

UNIVERTITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET U SARAJEVU
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

KONCEPCIJA PRAGMATIZMA KOD JOHNA DEWEYA

MASTER TEZA

Kandidat:

Sanela Brulić

Mentor:

prof. dr. Samir Arnautović

Sarajevo, septembar 2018. godina

UVOD

Zadatak koji pred nama stoji nije nimalo jednostavan, pretresti historijski kontekst pragmatizma tj., instrumentalizma kod Johna Deweya i njegovih prethodnika.

„Dugo godina je pragmatizam bio filozofija određena uslovima svoga nastanka i omeđena načinom razumijevanja problema vezanih za okolnost i sredinu u kojima je ponikla“¹. Prepoznatljiva kao vodeća filozofska misao američkog kontinenta savremene filozofije, pragmatizam, posebno njen najrazvijeniji oblik, instrumentalizam, „predstavlja pokušaj da se teorijski opravda i filozofski utemelji praktično djelovanje i naučno mišljenje posmatrajući ih kao pravi odnos prema realitetu i kao prevashodni oblik racionaliteta“².

Ne radi se o pokušaju rekonstrukcije pragmatizma već o elaboraciji uvodnih naznaka koje olakšavaju razumijevanje Deweya. Njegova filozofija, posmatrana iz jedne hegelijanske vizure je, konkretizacija Jamesovog i Peirceovog pragmatizma. „Istorija pragmatizma i počinje sa Peirceom, koji je pisao kao logičar, Jamesom, koji je pisao kao humanista i edukator. Hegelijanska sinteza je postignuta kod Deweya, koji je pisao kao logičar i humanista“³. Kritiku tradicionalnih filozofskih promišljanja, Dewey započinje evaluacijom životnih situacija koje vode učenju i progresu. Rortyjevski rečeno, „mi mijenjamo u intelektualnom napretku postojeće blago metafora novim, proširujemo polje metafora koje se cijene“⁴, „iznalazimo nove deskripcije stvari koje nam omogućuju predviđanje i kontrolu prirodnog okoliša“⁵. Pragmatizam može smatra Dewey, učiniti samu filozofiju eksperimentalnom i operativnom naukom, naukom koja istražuje zakonitosti ljudskog djelovanja.

Izlaganje teze *Koncepcija pragmatizma kod Johna Deweya*, unaprijed određujemo i navodimo mjesto akcenta Deweyeve naučne metode: „Kad kažemo da mišljenje i vjerovanja treba da budu eksperimentalna, ne apolutistička, mi tada imamo na umu izvjesnu logiku metode, a ne, primarno, eksperimentiranje kao u laboratorijama. Takva logika uključuje sljedeće faktore;

¹ Jelena Berberović *Racionalnost i jezik: Ogledi iz savremene filozofije*, I.P. „Svjetlost“, Sarajevo, 2004, str.77.

² Jelena Berberović *Znanje i istina: Osnovni smerovi analitičke filozofije*, Filozofske studije, Beograd,1972, str. 208.

³ H.S.Thayer *Meaning and Action:A Critical History of Pragmatism*, New York, The Bobbs-Merrill Company Inc, 1968. p.5.

⁴ Abdulah Šarčević *Kritika moderne/ Socijalna filozofija/ Filozofija znanosti/ Teorija racionalnosti: Otvoreno društvo*, I.P. „Svjetlost“, Bemust, Sarajevo, 2005, str.195.

⁵ Richard Rorty *Pragmatizam i drugi eseji*, Svjetlost, Srajevo, str.105.

prvo, da oni pojmovi, opća načela, teorije i dijalektički razvoji koji su prijeko potrebni svakom sistematskom znanju budu oblikovani i provjeravani kao alati/oruđa istraživanja. Drugo, da politike i prijedlozi za društvenu akciju budu tretirani kao radne hipoteze, ne kao programi uz koje treba čvrsto prionuti i koje treba izvršiti. Oni će biti eksperimentalni tako da će biti podvrgnuti trajnom, dobro opremljenom promatranju posljedica koje povlače za sobom, kad se prema njima djeluje, i spremnoj i savitljivoj reviziji u svjetlu opaženih posljedica. Društvene znanosti, ispune li se ta dva uvjeta, bit će aparat za vođenje istraživanja i za bilježenje i interpretiranje (organiziranje) njegovih rezultata. Aparat neće više sam biti uzet na znanje, nego će biti sagledan kao intelektualno sredstvo otkrivanje pojava koje imaju društveno značenje i shvaćanje njihova značenja. Razlike u mišljenju kao razlike suđenja u pravcu koji je najbolje slijediti, politike koje je najbolje oprobati, još će uvijek postojati. Mišljenja i uvjerenja oblikovanih i držanih u odsutnosti dokaznog materijala bit će reducirane po kvantitetu i važnosti. Pogledi nastali u posebnim prilikama neće više biti zamrznuti u apsolutna mjerila i preruseni u vječite istine“⁶.

Tendenciju koja potražuje rekonstrukcija filozofije, u Deweyevom smislu, rekonstrukcija koja ne može značiti ništa manje od rada na razvoju, formiranju, proizvođenju (doslovno), intelektualnog instrumentarija i procedura mišljenja koji će progresivno usmjeravati istraživanje, kontinuitet i rast, u one duboke i krajnje ljudske tj., moralne – činjenice sadašnje situacije. Dewey će za pragmatizam reći da on predstavlja, “produžetak historijskog empirizma, uz jednu fundamentalnu razliku, naime, da on ne insistira na prethodećem, već na posljedičnom fenomenu...jer empirizam koji se zadovoljava ponavljanjem činjenica prošlosti u sebi nema mjesta za mogućnost i slobodu“, dok za Jamesa, kaže Dewey, „pragmatizam je samo empirizam gurnut do svojih krajnjih legitimnih zaključaka“⁷.

“Potrebno je priznati da je obična svijest običnog čovjeka prepuštena samom sebi tvorevina želja, a ne nekog intelektualnog zrenja, istraživanja ili spekulacije... Podvrgavanje jednom višem stupnju naučne i filozofske kulture, maštovito provjeravanje konstrukcija na osnovu činjeničnih stanja, asocijacijom sjećanja, koji standard za procjenu vrijednosti sugestija koje iznalazi u umu, nije kongruencija s činjenicama već emotivna kongenijalnost...Način na koji zajednica razumijeva život pomoću obrazovanja uključuje individue. Nesvjesno i pomoću određenih društvenih zahtjeva individualna sjećanja se asimiliraju u sjećanja grupe ili

⁶ John Dewey *Public and its Problems* Henry Holt and Co., Reprinted Alan Swallow, Denver 1927.p.202-203.

⁷ Asim Mujkić, *Kratka povijest pragmatizma* Hijatus, Zenica, 2005,p.7.

tradiciju“.⁸ Zapravo Dewey i kaže da, “kad se vidi da je pod krinkom bavljenja prvobitnom stvarnošću filozofija bila okupirana dragocjenim vrijednostima otjelovljenim u tradicijama društva, da je potekla iz sukoba društvenih ciljeva i sporova naslijeđenih institucija s inkompatibilnim savremenim tendencijama, vidjet će se da je zadatak buduće filozofije pojašnjenje ideja živih ljudi o društvenim i moralnim sporovima njihovog doba. Njezin cilj je da postane što je više moguće organom za bavljenje konfliktima te vrste“.⁹ U smislu razumijevanja sistema pojmovnih materijala s jedne strane, uključujući zakone, on mora dati ocjenu vrijednosnog diskursa, njihove primjenljivosti kao uslova posebno poduzetog istraživanja. Transformacijama koja vrše istraživanja *uslovima koji zavise od cilja samog istraživanja*, koja će poslužiti kao pravila za uređenje ljudskih odnosa, iznalazeći intelektualne procedure i obrasce, načine i metode za predupredu sukoba, analiza dejstva društvenih institucija na kvalitet i širinu svjesnog života i još postupnije, uzimanje *dejstva svjesnog iskustva* kao usmjeravajućeg činioca ponašanja društvenih institucija. Poimanje filozofskog obrazovanja nije samo u tome da tumači i opisuje svijet, već i da bude *misao njegove izmjene*. „Promjenili su se bitni uslovi, te je potrebna i radikalna promjena u vaspitanju. Moramo priznati naše kompenzacije: porast u snošljivosti i širokogrudnosti (društvenog suda), bolje upoznavanje sa ljudskom prirodom, pooštrena opreznost u čitanju znakova karaktera i tumačenje društvenih položaja, veća tačnost prilagođavanja različitim ličnostima, dodir sa većim komercijalnim aktivnostima“¹⁰. Zapravo stvaran problem je zadržati ove vrijednosti u društvu, “koje označava broj ljudi koji se drže zajedno jer rade na zajedničkim pravcima u zajedničkom duhu... i sa zajedničkim ciljevima u zajedničku i produktivnu aktivnost “¹¹. Instrumentalizam ili eksperimentalizam koji je Dewey inagurisao, imao je zadatak da cjelovito pristupi fenomenima iz pragmatičke perspektive:

„Instrumentalizam je pokušaj precizne logičke teorije koncepata, sudova i zaključaka u njihovim različitim oblicima, razmatrajući na prvom mjestu kako mišljenje funkcioniše u eksperimentalnim determinacijama budućih posljedica. On pokušava da ustanovi univerzalno prihvaćene distinkcije i logička pravila izvodeći ih iz rekonstruktivne ili medijativne funkcije koja se pripisuje razumu.

⁸ John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji*, Buybook, Sarajevo, 2004, str.34.

⁹ Ibidem, str.45.

¹⁰ Dewey John *Škola i Društvo*, Štamparija Nikola Debač, Nova Gradiska, 1935, str.6.

¹¹ Ibidem, str.7.

On smjera da ustanovi teoriju generalnih formi konceptualizacije i rasuđivanja, a ne posebnih sudova ili koncepata u vezi sa sopstvenim sadržajem ili u vezi sa njihovim posebnim implikacijama“.¹²

Priznavanje porijekla znanja u iskustvu procedurama organizovane inteligencije udružene u zajedničkoj komunikaciji. Promišljanje životnog konteksta kao moralnog i intelektualnog progressa, usmjeravanjem, preoblikovanjem i odgojem - kao jednim od osnovnih fenomena ljudskog postojanja, usmjeravajućeg pogleda na kulturološki model problematike ljudskih interesa, čini se adekvatnijim zahtjevom za onim fiksnim determiniranim uvjerenjima, životnim i kulturnim interpretacijama, kao mogućnostima za progresivniji razvoj tokâ događaja u budućnosti. Pragmatistička filozofija bar u onoj verziji, koja se sa nazivom najjače povezuje, obuhvaćena je karakteristikom da na sve one načine filozofiranja koji ljudsku kulturu, inteligenciju, posmatraju kao biološko ponašanje procesa, nastojeći tako da na najbolji način u svim intelektualnim i eksperimentalnim poduhvatima iznalaze mogućnosti i potencijalnosti posljedica funkcija vršenja operacija. Pragmatizam, smatra Dewey, ako se uzme u svom pravom tumačenju u smislu uloge posljedica kao nužnih mjerila ispravnosti propozicija, teorija, značenja, pod uslovom da su ove posljedice operaciono ustanovljene, i, da su takve, da rješavaju specifični problem koji izaziva operacija. Anticipaciju sredstava i uslova, inteligentog promišljanja da se vrijednosti procjenjuju na osnovu njihove efikasnosti i aplikabilne operativnosti u društvu. Po pragmatističkoj teoriji saznanja, ne verifikuje se saznavna hipoteza prošlim osmotrenim činjenicama, otkrivenim zakonima i postavljenim principima, već operaciono ustanovljenim *posljedicama* koje će donijeti, anticipacijama konsekvencija novih činjenica, “iskustvom“ - onim što rezultira generalnim uvidom i određenom organiziranom sposobnošću na djelu“¹³.

„Metod za koji se smatra da je pragmatizam uveo u filozofiju je postupak odlučivanja i rasuđivanja u pogledu značenja vjerovanja, ideja i korišćenja jezika. Ugrubo rečeno, metod koji treba pratiti je utvrđivanje i formulacija određenih empirijskih posljedica koje rezultiraju upotrebom, eksperimentisanjem, ili djelovanjem na osnovu datih ideja u datim okolnostima“.¹⁴

„Preferencije pravaca i shvatanja, redeskripcija tradicionalnih filozofskih problema u pragmatizmu, razvijale su se“, tvrdi Thayer, „kroz tri postavke, usmjerene na obrazloženje praktičnog karaktera mišljenja i stvarnosti, koje se mogu naznačiti u sljedećem:

¹² *The Delopment of American Pragmatism*, LW2:14

¹³ John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji* Buybook, Sarajevo, 2004, str.76.

¹⁴ H.S.Thayer *Meaning and Action A Critical History of Pragmatism*, New York, Bobbs-Merrill Company Inc., 1968, p.5.

a) „Shvatanje znanja kao mogućnosti i svijesti, kao anticipacija posljedica koje će tek nastupiti, što na kraju vodi postavci jednog “plastičnog“ univerzuma koji prije imamo nego znamo. Takvo shvatanje nas okreće od shvatanja saznavaoaca kao posmatrača prema saznavaoцу kao djelatniku;

b) Aktualizovana mogućnost svijeta u kojem živimo je ona u kojoj je djelovala svijest – shvaćena bihevioralno kao akter (za razliku od podvojenosti duha (svijesti) i tijela u tradicionalnom mišljenju) u svijetu iz kojeg i potiče;

c) Konceptualizacija koja je radnja svijesti ne postoji *per se* - odvojena od ciljne čovjekove naravi i animalnih (instiktivnih) poriva za adaptaciju i opstanak. Mišljenje je uvijek određeno *telosom*, ono je uvijek instrument kojim ostvarujemo svoje svrhe u ljudskom svijetu kontigencije, sastavljenom od dualizma nesvodivih i kompleksnih situacija. Dualizam koji se na kraju može svesti na shvatanju o dispartnosti deskripcije i preskripcije, nemogućnost prelaska sa normalnog na normu, zjapa između nauke i vrijednosti, koji su u pragmatizmu rješavani „teorijom znanja kao vrednovanja“¹⁵.

U pragmatizmu se uvijek radi o produkcije smisla, o potrazi za filozofijom demokratskog duha, filozofiju ravnopravne konverzacije, očuvanje dijaloga u potrazi za individualnom slobodnom samokreacijom“, insistiranjem na inteligentnim uvidima u analizama individualnih bića sa imaginativnim operacijskim procesuiranjima, inteligencijom na djelu, i tumačenjem posmatranih činjenica uz pomoć shvatanja izvedenih iz ranijih iskustavâ koji će ukazati na bitan pravac u kome trebamo usmjeriti poglede i držanja, kako nas je Dewey savjetovao. To je zapravo ono što Dewey misli o shvaćanju filozofske prošlosti kada ima u vidu jednu potpuno određenu koncepciju dometa i cilja budućeg filozofiranja. Rekli bismo da Deweya filozofija zahtjeva metodu istraživanja iskustva, evaluacije posledica *u izgledu*, provjere konsekvencijama što ih je moguće kontrolirati, i da, taj metod bude prilagođen svim stvarima velikog i malog obima, u svim pitanjima i participacijama, u društvenim aktivnostima, problemima kompleksnim i otvorenim u međusobnim komunikacijama iskustva. Pitanje koje ćemo slijediti u našem izlaganju je zapravo Deweyevo pitanje: „da li se može stara metafizička filozofija i njena tradicija uspješno razračunati sa problemima i tematikama koji izrastaju i variraju sa mijenama ljudskog života“?

¹⁵ Ibidem, p.426, 28,29.

1.1. Peirceov metod naučnog istraživanja

Osnovne ideje filozofije pragmatizma formulisao je Charles Sanders Peirce¹⁶. Za Peircea, pragmatizam je „maksima eksperimentalne prakse“ kojom se tvrdi da je značenje pojmova u posljedicama koje one imaju kao hipoteze za rješavanje određenih problematičnih situacija. Ako se može, tvrdi Peirce, javno da odredi, da neki pojam implicira određene eksperimentalne fenomene, onda ti fenomeni definišu dati pojam, i u njemu nema apsolutno ničeg više¹⁷. „Posmatraj“, kaže Peirce, „kakve efekte objekta naše koncepcije možemo zamisliti i kakve su njihove moguće praktične konsekvence. Tada je naša koncepcija tih efekata cjelina naše koncepcije objekta“¹⁸. Pragmatizam je, po Peirce metoda utvrđivanja značenja naučnih pojmova, pojmova koji se mogu eksperimentalnom praksom empirijski verifikovati. Pragmatizam utvrđuje značenje samo onih pojmova „u čiju strukturu mogu da se inkorporiraju argumenti koji se odnose na objektivne činjenice“¹⁹. Ove Peirceove maksime pragmatizma su sadržavale mogućnost jedne nove filozofije, nove interpretacije istine, novog rješenja odnosa svijesti i stvarnosti. Za Peircea, „cilj rasuđivanja je da se iz razmatranja onoga što već znamo tvrdi nešto drugo, što ne znamo“²⁰. „Peirceov pragmatizam, za koji se često kaže da je „teorija značenja“, sâm Peirce je posmatrao kao maksimu, pravilo i metod za utvrđivanja značenja znakova“²¹. Početak izlaganja svoje pragmatičke teorije Peirce započinje kritikom Dekartovih kriterijuma znanja, tj., kritikom postavke jasnoće ideja i specifičnog shvatanja naučnog i filozofskog ispitivanja. U spisima „*The Fixation of Beliefs*“ i „*How to Make Our Ideas Clear*“, Peirce o pojmovima „sumnji“ i „vjerovanju“ govori kao o ključnim momentima naše intelektualne aktivnosti. „*Sumnja je naime ono stanje našega duha koje podstiče misaonu aktivnost*“, i „*ta aktivnost prestaje čim se uspostavi vjerovanje*“.

¹⁶ Charles Sanders Peirce (1839-1914) izgradio je teoriju prema kojoj „jedna zamisao, to jest, racionalan sadržaj (purport) jedne riječi ili nekog drugog izraza, leži isključivo u njenom zamašljivom odnosu (bearing) prema vođenju života (conduct of life), tako da će, budući da očigledno samo eksperimentalni rezultati mogu da imaju neki neposredan uticaj na ponašanje (conduct), ako mogu tačno da se definišu sve zamislive eksperimentalne pojave koje bi afirmacija ili negacija jednog pojma implicirale. I u tome se sastoji potpuna definicija toga pojma, i u njemu nema više apsolutno ničeg“.¹⁶ Charles Sanders Peirce, *Collected*

¹⁷ Miladin Životić *Aksiologija*, Naprijed, Zagreb, 1986, str.71.

¹⁸ Charles Sanders Peirce, *How to Make Our Ideas Clear*, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Harvard University Press, 1935, p. 2.

¹⁹ Ibidem, tom V, par.467.

²⁰ Charles Sanders Peirce: *Pragmatizam* Grafos, Beograd, 1979, p.10.

²¹ H.S.Thayer *Meaning and Action A Critical History of Pragmatism*, New York, Bobbs-Merrill Company Inc, 1968, p.87.

Prema tome proizvodnja vjerovanja predstavlja jedinu funkciju misli“. *Sumnja* je, navodi Peirce, refleks nemogućnosti razrješenja iritacije i početni stadij ispitivanja. Sumnja koja pokreće mišljenje nije stvar subjektivnog afiniteta, već se pojavljuje kao reakcija organizma na situaciju – nezavisna je od individualne volje. “Iritacija sumnje izaziva borbu za dostizanje stanja *vjerovanja*, koje je „referencija na djelovanje“, i putem kojeg se uspostavlja *navika* ili opšte pravilo postupanja“²². Njome se razrješava problematičnost situacija koje na početku izazivaju nedoumice, sumnju i pojavljivala se kao odstupanje od naviknutih obrazaca u ponašanju“²³. “*Proizvodnja vjerovanja je jedina funkcija mišljenja*“²⁴, ali, ono, kao što ćemo vidjeti, ne prestaje definitivno sa ukidanjem sumnje i uspostavljanjem navike. Peirce je pokušao da objasni značenje opštih pojmova pragmatičkom metodom koja se sastojala u sljedećem: da bi se utvrdilo značenje nekog pojma, treba posmatrati koje praktične konsekvence nužno sljeduju ako se prihvati da je taj pojam istinit, i zbir svih tih konsekvenci sačinjavaće cjelokupno značenje tog pojma. Ako neki pojam ne povlači nikakve praktične konsekvence, onda je besmislen; ako dva različita opšta pojma povlače za sobom iste praktične konsekvence, onda su oni, pragmatički, odnosno, naučno gledano, sinonimi, bez obzira na to što su različiti u nekom drugom pogledu“²⁵. “Vjerovanje je, kada je dostignuto, stanje nedjelovanja, iako sadrži referencu na djelovanje, vjerovanje je neometana i konačna odluka o stalnom djelovanju u takvoj situaciji, na takav način u pogledu takvih i takvih objekata“²⁶. Rasuđivanje je dobro, ako je takvo da daje istinit zaključak iz istinitih premisa. Pitanje validnosti mišljenja je, smatra Peirce, isključivo pitanje činjenice, a ne mišljenja.

Ono što navodi nas, da iz datih premisa izaberemo jedan, a ne drugi zaključak, jeste jedna *navika* uma, bez obzira da li je urođena ili stečena. Ova je navika dobra ukoliko omogućava istinite zaključke iz istinitih premisa, a jedno zaključivanje se shvata kao valjano, bez obzira na istinitost ili lažnost samog zaključka, već prema tome da li je navika, koja ga određuje, takva da proizvodi istinite zaključke uopšte. Ova posebna navika uma, koja upravlja ovim ili onim zaključivanjem, može se formulirati jednim stavom čija istinitost zavisi od valjanosti zaključaka koje ova navika određuje. Peirce, takvu formu naziva *rukovodećim principom zaključivanja*“²⁷. “Realan i živ logički zaključak jeste ta navika: verbalna formulacija je samo izražava“, kaže Peirce.

²² C.S. Peirce *The Fixation of Belief*, 1877, CP5.374, prema Thayer, *ibid.*, p.21.

²³ Thayer, *ibid.*, p.120.

²⁴ Thayer, *ibid.*, p.84.

²⁵ *Savremena filozofija: Pragmatizam* Dr. Miodrag Cekić, Rad, Beograd, 1975, str.163.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Charles Sanders Peirce: *Pragmatizam* Grafos, Beograd, 1979, str.12.

Pojam, stav, ili argument mogu biti logički interpretanti; ali *poslednji* logički interpretant može biti samo *navika*²⁸. Vjerovanje, dakle putem djelovanja koje uspješno rješava iritirajuću situaciju postaje navika. Upravo ovaj postupak uklanjanja iritacije vjerovanjem, Peirce naziva mišljenjem ili ispitivanjem. Ono što je rečeno za mišljenje važi i za „istraživanje“. „Istraživanje je“ takođe, „nastojanje da se postigne stanje vjerovanja“, nastojanje podstaknuto sumnjom. Da je utvrđivanje vjerovanja jedini cilj istraživanja, predstavlja jedan od osnovnih stavova Peirceove metodologije. S tim u vezi, poseban značaj ima Peirceovo razmatranje metoda kojim se fiksira vjerovanje. On razlikuje naučnu metodu od nenaučnih, a među nenaučnim razlikuje tri: metodu upornosti, metodu autoriteta, i apriorističku metodu.

Svi se slažu u tome da je cilj naučnog istraživanja saznanje istine, ali Peirce smatra da težnja ka istinitom mišljenju ne može biti ništa više nego težnja da se čvrsto vjeruje. „Jer čim se uspostavi čvrsto vjerovanje, mi smo potpuno zadovoljni bez obzira na to da li je vjerovanje istinito ili lažno“.²⁹

„Svrha zaključivanja“, kaže Peirce, „je, da pronade na osnovu razmatranja onoga što već znamo, nešto drugo što ne znamo. Jer, ono što nas determiniše da iz datih premisa izvedemo jedan zaključak, nego(neki) drugi, jeste izvjesna navika duha, urođena ili stečena. Jedno izvođenje se smatra valjanim, ili ne, s obzirom na istinitost ili lažnost svojih konkluzija u tom posebnom slučaju, već prema tome da li je navika koja ga determiniše takva da u načelu proizvodi istinite konkluzije, ili nije takva. Ta osobena navika duha, koja upravlja ovim ili onim izvođenjem može da se formuliše jednim stavom čija istinitost zavisi od valjanosti ovih izvođenja koje ta navika determiniše. Takva formula naziva se vodećim načelom izvođenja. Ustvari, istraživanje je takva aktivnost koja počinje sumnjom a završava se vjerovanjem.

“Stvarnost kao i svaka druga osobina sastoji se u osobenim čulnim posljedicama koje proizvode realne stvari. Jedina posljedica realnih stvari jeste da izazovu vjerovanje, jer sve senzacije koje one izazivaju javljaju se u svijesti u obliku vjerovanja“³⁰. Ovim se proces istraživanja vezuje za ljudsku prirodu, jer metode istraživanja ne mogu da se objasne ako se ne uzmu u obzir odlike ljudske prirode. “Tako je u usvojim stavovima utkao proturječnosti, s jedne strane oštro odbacujući bilo kako obojen i prerušen platonijanski realizam, ističe nerazdvojnost teorije i prakse, uzimajući naučnu metodu za jedini izvor saznanja, zahtjevajući logičku analizu značenja pojmova kao preventivu protiv metafizičkih

²⁸ Ibidem, str. 12.

²⁹ Čarls Sanders Pers: *Izabrani spisi o Pragmatizmu i Pragmaticizmu*, BICZ, Beograd, 1993, str. 142.

³⁰ Ibidem, str. 183.

spekulacija, proglašavajući sve apriorne iskaze u filozofiji ilegitimnim, zahtjevajući da zaključci koji se izriču o filozofiji ne budu disparatni sa elementarnim saznanjima zdravorazumskog iskustva. Treba naglasiti, da za Peircea, pragmatizam nije sam po sebi, nikakvo metafizičko učenje, on je eksperimentalna metoda za utvrđivanje smisla teških i apstraktnih pojmova; pri čemu ova eksperimentalna metoda nije ništa drugo do posebna primjena jednog starijeg logičkog pravila: „Poznaćete ih po njihovim plodovima“³¹.

Mi moramo, svakako, da pazimo, upozorava, Peirce, da to pravilo ne shvatimo u suviše individualističkom smislu. Reći da, čovjek postiže samo ono čemu su njegovi napori usmjereni, značilo bi surovu osudu većine ljudi, koji nikada nisu toliko dokoni, da bi radili išta drugo osim onoga što zadovoljava životne potrebe, njihove sopstvene i njihove porodice. Međutim, i ne težeći direktno tome, a još manje shvatajući to, izvršavajući sve što civilizacija zahtjeva, oni rađaju jednu novu generaciju koja treba istoriju da pomakne za još jedan korak. Njihov plod je, stoga, zajednički, on je dio cijelog naroda. Šta je to, onda, čime se bavi cio narod, šta je ta civilizacija koja je rezultat istorije, ali koja nije nikada dovršena?

Mi ne možemo da očekujemo da je potpunosti shvatimo, ali možemo da vidimo da je ona postepen proces, da ona uključuje ostvarenje ideja u čovjekovoj svijesti i u njegovim djelima. Ona se zbiva zahvaljujući čovjekovoj sposobnosti da uči u iskustvu koje ga stalno obasipa idejama koje još nije steklo. Treba naglasiti, navodi on, da čovjek nije potpun sve dok je sam, da je on u suštini mogući član društva, „spoznajni proces je za njega samovrednujući sistem istraživanja čiji rezultati proističu iz postignutog slaganja između članova zajednice, po principu „komunikativne zajednice istraživača „, koju su inicirali Peirce i James sedamdesetih godina XIX stoljeća pod imenom *Metafizički klub*³².

Ključni stav pragmatističke filozofije koja se utemeljuje u djelima Peircea, je stav, da se istina i značenje dešavaju u jeziku. Značenje nekog pojma se može analizirati samo u jednoj kontekstualnoj proceduri, dakle, dovođenjem u kontekst sa drugim pojmovima, a ne referiranjem prema nekom „unutrašnjem ogledalu“.

³¹ Č.S.Pers, *Izabrani spisi o Pragmatizmu i Pragmaticizmu*, BIGZ, Beograd, 1993, str.240.

³² Treba spomenuti značajnu ulogu koju je djelatnost Metafizičkog kluba, Univerziteta Cambridge, u kome su između ostalog učestvovali W. Jame, poznati sudac i filozof prava, Oliver Wendel Holmes, Jamesov mentor Chauncy Wright, Justice Holms, Nicholas St.John Green dr; Dakle, pragmatizam nije nasto „u glavi „jednog mislioca, Ch.S. Peirce je samo dao ime za niz problema i stavova oko kojih su se vodile plodne rasprave u Klubu. Peirce ističe da je način mišljenja ove grupe bio „neosporno britanski“; od njenih članova izdvaja, Nicholasa St.John Greena, zato što je isticao važnost Bainove definicije vjerovanja, koja u genezi obuhvata suštinu pragmatizma, kao „onoga na osnovu čega je čovjek spreman djelovati“. „Pragmatizam je“ prema Peirceovim riječima „jedva malo više nego korolarijum ove definicije; stoga se on može smatrati praočem pragmatizma.

Znakovi za Peircea su društveno standardizirani načini na koje jedna stvar (misao, gesta, ili objekt kao znak), nas (zajednicu) referira prema drugom (interpretantu, značenjskoj posljedici ili prijevodu znaka, premda je i sama znak). Na taj način znakovi pretpostavljaju umove u komunikaciji sa drugim umovima, što zauzvrat pretpostavlja zajednicu (interpretatora) i sistem komunikacija³³.

Prema tome, najsavršenije objašnjenje jednog pojma koje riječi mogu izraziti sastojće se u deskripciji one navike koju taj pojam, prema anticipaciji, treba da proizvede. Peirce izričito kaže, da: „intelektualni smisao svake misli u krajnjoj instanci leži u našem dejstvu na naše akcije. Nevolja sa akcijama jeste što im nedostaje opštost. Zapravo, „akti su pojedinačni nego bilo šta drugo. Stoga Peirce odbacuje akciju kao krajnje ishodište pragmatizma, i utoliko modifikuje svoje ranije stanovište kada kaže da je „akcija svrha misli samo utoliko ukoliko je cilj akcije neka druga misao“, jer što se tiče pojmova „njihov smisao uopšte, nije ni u kakvim individualnim reakcijama, već u načinu koje te reakcije doprinose razvoju konkretne racionalnosti. Sličan slučaj je i sa ponašanjem. Ja poričem, kaže Peirce, „da se za *pragmaticizam*, kako sam ga prvobitno definisao, da se intelektualan smisao simbola sastoji u našem ponašanju. Naprotiv, „ja sam se najbrižljivije starao da kažem da se on sastoji u našem *pojmu* onoga što bi naše ponašanje *moglo* biti u zamislivim prilikama“³⁴.

Pragmatizam je, uostalom, kako ga Peirce, shvata, prvenstveno metoda za utvrđivanje smisla „teških riječi“, odnosno, „apstraktnih“ ili „intelektualnih pojmova“. Karakteristično za Peirceovo izvođenje, jeste najprije povezivanje problematike smisla pojmova sa klasičnim logičkim učenjem o jasnim pojmovima. Druga osobenost, Peirceove teorije o smislu jeste povezivanje smisla sa svrhom. Peirce je pragmatičko provjeravanje ideja zamišljao u širokim okvirima objektivnog iskustva većeg broja naučnih istraživača. „Mi smo i suviše skloni da mislimo da ono što čovjek namjerava (means) da učini i *smisao* neke riječi, predstavljaju savim nezavisna dva smisla „, *smisao*“... Uistinu, jedina razlika je u tome da kada neka osoba *namjerava* da učini nešto ona je u izvjesnom stanju, usljed koje će, slijepo reakcije (brute reactions) između stvari biti uobličene u skladu sa načinom na koji je i sâm čovjekov duh uobličen, dok je smisao jedne riječi stvarno u načinu kojim bi ona mogla, na prvom mjestu u rečenici u koju se vjeruje, težiti da uobliči ponašanje neke osobe u skladu sa ponašanjem prema kome je i sama uobličena. „Kad je riječ o našem mišljenju, njegova osnovna svrha, kao što je gore rečeno, jeste uspostavljanje vjerovanja.

³³ Asim Mujkić: *Kratka povijest pragmatizma*, Hijatus Zenica, 2005. str.26.

³⁴ Charles Sanders Peirce : *Izabrani spisi o Pragmatizmu i Pragmaticizmu*, BIGZ, Beograd, 1993. str. 246.

Prema tome, "suština i smisao misli, apstrahovane od drugih elemenata koji je prate, nikada se ne mogu usmjeriti ni prema čemu drugom do prema proizvodnji vjerovanja". Šta jedno vjerovanje podrazumijeva?

Peirce ga svodi, na tri osobine: „Prvo je ono čega smo mi svjesni; drugo:, ono što smiruje nadraženje izazvano sumnjom; i treće: ono povlači za sobom uspostavljanje u našoj prirodi jednog *pravila za akciju ili ukratko jedne navike*. To znači da se različita vjerovanja razlikuju prema različitim načinima djelovanja koje izazivaju. Vjerovanje, predstavlja međutim, samo stadijum mentalne akcije, učinak koji na našu prirodu ima misao i koji će uticati na buduće mišljenje.“³⁵ Funkcija se misli sastoji u tome da stvori navike djelovanja, to jest, stavljeno pred test vlastite upotrebljivosti: „razmotrimo kakve posljedice koje na shvatljiv način mogu imati praktično značenje, smatram da predmet naše predstave treba da ima. Tada naša predstava o ovim posljedicama čini našu cjelinu naše predstave o ovom objektu“³⁶.

Praveći ključni i dalekosežni pomak u napuštanju spoznajnoteorijski centrirane tradicionalne filozofije, Peirce stalno naglašava neodvojivu povezenost racionalnog saznanja i racionalne svrhe, povlačeći stav da ishod svakog našeg istraživanja uvijek predstavlja naše uvjerenje, koje sa svoje strane uspostavlja pravila za djelovanje. Više nema tog znanja koje bi bilo znanje radi znanja samog (što je bio antički ideal i najviše znanje): svako naše uvjerenje do kojeg dođemo u procesu saznavanja mora da služi nekoj svrsi, mora da rješava neke probleme i da djeluje kao stalni stimulans za pokretanje daljih istraživanja. I mada se sva naša uvjerenja stalno mijenjaju, često pokazuju svoju jednostranost, pa čak i netačnost, to ne treba nikoga da zbunjuje kaže Peirce: u istraživanju se ona odbacuju, stvaraju nova uvjerenja, koja ponovo sudjeluju u rješavanju problema i iznova mogu biti odbačena. To je pozicija falibilizma, koja je u filozofskoj teoriji široko prihvaćena: za filozofe pragmatizma to je bilo stajalište „zdravog skepticizma“, koje ne zahtijeva da se sve mora dovesti u pitanje, nego samo otvara mogućnost da uvjerenja koja smo bili ustanovili i upotrebljavali više ne mogu da obavljaju svoju funkciju i zato se bez teškoća odbacuju. Tako na mjesto kartezijske skepse u filozofiji pragmatizma nalazimo poziciju falibilizma, a na mjesto individualne svijesti i njene samoizvjesnosti kao rodnog mjesta istine ovdje se pojavljuje zajednica istraživača. Falibilistička konstrukcija koja upravo upućuje na to da se do istine može doći sporazumijevanjem, uvjeravanjem, argumentovanim sučeljavanjem različitih hipoteza kojima može da raspoláže određena zajednica eksperata, zajednica koja nije zatvorena i samodovoljna, nego, naprotiv, uvijek

³⁵ Č.S.Pers: *Izabrani spisi o Pragmatizmu i Pragmaticizmu*, BIGZ, Beograd, 1993, str. 171.

³⁶ Č.S.Pers: *Kako učiniti naše ideje jasnim*, str.173.

demokratski otvorena za samousavršavanje, toleranciju, koherentno promišljanje i solidarnost³⁷.

„Koherentnost i ubjedljivost antiesencijalističkih metafora, Roryjevski rečeno, predstavlja dovoljan argument da zaključimo da metafizički momenti njegove filozofije ne igraju presudnu ulogu. Peirce se, uistinu zalagao za pravilno vođenje istraživanja koje, će, ako se do kraja provede, uroditi zaključkom koji će biti obavezujući za svako, kantovski rečeno, umno biće. Ali sam Peirce, nasuprot tome, je *falibilist*, koji smatra da je „priznanje netačnosti i jednostranosti inkorporirano u uvjerenju (ili stavu)što predstavlja esencijalnu svojinu istine“.³⁸ Za Peircea „falibilizam nas obavezuje na shvaćanje da svako uvjerenje sadrži element pogreške – svaki, osim ove tvrdnje o falibilizmu samom.

„Ako se Peirce može izdvojiti, u antiesencijalističkom diskursu, po metafori *komunikativne zajednice*, kao jednog modela kulturne komunikacije. James treba ostati upamćen po razvoju metafore individualnog samousavršavanja. Peirceov javni vokabular komunikativne zajednice i Jamesov privatni model individualnog samousavršavanja, će tako uroditi nekom vrstom plodne sinteze kod Deweya, koji će u ekspanziju demokratske kulture vidjeti šansu za ekspanziju demokratskog i samoobogaćujućeg individuuma i obrnuto“.³⁹ Ono na što se trebamo fokusirati je način na koji taj model funkcioniра, kako se odvija ta rasprava unutar zajednice opravdanja, interakcije u naučnoistraživačkom procesu, naime kako se dospijeva do falibilne istine, istine koja je rezultat našeg koncenzusa ili sporazuma unutar jedne takve zajednice. Koja, za Peirce znači “kooperativnu ljudsku interakciju sa okolinom i oba aspekta, aktivna intervencija, aktivna manipulacija okolišem, i kooperacija sa drugim ljudima, su od velikog značaja“⁴⁰.

³⁷ Jelena Berberović: *Racionalnost i jezik. Oglеди iz savremene filozofije*, IP. “Svjetlost“, Sarajevo, 2004, str. 89-90.

³⁸ Asim Mujkić: *Kratka povijest pragmatizma*, Hijatus, Zenica, 2005, str. 28, (navedeno prema H.S. Thayeru: *Meaning and Action/A Critical History of Pragmatism*, Heckett 1981, p. 491)

³⁹ Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma*, Hijatus, Zenica, 2005, str. 63.

⁴⁰ Hilary Putnam *Pragmatism: An Open Question*, BLACKWELL, Oxford UK & Cambridge USA, 1995, p. 70.

1.2. *Kako učiniti naše ideje jasnim*

Peirce je jedan od prvih modernih mislilaca koji je problem smisla stavio u samo središte filozofskog istraživanja i to upravo u spisu „*Kako učiniti naše ideje jasnim*“⁴¹. Da bismo objasnili smisao misli, mi moramo, prema tome da odredimo koje navike ona stvara, jer smisao nečega sastoji se, jednostavno, u navikama koje ono povlači za sobom. Identitet jedne navike zavisi od toga kako bi nas ona mogla navesti da djelujemo, ne samo u okolnostima kakve će se vjerovatno javiti već i u okolnostima koje bi se mogle vjerovatno desiti, ma kako nevjerojatne bile. Šta navika jeste zavisi od toga kada i kako nas ona navodi na djelovanje, što se tiče onoga *k a d a* svaki podsticaj na djelovanje ima svoj izvor u opažanju; što se tiče toga *k a k o*, cilj svake akcije je da proizvede neki čulni rezultat. „Tako dolazimo do onoga što je opipljivo i praktično kao korijen svake realne distinkcije mišljenja, bez obzira na to koliko ona može da bude suptilna. Nema tako savršene distinkcije značenja kao što je ona koja čini jedna moguća praktična razlika“⁴². Sada možemo jasnije zaključiti da sumnja kao iritacija kroz istraživački proces, treba kao rezultat da ponudi umirujuće uvjerenje, ali ne kao sebedovoljnu spoznaju u čijoj ćemo „*jasnoći i razgovjetnosti*“ uživati iz čisto spekulativnog interesa, već zato što će stvoriti određenu naviku djelovanja“. Ishod istraživanja koje fiksira određeno uvjerenje mora zadovoljiti trojaku funkciju:“ šta je prema tome uvjerenje? Nešto čega smo svjesni, nešto što zadovoljava nadražaj sumnje i nešto što obuhvaća uspostavljanje jednog pravila za djelovanje ili ukratko *uspostavljanje* navike.

„Mi ćemo biti zaštićeni od sofizama sve dotad dok imamo na umu da se sva funkcija misli sastoji u tome da stvori navike djelovanja (*habits of action*), i da sve što je povezano sa nekom mišlju, ali bez značaja za njenu svrhu, predstavlja dodatak ali ne i dio misli.

Nemoguće je da možemo imati neku ideju u našem duhu koja se tiče nečeg drugog do zamišljene čulne posljedice stvari. Naša ideja o bilo čemu *jeste*, naša ideja o njegovim čulnim posljedicama „⁴³. Za Peircea, pragmatizam ostaje „principom naučnog istraživanja, jer ako želimo da naša koncepcija nekog objekta bude smisljena – kako to formulira Peirce, „jasna“- onda tu koncepciju treba da limitiramo na stvarno ponašanje objekta koje će o vaj iskazati pod svim mogućim uslovima, “jedina funkcija mišljenja zasniva se na tome da ono dovodi do izvjesnih ubjeđenja.

⁴¹ „*Kako učiniti naše ideje jasnim*“, (objavljenim u časopisu *Popular Science Monthly*, 1878.).

⁴² Ibidem, str.173.

⁴³ Ibidem, str.174.

Ubjeđenja zatim – gotov proizvod misaone aktivnosti – vrše dvije funkcije: umiruje sumnje, kao i ustanovljava izvjesnu regulu ponašanja. Značenje svakog suda - po Peirceovom shvatanju, *na tome se upravo utemeljuje pragmatizam* – zasniva se na tome da on jača izvjesnu praktičnu regulu, što se izražava kao uslovni iskaz koje ima svoje drugostepeno odnošenje u zapovjednom načinu. Drugim riječima smisao svakog iskaza koji akceptiramo sadržan je u našim praktičnim ponašanjima ili našoj spremnosti na takva ponašanja. O tome da li neki iskaz bilo šta znači, moguće je se uvjeriti pitajući da li njegovo usvajanje na neki način utiče na naše aktivnosti i naša očekivanja, dok o tome što naime on znači doznajemo istražujući praktične konsekvencije koje njegova afirmacija povlači za sobom. Peirce čak otvoreno kaže, da se cijelo značenje suda iscrpljuje u tim praktičnim konsekvencijama. Glavna intencija te propozicije bila je da se iz našeg duhovnog života eliminišu pseudovjervovanja i pseudomisli, kao i želja da se uspostavi kriterijum koji bi omogućio da se u našim interesovanjima zadrže samo ona pitanja koja se mogu riješiti. “Formulišemo dakle kriterijum, koji će nam omogućiti da razlikujemo stvarna od od izmišljenih pitanja. Mogućnost praktične primjene je najsigurnije sredstvo u tu svrhu. Ako postoje dvije tvrdnje koje se odnose na ista praktična ponašanja, bez sumnje je da one imaju isto značenje; ako nema, tvrdnja ne može ništa izmjeniti u našim očekivanjima u odnosu na empirijski svijet – to je najsigurniji dokaz da ona apsolutno ništa ne znači. To što u našim sudovima o svijetu nema druge moći osim što u nama, na primjer, pobuđuju izvjesna emocionalna stanja, takođe ne pripada mišljenju, kao što mu ne pripadaju ni razlike između dvaju istoznačnih sudova izraženih na dva etnička jezika. Nije teško zapaziti da se većina teoloških i metafizičkih sporova u svijetlu tog kriterijuma pokazuje kao besmislena, dok većina stanovišta uopće neće zasluživati da se nazove pogrešnim u pozitivnom smislu, nego će se pokazati kao skupovi zvukova lišenih semantičke vrijednosti.

Prvobitna formulacija ovog shvatanja bila je ograničena na „logičke posljedice koncepata“, ali je kod Jamesa dobila zamah i proširena je na „moralne, psihološke i socijalne efekte ideja. Jer ovo je postalo moguće na osnovu empirističkog nasljeđa koje je pragmatizam preuzeo od britanskog empirizma i utilitarizma, ali sa fundamentalnom razlikom u tome što ne insistira na antecedentnom već konsekventnom fenomenu; ne na precedentima već na mogućnostima akcije“⁴⁴. Ako, osnovi empirijskog znanja ne mogu da se utvrde intuitivno, već na osnovu logičnih mogućnosti koncepata i njihovih posljedica, navike/ procedure koje nas vode ka utvrđivanju značenja putem verifikacije moraju prethodno postojati.

⁴⁴ Ibidem, p.80.

One su po svom karakteru tradirane i „komunalne“ - tj., „kreacija su u posjed naučne zajednice kao cjeline. A ta zajednica je aktivna kroz aktivnosti njenih individualnih članova koji se bave ispitivanjem činjenica, analiziraju značenja ili testiraju tvrdnje ili vjerovanja“.⁴⁵ Jer, kako navodi Peirce, „mišljenje kojem je suđeno da konačno bude predmet saglasnosti svih onih koji istražuju jeste ono što podrazumijevamo pod istinom, a objekt predstavljen u tom mišljenju je stvarno“⁴⁶. Zapravo sa ovim stavom Peirce, utvrđivanje značenja, vjerovanja, koncepcija ispitivanja kao nikad okončanog posla zajednice istraživača, jer, nijedna procedura/navika ne vodi definitivnim značenjima jer je nužno okrenuta rezultatima koji nam uvijek izmiču, i koji nikad nisu potpuno zadovoljavajući, već su „*fated to be ultimately agreed*“ – saglasnost o njima leži u nekoj neodređenoj tački nadolazećem, u budućnosti.

„Antiutemeljivaštvo inače prati pragmatizam od njegovih početaka. Posmatrano sa Peirceovom idejom komunikativne zajednice istraživača, koja se može sažeti u stav da se “može očuvati istina i autoritet moderne utemeljivanjem sveg znanja u samo-vrednujućem sistemu istraživanja. To znači da cilj znanja nije u otkrivanju vječnih istina, već da istine do kojih se došlo u otvorenom dijalogu unutar „zajednice istraživača“, može imati istu vrstu obavezujućeg autoriteta.....Ono na čemu on, a i ovaj pokušaj redeskripcije te metafore insistira, je sam *proces* istraživanja, odnosno *dijaloški kontekst* u koji je sam smješten. Ono što se u procesu dešava je, kako kaže Peirce – *progresivno aproksimiranje objekta znanja*- u ovom slučaju pomoću logike, znanosti i semiotike. Ono na što se trebamo fokusirati je način na koji taj model *funkcionira*, kako se odvija dijaloška rasprava, kako se dopijeva do „istine“, ili bolje reći dijagnoze koja je rezultat našeg koncenzusa unutar jedne takve zajednice“⁴⁷.

Naše pretenzije moramo usmjeriti na druga Peirceova određenja i uvide koje su iznimno uticali na formiranje maksima pragmatizma, i konsekventan slijed učenja koji su inkorporirani u ishodišta Jamesovog određenja pojma pragmatizma i njegove filozofije uopće.

⁴⁵ Thayer, ibidem, p.104

⁴⁶ Peirce *How to Make Our Ideas Clear*, Collected Papers, 5.407, p.117.

⁴⁷ Asim Mujkić *Neopragmatizam Richarda Rortyja. Uvod u demokratizirano mišljenje*, PrintCom, Tuzla, 2000, str.27.

1.3. Peirceova maksima pragmatizma

Peirceovom kritikom kartezijanizma, započinje, Rortyjevski rečeno, redeskribiranje uvjerenja, opreke uvida između antiesencijalističke i tradicionalno orijentirane esencijalističke filozofije, jer antiesencijalistički Peirce saopštava nam, da znanja ne može da počiva na nesumnjivim istinama, aksiomima, kako nam je o tome govorila tradicija. Odbacujući osnovna načela Descartesove metode, njene slabosti on vidi u tome "da se ne slaže, da je filozofsko istraživanje moguće početi "univerzalnom sumnjom"; takva sumnja je obično neiskrena i prividna, i mi u stvari, moramo da počnemo sa svim predrasudama koje gajimo kada se upuštamo u filozofiranje".⁴⁸ Peirce tvrdi da se „te predrasude ne mogu raspršiti nekom maksimom, jer one su nešto u šta i ne pomišljamo da možemo da sumnjamo. Stoga je ovaj početni skepticizam čista samoobmana, a ne stvarna sumnja; i niko ko se služi kartezijanskom metodom neće biti zadovoljan sve dok ne uspostave sva ona vjerovanja koja je formalno napustio"⁴⁹.

Peirce je smatrao da se u našem saznanju ne možemo oslanjati na varljivo osjećanje stvarnosti kao odlučujuću instancu, jer je očigledno da se rezultati osjećaja stvarnosti kod ljudi razlikuju, jer se i ono zasniva jedino na tome da se postepeno zbližavamo s nekom mišlju do tog stepena da ona izgleda potpuno jasna: ali, isto tako, nema tako nejasne ideje da neko ne bi nakon dugog opštenja s njom mogao da je na kraju prihvati kao nešto najjasnije na svijetu⁵⁰. Prema Peirceu, naučna metoda se „utemeljuje“ anticipacijama, praktičnim predviđanjima konsekvenci po ljudsko djelovanje, a ne nekim apriornim mehanizmima metafizičke „samozaštite“. Osobenost svog pragmatizma Peirce vidi u tome što je on proizvod egzaktnih, prirodnih nauka, eksperimentalne prakse i *laboratorijskog način mišljenja*, zatim u primjeni stroge logike i odgovarajuće tehničke nomenklature. Time dolazimo na područje samog određenja pragmatizma, kao naročito filozofskog pravca, kako ga vidi Peirce. Pokušavajući da formuliše, ono o čemu je imao tako povoljno mišljenje, Peirce je izgradio teoriju prema kojoj „jedna zamisao, to jest, racionalan sadržaj (purport) jedne riječi ili nekog drugog izraza, leži isključivo u njenom zamišljivom odnosu (bearing) prema vođenju života (conduct of life), tako da će, budući da očigledno samo eksperimentalni rezultati mogu da imaju neki neposredan uticaj na ponašanje (conduct), ako mogu tačno da se

⁴⁸ Č.S.Pers *Izabrani spisi*, str. 75.

⁴⁹ Ibidem, str.76.

⁵⁰ Leszek Kolakowski *Filozofija pozitivizma*, Prosveta, Beograd, 1972, str. 201.

definišu sve zamislive eksperimentalne pojave koje bi afirmacija ili negacija jednog pojma implicirale.

I u tome da se sastoji potpuna definicija toga pojma, *i u njemu nema, više apsolutno ničeg*⁵¹. Neki njegovi prijatelji, predlagali su mu da ga nazove *practicizmom* ili *praktikalizmom* (možda zbog toga što je na grčkom jeziku *πράκτικως* pravilnije nego *πράγματικως*). Međutim, za onoga ko je učio filozofiju od Kanta, kao što je slučaj sa Peirceom, zna da pojmovi *praktisch* i *pragmatisch* koji u kantovskim terminima su veoma daleko jedan od drugog, "budući da prvi pripada području misli u kojoj nijedan um eksperimentalističkog tipa nikada ne osjeća čvrsto tlo pod nogama, dok drugi izražava odnos prema nekoj određenoj ljudskoj svrsi. Najupadljivija odlika ove nove teorije sastojala se u tome što je prihvaćena neodvojiva povezanost racionalnog saznanja i racionalne svrhe, i upravo takvo razmišljanje prevagnulo je prilikom izbora imena *pragmatizam*"⁵².

„Trebamo više raspravljati o korisnosti načina deskripcije naše situacije, sposobnosti koja oblikuje naše umove u skladu sa konturama stvarno realnog, imaginacijom, predloženog kao moći za iznalaženje novih i profitabilnijih deskripcija nas samih i naše okoline, a manje o tome koji od tih načina korespondira nekoj intrističnoj prirodi stvari"⁵³.

„Formulišemo dakle kriterijum, koji će nam omogućiti da razlikujemo stvarna od izmišljenih pitanja. Mogućnost praktične primjene je najsigurnije sredstvo u tu svrhu. Ono što naglašava kao suštinu pragmatizma, je stav u kome Peirce navodi, „za mene je pragmatizam metoda utvrđivanja smisla ne svih ideja, već samo onih koje ja, nazivam intelektualnim pojmovima (intellectual concepts), to jest, onih od čije strukture mogu da zavise argumenti o objektivnim činjenicama"⁵⁴. Treba naglasiti, da za Peircea, pragmatizam nije sam po sebi, nikakvo metafizičko učenje, on je eksperimentalna metoda za utvrđivanje smisla teških i apstraktnih pojmova; pri čemu ova eksperimentalna metoda nije ništa drugo do posebna primjena jednog starijeg logičkog pravila: „poznaćete ih po njihovim plodovima"⁵⁵.

Ako se podsjetimo pragmatističke maksime: „Da bi se utvrdio smisao jednog intelektualnog pojma, treba razmotriti zamislive praktične posljedice koje nužno proističu iz istinitosti tog koncepta i zbir tih posljedica obrazuje sav smisao tog koncepta..."⁵⁶ Govoreći o praktičnim posljedicama, Peirce misli, prije svega, na „ponašanje uma“, koje karakteriziraju ideje, osjećaji, energija djelovanja i navika.

⁵¹ Charles Sanders Peirce *Collected Papers*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1960. p 192.

⁵² Čarls Sanders Pers *Pragmatizam*, Grafos, Beograd, 1979, str.56.

⁵³ Richard Rorty *Pragmatizam i drugi eseji* Svjetlost, Sarajevo 2002, str.13.

⁵⁴ Č.S.Pers *Izabrani spisi o Pragmatizmu i Pragmaticizmu*, BIGZ, Beograd, 1993, str.240.

⁵⁵ Ibidem, str.240.

⁵⁶ Charles Sanders Peirce *Fragmenti o pragmaticizmu*,/ iz *Pragmatizam*, Beograd, Grafos, 1979, str. 107.

„Ovo određivanje na osnovu posljedica ne predviđa „kartezijanske meditacije“ nekog intuitivnog intelekta kao samodovoljne sposobnosti subjekta. Suprotno tome, razmatranje zamislivih posljedica nekog pojma dešava se jedino i samo u jeziku zajednice.“ Nema nijednog elementa u čovjekovoj svijesti kome nešto ne odgovara u riječi,moj jezik je ukupan zbir mene samog, jer čovjek jeste misao“⁵⁷. Razmatranje, ili „racionalno testiranje“ nekog pojma, promišljanje njegovih konteksta kao posljedica je uvijek jezičko, a kao takvo uvijek je kooperativne ili „društvene „ prirode u naučnom metodu koji je „ samokorektivni društveni i komunalni proces, a naučna potraga za istinom poistovjećuje se sa „razvojem konkretne razumnosti“⁵⁸. Pragmatizam tvrdi da je sav (total) smisao predikacije jednog intelektualnog pojma sadržan u tvrđenju da bi se, u svim zamišljivim okolnostima neke date vrste (ili u ovom ili u onom više ili manje neodređenom dijelu slučajeva njihovog ispunjenja, ako je predikacija modalna) subjekat predikacije ponašao (would behave) na izvjestan opšti način, to jest ono (tvrđenje) bi bilo istinito u datima iskustvenim okolnostima ili u više ili manje tačno određenom srazmjernom dijelu tih okolnosti uzetih onako kako se javljaju, to jest istim sukcesivnim redom u iskustvu. Budući da filozofija jeste ili treba da bude nauka, onda i njena metoda treba da bude naučna. Za Peircea to znači da filozofija treba da se služi „najracionalnijim metodama koje se mogu izmisliti, odnosno, treba da podražava metode uspješnih nauka. To je prvenstveno analitička metoda. Ona osobenost iscrpnog izlaganja i vrijednost prije svega Peirceove koncepcije filozofske metode, jeste, njeno povezivanje sa Deweyevim instrumentalizmom. Objašnjavajući, da, ime koje je dao svom filozofskom učenju ima izvor u Kantovom terminu *pragmatisch*, u značenju „eksperimentalno, empirijsko i svrshodno mišljenje koje se osniva i primjenjuje na iskustvo“⁵⁹. Za nastavljača pragmatizma William Jamesa ljudska realnost, prije i nezavisno od prakse postoji samo kao neartikulisani *tok čulnog iskustva*. Jer smisao ljudske realnosti je neodvojiv od vlastite praktične djelatnosti. Pragmatizam je James posmatrao ne samo kao maksimu logike ograničenu na naučnu praksu i zajednicu, već je to stanovište razumijevanja cjelokupne ljudske djelatnosti. Da bismo razumijeli značenje bilo koje naše misli, treba da odredimo kakvo je ponašanje ona u mogućnosti da prouzrokuje. Njeno značenje je potpuno u tim konsekvencama. Kriterijumi značenja su za Jamesa i kriterijumi istine. Sva naša misaona aktivnost je samo reakcija na nadražaje spoljnog svijeta. Ti nadražaji su bez značenja dok mi našom djelatnošću ne unesemo red i poredak u stvarnosti.

⁵⁷ Peirce *Neke posljedice četiri nesposobnost, / Pragmatizam*, str.109.iz (Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma*, str.50.)

⁵⁸ Ibidem, str.52.

⁵⁹ *Prema Britannica/Macropaedia/Knowledge in Depth*. Volume XXV, p. 645.

Jamesov kriterij istine ne izvire iz analize naučne metode niti iz procesa nučnog istraživanja, nego jedini njegov zahtjev jeste zadovoljenje ličnih potreba i praktične uspješnosti pojedinca, što mu pridodaje razumijevajuću notu personalističkog i individualističkog karaktera u razumijevanju pragmatizma. Dewey se ogradio od ovakvog shvatanja pragmatizma, pokušavajući da ovom principu osigura opšte važenje i da ga poveže s naučnim metodama istraživanja. Pragmatizam može smatra Dewey, učiniti samu filozofiju eksperimentalnom i operativnom naukom, naukom koja istražuje zakonitosti ljudskog djelovanja.

„William James, koji je najistaknutiji i najvažniji među nama, definiše pragmatizam, kao učenje da se čitav „smisao“ jednog pojma izražava ili u obliku preporučljivog ponašanja ili u obliku iskustva koje se može očekivati. Riječ „pragmatizam“, James je prihvatio za svoj „radikalni empirizam“, koji je proširio sa uskog kruga naučnih „tj. „intelektualnih termina“, na mišljenje uopće. „James predlaže *pluralizam*, koji, sa svoje strane „ostavlja mjesto za kontigenciju, slobodu, novitet, koji daje punu slobodu djelovanju empirijskom metodu koja se može protezati do u beskraj. On prihvata jedinstvo gdje ga nađe, ali ne pokušava prisilno svesti taj široki diverzitet događaja i stvari pod jedinstveni kalup. Ovaj iskorak se nije dopao Peircu.

On će zamjeriti Jamesu što je „ovu metodu dotjerao do takvih krajnosti koje nas moraju navesti na to da se zaustavimo nad njima. Čini se da (Jamesovo) učenje pretpostavlja da djelovanje čovjekov cilj, a to je stiočka maksima, koja se ovom piscu u njegovim šesdesetim ne preporučuje tako ubjedljivo kao što se preporučivala u tridesetim“⁶⁰. „Takva interpretacija primorala je Peirce, da se ogradi od vlastitog termina, i „skuje“ novi, koji će biti, kako sam on kaže, „riječ dovoljno ružna da bi joj prijeto kidnapovanje“⁶¹. Ako treba reći šta pragmatizam jeste, imali smo priliku da navedemo da je za Peircea, pragmatizam, „samo metoda za utvrđivanje smisla (meaning) teških (hard) riječi i apstraktnih pojmova. Da je njegova svrha, „da postavi metodu za određivanja smisla, intelektualnih pojmova“. Pragmatizam kao jedna životna filozofija koja nam otkriva da živimo u svijetu raspravljanja, sporazumijevanja i uvjeravanja, dakle, u jednom retoričkom svijetu u kojem su argumenti i evidencija uvijek dostupni, ali se nikada ne mogu uzimati kao konačni, pošto uvijek mogu biti opovrgnuti, pa onda i odbačeni.

⁶⁰ Čarls Sanders Pers „*Fragments o pragmatizmu*“ iz Č.S.Pers: *Izabrani spisi i pragmatizmu i pragmaticizmu*, BIGZ, Beograd, 1993. str. 265-266.

⁶¹ Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma*, Hijatus, Zenica, 2005, str. 10.

Peirceva ideja o komunikativnoj zajednici istraživača se mogla sažeti u stav da se „može očuvati istina i autoritet moderne utemeljivanjem sveg znanja u samo - vrednujućem sistemu istraživanja“⁶².

To znači da cilj znanja nije u otkrivanju vječnih istina, već da istine do kojih se došlo u otvorenom dijalogu unutar „zajednice istraživača“ može imati istu vrstu obavezujućeg autoriteta“⁶³. Više nema tog znanja koje bi bilo znanje radi znanja samog (što je bio antički ideal i najviše znanje): svako naše uvjerenje do kojeg dođemo u procesu saznavanja mora da služi nekoj svrsi, mora da rješava neke probleme i da djeluje kao stalni stimulans za pokretanje daljih istraživanja. Ne postoje konačna rješenja i definitivne istine, ne postoji ništa od onoga što je tradicionalna filozofija proglasila povlaštenim, sigurnim, nedodirljivim, za sva vremena važećim. Postojimo samo mi sa svojim problemima, potrebama i interesima, i sa svojom sposobnošću i voljom da se s njima nosimo u svijetu koji nije nikakva konstrukcija, nego realni, svakodnevni svijet, u kojem stalno treba rješavati probleme, ispunjavati naše potrebe i boriti se za naše interese.

Peirce, definiše pragmatizam i kao „teoriju o logičkoj analizi ili istinskoj definiciji“, „kao metodu za razmišljanje koja se rukovodi time što stalno ima u vidu svoju svrhu i svrhu onih ideja koje analizira“.... kao vjerovanje u pragmatičku maksimu koja u jednoj od svojih formulacija glasi: „Da bi se utvrdio smisao jedne intelektualne zamisli, treba razmotriti kakve bi se praktične posljedice mogle zamisliti da nužno proističu iz istinitosti te zamisli; i suma tih posljedica obrazuje sav smisao tih zamisli“⁶⁴. Primjena pragmatičke metode ima za cilj, prije svega, da naše misli učini jasnim, da nas oslobodi nejasnih ideja, i da jasne ideje učini razgovjetnim. Peirceova pragmatistička maksima, je, u isto vrijeme i kriterij za smisaonost pojmova. Ono što naglašava kao suštinu pragmatizma, Peirce navodi, „za mene je pragmatizam metoda utvrđivanja smisla ne svih ideja, već samo onih koje ja, nazivam intelektualnim pojmovima (intellectual concepts), to jest, onih od čije strukture mogu da zavise argumenti o objektivnim činjenicama.“⁶⁵

Kad bi svjetlost, koja faktički, u nama izaziva osjećaj plavog, uvijek izazivala osjećaj crvenog i vice versa, ma kako veliku razliku to moglo da proizvede u našim osjećajima, ne bi moglo da proizvede nikakvu razliku u snazi ijednog argumenta.

⁶² John P.Diggins *The Promise of Pragmatism* The University of Chicago Press, 1994,p.194.

⁶³ Mujkić Asim, *Neopragmatizam Richarda Rortyja: Uvod u demokratizirano mišljenje*, PrintCom, Tuzla, 2001.str. 27.

⁶⁴ Č.S.Pers: *Izabrani spisi o Pragmatizmu i Pragmaticizmu*, BIGZ,Beograd,1993,str. 45.

⁶⁵ Ibidem, str.51.

Budući da se moj pragmatizam ne bavi kvalitetima osjećaja, dopušta mi da smatram da je pripisivanje (predication), takvog jednog kvaliteta samo ono što on izgleda, i nema veze ni sa čim drugim. Ti kvaliteti nemaju nikakvih suštinskih značenja (intrinsic significations) van njih samih. Intelektualni pojmovi, međutim, jedini znakovni sadržaj (sign - burdens) koji se s pravom nazivaju „pojmovima“ – bitno impliciraju nešto u vezi s opštim ponašanjem ili nekog svjesnog bića ili nekog neživog predmeta, i na taj način saopštavaju više, od bilo kojeg osjećaja, već i od bilo koje činjenice koja se tiče postojanja. Naime, kaže Peirce, saopštavaju „moguće akte“ („would – acts“), „moguće postupke“ („would-dos“) uobičajenog ponašanja, i nikakvo nagomilavanje aktuelnih zbivanja nikada ne može potpuno da ispuni smisao nečeg „mogućeg“ (of „a would be“). Ali pragmatizam tvrdi da je sav (total) smisao predikacije jednog intelektualnog pojma sadržan u tvrđenju da bi se, u svim zamišljivim okolnostima neke date vrste (ili u ovom ili u onom više ili manje neodređenom dijelu slučajeva njihovog ispunjenja, ako je predikacija modalna) subjekat predikacije ponašao (would behave) na izvjestan opšti način, to jest ono (tvrđenje) bi bilo istinito u datima iskustvenim okolnostima (ili u više ili manje tačno određenom srazmjernom dijelu tih okolnosti uzetih onako kako se javljaju, to jest istim sukcesivnim redom u iskustvu).

Ispostaviće se, sasvim neosporno, da je najjezgrovitije načelo ove „suština pragmatizma“, u tome da se sav (whole) smisao jednog intelektualnog predikata sastoji u tome da bi se izvjesne vrste događaja (events) desile (would happen), s vremena na vrijeme, u toku iskustva, u izvjesnim vrstama egzistencijalnih uslova, - samo ako se može dokazati da je pomenuto načelo *istinito*⁶⁶. Sljedeći bitan element argumentacije u prilog pragmatizmu, je gledište da je svaka misao *znak*.

Pri određivanju smisla „intelektualnih pojmova“, Peirce polazi od teorije da su sve naše misli, a samim tim i pojmovi, znaci. Peirce je smatrao da je logika, opšta teorija znakova, koja treba da ustanovi opšte i nužne zakone znakova. Znak je temelj i mogućnost mišljenja, kao što jedino pomoću znaka mišljenje može ispoljiti i realizovati svoju istinsku snagu. Svako saznanje je znak, pa se svi oblici ispoljavanja saznanja treba da proučavaju u okvirima logičke teorije kao teorije znaka. Logika, za Peircea, je istovremeno i pozitivna i normativna nauka, tvrdeći da je znakovni proces koji ona ispituje jedna realna činjenica, ali u toku istraživanja logika nastoji da otkrije opšte i nužne principe koji će pomoći da se dođe do istine. Rezultati istraživanja znakovnih procesa, nisu, dakle, samo otkrića realnog procesa saznanja, nego su istovremeno i projekcije normi koje treba da zadovolji to istraživanje.

⁶⁶ Ibidem, str 242.

Osobnost Peirceove koncepcije jeste gledište da se svaki znak nalazi u dvostrukom odnosu: prema objektu i prema interpretantu. Objekat znaka su one stvari ili slučajevi na koje on može da se primjeni, dok se interpretant može smatrati posljedicom koju upotreba znaka povlači za sobom. Ukoliko je znak misao, njegovim objektom se može smatrati prethodna misao, a interpretantom naredna misao.

Zanimljivo je zapaziti da se Peirceova određenja kreću u jasnim i strogim distinkcijama koje su fundirane Kantovom filozofijom⁶⁷. “Riječ je o razlici, između onoga što jedan termin imenuje (nominat) – njegove logičke širine, i onoga što on znači (significant). Kada se radi o stavu, to je razlika između, onoga što njegov subjekt denotira i onoga što njegov predikat tvrdi. Kad je riječ o argumentu, to je razlika, između stanja stvari kada su njegove premise istinite i stanja stvari određenog istinitošću njegove konkluzije⁶⁸.”

Za razumijevanje smisla intelektualnih pojmova, od posebnog značaja je analiza pojma interpretanta. Prema tome kakvu vrstu dejstva povlači za sobom, djelovanje znaka, Peirce, razlikuje, tri vrste interpretanata: emocionalne, dinamičke i logičke.

Emocionalni interpretant je izvjesno osjećanje koje u nama budi akcija znaka. Ova vrsta interpretanta je uvijek data i najizrazitija je prilikom doživljavanja umjetničkih dijela.

Dinamički interpretant je svako aktuelno tumačenje nekog znaka, kao i radnje koje se vrše imperativno. Za razliku od dinamičkog, *logički interpretant* nije način na koji neki duh aktuelno reaguje, već način na koji bi svaki duh djelovao⁶⁹.

Stoga je adekvatna jezička forma logičkog interpretanta kondicionalni futur. Nemaju svi znaci logičke interpretante, već samo intelektualni pojmovi i njima slični znaci, tj., koji su i po svojoj prirodi opšti i koji se odnose na nešto opšte. Prvi logički interpretanti su, u stvari hipoteze. „Svaki pojam, svaki opšti stav velike naučne građevine, najprije nam dolazi kao pretpostavka“, kaže Peirce⁷⁰. “Ove ideje su prvi logički interpretanata pojave koje ih sugerišu, i koje pošto ih sugerišu, jesu znaci. Na idućem stupnju razvoja misli ti prvi logički interpretanti stimulišu nas na razna izvođenja u unutrašnjem svijetu.

Mi zamišljamo sebe u raznim situacijama i skiciramo alternativne linije ponašanja koja nam hipotetički ostaju otvorene. Na kraju dolazimo do zaključka (ako do njega dođemo), koji će način ponašanja u datim uslovima dovesti do željene vrste rezultata, i taj način ponašanja postaje naša navika.

⁶⁷ Jelena Berberović: *Znanje i Istina*, Filozofske studije, Beograd, 1972, str. 159.

⁶⁸ Č.S.Pers: *Izabrani spisi o Pragmatizmu i Pragmaticizmu*, BIGZ, Beograd, 1993. str. 246.

⁶⁹ Ibidem, p. 246.

⁷⁰ Ibidem, (8.207).

Peirce izričito kaže, da „ intelektualni smisao svake misli u krajnjoj instanci leži u našem dejstvu na naše akcije. Nevolja sa akcijama jeste što im nedostaje opštost. Zapravo, akti su pojedinačni nego bilo šta drugo“. Stoga Peirce odbacuje akciju kao krajnje ishodište pragmatizma i utoliko modifikuje svoje ranije stanovište kada kaže da je „akcija svrha misli samo utoliko ukoliko je cilj akcije neka druga misao“, jer što se tiče pojmova „ njihov smisao uopšte, nije ni u kakvim individualnim reakcijama, već u načinu koje te reakcije doprinose razvoju konkretne racionalnosti“. Sličan slučaj je i sa ponašanjem. Ja poričem, kaže Peirce, „da se za pragmaticizam, kako sam ga prvobitno definisao, da se intelektualan smisao simbola sastoji u našem ponašanju. Naprotiv, „ ja sam se najbrižljivije starao da kažem da se on sastoji u našem *pojmu* onoga što bi naše ponašanje *moglo* biti u zamislivim prilikama“. ⁷¹ Za Peircea, pragmatizam ostaje „principom naučnog istraživanja, jer ako želimo da naša koncepcija nekog objekta bude smisljena – kako to formulira Peirce, „jasna“- onda tu koncepciju treba da limitiramo na stvarno ponašanje objekta koje će ovaj iskazati pod svim mogućim uslovima“ ⁷².

Za pragmatistu to će biti onaj oblik u kojem taj stav postaje primjenjiv na ljudsko ponašanje; i to ne pod ovakvim ili onakvim specijalnim okolnostima, ne u nekom posebnom slučaju u kojem bi se ova ili ona određena namjera, već oblik koji se najbolje primjenjuje na kontrolu sebe samog u ma kom položaju, i radi čega“ ⁷³.

Pragmatizam je kao nova filozofija postao poznat i popularan tek kada je James na svoj način razradio Peirceove pragmatističke „maksime logike“, stvorivši jednu personalističku doktrinu. Njihove duhovne orijentacije bile su veoma različite. „Ja sam donekle skicirao, svoj oblik pragmatizma, ali postoje drugi, donekle drukčiji načini gledanja na ono što je, praktično, ista metoda da se dođe do *važnih razgovjetnih zamisli*. Na prvom mjestu, tu je Jamesov pragmatizam, čija *definicija* se razlikuje od moje u tome što on ne ograničava „ smisao“ („meaning“), to jest, posljednji logički interpretat, na naviku, već, dopušta da to budu percepti, tj., složeni osjećaji koji se odlikuju kompulzivnošću“. Tako će Peirce zaključiti, „značenje koncepata ne počiva na *individualnim* reakcijama, već u načinu na koje takve reakcije doprinose rastu onoga što on naziva *konkretnom razumnošću*“.

⁷¹ Ibidem, (8.208).

⁷² *Pragmatism: / A Reader, Edited by Louis Menand, New York: Vintage Books, 1997, p. xiv.*

⁷³ Ibidem, xv.

Ako on želi, da učini to, ja baš ne vidim da mu je uopšte potrebno da uvodi naviku. Ali gledano praktično, njegovo gledište i moje, moraju se mislim podudarati, osim u onim slučajevima u kojima on dopušta da utiču razmatranja koja *uopšte nisu pragmatička*,⁷⁴ smatra Peirce.

Insistiranje na *dijaloškom konceptu zajednice istraživača*, u koji je zapravo sâm proces istraživanja smješten, mi *aproximiramo objekte znanja* -u ovom slučaju pomoću logike, znanosti i semiotike. Ono na šta se trebamo fokusirati je način, model *funkcioniranja*, kako se odvija dijaloška rasprava, kako se dopijeva do „istine“, tj., dijagnoze, koja je rezultat našeg koncenzusa unutar jedne takve zajednice⁷⁵. Zajednice, u kome je Peirce, ispitivanje „transformisao od kartezijanskog individualizma u komunalnu praksu i postavio istinu negdje na neuhvatljivom horizontu opšte saglasnosti zajednice istraživača“⁷⁶, u naučnom metodu koji je „samokorektivni društveni i komunalni proces, a naučna potraga za istinom poistovjećuje se sa „razvojem konkretne razumnosti“⁷⁷. „Samo porijeklo koncepcije stvarnosti pokazuje da ona suštinski podrazumijeva predstavu zajednice bez određenih ograničenja, sposobne za uvećanja u znanju“⁷⁸, i to u krajnjem „stvarnosti koje se sastoji u saglasnost do koje će cjelokupna zajednica eventualno doći“. Ispitivanja uvjerenja su uvijek otvorena, nezaključena, podložna falibilitetu i nepreciznosti, stvarnosti koja se izražava kroz koncepte jednostranosti, značenja koja tek treba ustanoviti u Peirceovoj metafori komunikativne zajednice.

⁷⁴ Č.S.Pers: *Izabrani spisi o Pragmatizmu u Pragmaticizmu*, BIGZ, Beograd, 1993, str 261.

⁷⁵ Mujkić Asim *Neopragmatizam Richarda Rortyja: Uvod u demokratizirano mišljenje*, PrintCom, Tuzla, 2001, str.27.

⁷⁶ Thayer, p.127-128.

⁷⁷ Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma*, Hijatus, Zenica, str.52.

⁷⁸ Peirce *Some Consequences of Four Incapacities*, Collected Papers p.24.

1.4. Jamesovo shvatanje teorije istine

Dok su za Peircea, prirodne nauke predstavljale, prije svega školu eksperimentalnog rigorizma, koja je tražila, nezavisno od nas, prisutnost naučne istine, za Jamesa su predstavljale najvjerojatnije, opravdanje za biološku interpretaciju čovjeka, koji, ne samo u svom fizičkom biću, nego i u intelektualnom ponašanju, i u naučnoj produkciji i u djelima logike ostaje pod neizbježnom prinudom bioloških nužnosti. Možda je najvažniji bio duh utilitarizma koji je doveden do radikalnih konsekvencija i proširen ne samo na svijet vrijednosti, nego također i na saznajne ljudske aktivnosti.

„James je Peirceove maksime protumačio tako što je prije svega insistirao na stavu da je *cjelokupno značenje* pojmova sadržano samo u ispitivanju posljedica koju oni kao radne hipoteze imaju u našem praktičnom odnosu prema svijetu, što je odatle izveo zaključak, da je pitanje odnosa pojma i antecedentnih uslova prakse, prije svega antecedentne strukture stvarnosti – pseudo pitanje, spekulativno - metafizičko pitanje.“⁷⁹

Pojam prakse, James nije tumačio kao Peirce – kao kooperativni metodski postupak u osnovi kojeg se nalaze zakoni logičkog mišljenja, James, je pojam prakse protumačio kao *individualnu djelatnost usmjerenu na zadovoljenje ličnih interesa i potreba*.

Cijela stvarnost je prikazana pluralistički – kao prost zbir izolovanih svijesti. Ovakva vrsta tumačenja Peirceovih maksima pragmatizma, nedvojbeno je bila pod uticajem psihologijskog interesovanja i poimanja, koji je odlučno uticao na personalističke usmjerenosti Jamesovog pragmatizma. Naše teorije su instrumenti uspješnog reagovanja na svijet, sredstva manipulacije, način praktičnog postupanja sa stvarima. Ne postoje nikakvi razlozi da bismo im pripisivali neki drugi smisao ili drugu vrijednost. Svaki sud *z n a č i* praktične konsekvencije koje za sobom povlače njegovo priznanje; ako dva različita iskaza imaju za rezultat istovjetna ponašanja - oni imaju istovjetna značenja; ako iskaz za sobom ne povlači nikakve praktične konsekvencije – *on ništa i ne znači*. Pri izvjesnoj interpretaciji, takvi stavovi podsjećaju u suštini, na ono što je već i Peirce tvrdio. Ipak, Jamesova namjera je drugačija: njemu nije stalo samo do toga da stvara kriterije za razlikovanje smislenih od besmislenih iskaza: *riječ je o tome, da je sâm smisao identičan s praktičnim konsekvencijama*

⁷⁹ Jelena Berberović, *Znanje i istina: Osnovni smerovi analitičke filozofije*, Filozofske studije, Beograd, 1972, str. 167.

afirmacije iskaza, da dakle, te konsekvencije konstituišu smisao, ne, pak, da su one sredstva njegovog ispoljavanja.

Otuda, također – kod Percea, odsutno, dok je za Jamesa fundamentalno – razlikovanje *istine i greške* prema utilitarnim kriterijima. Ne postoji istinitost kao apstraktna kao adekvatnost (između iskaza i stvari) koja bi bila nezavisna od ljudskog postojanja. *Istinitost ne predstavlja ništa drugo do k o r i s n o s t afirmacije suda radi našeg djelovanja.* Nije riječ, dakle o tome, da istiniti sudovi pokazuju svoju istinitost blagodareći efikasnosti mjera zasnovanih na pretpostavci da su *baš one istinite* (takva je bila Peirceova misao), nego o tome da je istinito ono što nam na bilo koji način donosi korist, i da su bilo kakvi drugi načini shvatanja istinitosti besmisleni.

Istinitost, prema tome, nije odnos između iskaza i stvari, nego odnos između iskaza i mogućih satisfakcijâ koje osjećamo u rezultatu njegove akcepcije. To je čisto biološka interpretacija saznanja: “Kao što refleks koljena nije ni „istinit“ ni „lažan“, nego biološki sasvim normalan ili patološki, ili kao što davanje insulina može biti“ dobro“ ili „rđavo“ – u smislu: korisno ili beskorisno djeluje sa stanovišta interesa organizma – također sekrecija misli podliježe takvim istim i samo takvim kriterijima.“⁸⁰

James, je naime, čvrsto vjerovao da njegova introspektivna analiza “toka svijesti“, predstavlja neutralniji i vjerodostojniji prikaz “ljudskog iskustva nego ona koja počiva na naivnoj pretpostavci o postojanju odjelitih „jedinica“ mentalnosti – „osjeta“ ili „utisaka“ – koji po uzoru na Lockeove ideje “reprezentiraju“ stvarnost putem međusobnog povezivanja ili „asocijacija“. James kritikuje pojam osjeta (sentiment), kao elementarnih „ćelija „svijesti i ističe da prvobitno čulno iskustvo nije atomistički sastavljeno iz diskretnih dijelova, već je, *„kontinuirana cjelina, tečenje, rijeka, bujica misli (stream of thought)“ upravljana biološkim potrebama života.* Dijelovi diskretuma, predmet i odnosi rezultat su djelatnosti intelekta. Intelekt odabire iz kontinuuma neposrednog iskustva dijelove i uređuje ih u određene strukture i tako izgrađuje predmete i odnose stvarnosti“⁸¹. Tako se postupno, kroz interakciju sa okolinom, stvara složena mreža vjerovanja, unutar koje istinitost pojedinačnog vjerovanja ovisi o njegovoj kompatibilnosti s drugim vjerovanjima.

Svjesni mentalni život treba promatrati *funkcionalno*, kao dio naše opće sposobnosti prilagodbe na prirodnu i društvenu okolinu.

⁸⁰ Leszek Kolakowski: *Filozofija pozitivizma*, Prosveta, Beograd, 1972, p. 208.

⁸¹ William James: *Remarks on Spencer's Definition of Mind as Correspondence*, WRITINGS 1878- 1899, Selected Essays, The Library of America, Literary Classics of USA, Inc., New York, N. Y. 1987, p. 893.

„James se našao pred zadatkom da pokaže kako njegovo pragmatističko mjerilo istinitosti našim mentalnim strukturama ipak postavlja neka *stvarna i objektivna ograničenja*, tako da istinosni status pojedinačnog vjerovanja nije savim ovisan o vremenskom ili subjektivnom čimbeniku. Drukčije rečeno, smisaonost naših pojedinačnih vjerovanja ne može se razmatrati neovisno o ostalim našim vjerovanjima, ali niti u okolinskom kontekstu u kojima vjerovanja ostavljaju ili mogu ostaviti posljedice. Neposredan okolinski kontekst dan je u vidu tzv. „*golih činjenica*“ (*brute facts*) kojih smo uvijek *neposredno svjesni*“. Samo ona vjerovanja (ideje, stavovi, teorije...) koja zadovolje minimalne uvjete kompatibilnosti s „stvarnošću“, s golim činjenicama iskustva kao i drugim (već potvrđenim) vjerovanjima, mogu biti istinita“⁸².

James smatra da čak i naša najapstraktnija vjerovanja mogu se promatrati kao bihevioralne dispozicije: kao pojmovni sustavi koji usmjeravaju *neka* naša djelovanja.

Dok, oni pojmovni sustavi koji su u potpunosti lišeni tog pragmatičkog aspekta, kao što je to slučaj s nekim tradicionalnim metafizičkim teorijama, jesu besmisleni: niti istiniti niti lažni – nema ljudskih situacija koje bi ih, ili potvrdile ili opovrgle, utiču na buduće selektivne poteze. Mentalna aktivnost nije za Jamesa, djelatnost „psihičke supstancije“, nije nikakva posebna sposobnost „duha“, ne teče nezavisno od ponašanja ljudskog organizma, već je samo jedan od kvaliteta tog ponašanja. Ta aktivnost se ne može proučavati introspektivnom metodom, već samo biheviorističkom analizom njenih spoljašnjih manifestacija. Sva misaona aktivnost je samo reakcija na nadražaj, stimulanse spoljašnjeg svijeta, mišljenje je samo *čvor* zamke čija su oba kraja vezana za spoljni svijet, te se može shvatiti samo proučavanjem *vezivanjem tih zamki, čvorova* tj., proučavanjem aktivnog procesa ponašanja“⁸³. „James je smatrao da je iskustvo kontinuirana cjelina od koje intelekt izgrađuje predmete i odnose realiteta. Upravo je misaona aktivnost ta koja je usmjerena na zadovoljavanje ljudskih potreba i dio je ponašanja ljudskog organizma. Smatrajući da se sadržaj svijesti sastoji iz *percepata i koncepata*, što je potpuno u duhu Lockove i Humeove analize sadržaja svijesti, i posve u duhu, klasičnog empirizma, James je tvrdio da su senzacije prva i posljednja granica svijesti, njen dakle, kamen temeljac.

Ali, za razliku od Lockea i Humea, kojima je zamjerio da relacije iskustva i njegove temelje traže u transempirijskim sferama. U prilog tome govori koliko su samo uticaja na konstruisanje Jamesove filozofije imali Berkeleyeva i Humeova kritika supstancijalizma, povezano sa Lockeovim učenjem o „nominalnim suštinama“.

⁸² Willim James: *Pragmatizam*, IBIS Grafika, Zagreb, 2001, str. XIII.

⁸³ Miladin Životić: *Pragmatizam i Savremena filozofija*, Nolit, Beograd, 1966, str. 53.

“Univerzalnost“ piše Locke, „ne pripada samim stvarima, koje su po svom biću sve pojedinačne.“ Opšte i univerzalno ne pripada realnoj egzistenciji stvari; već su to invencije i kreacije razuma stvorene za njegovu vlastitu upotrebu...“; Iz učenja o „ nominalnim suštinama“ kao kreacijama razuma, Lock izvodi zaključak: “Mi ne znamo unutrašnju prirodu stvari, pošto nemamo mogućnost da steknemo to znanje“⁸⁴. Razum prema Lockeu, stvara „suštine“, koje ne predstavljaju odraz objektivne stvarnosti, već su vlastiti proizvodi svijesti. James je smatrao da se ove teškoće mogu otkloniti ako se prihvati teza da se i relacije mogu neposredno opažati u iskustvu. Tako je i nastala doktrina o radikalnom empirizmu, po kojoj i predmeti relacije jesu jednako sadržaji naših neposrednih iskustvenih doživljaja. Saznajna ponašanja čovjeka predstavljaju specifični način njegovog reagovanja na situacije. Kad je reakcija biološki *korisna* - ona su istinita, dok u obrnutom slučaju ona su lažna. Istine, naučne teorije, i vjere nisu „ potvrđene „ kao korelati situacija od nas nezavisnih, nego su odabrane kao sredstva praktičnog ponašanja u određenoj sredini.

U borbi za opstanak, tj., na zadovoljenje svojih potreba ljudski organizam razvija određene sposobnosti koje mu omogućavaju da ostvari svoje ciljeve; te sposobnosti su date u obliku njegove aktivne stvaralačke svijesti. Ljudski pojmovi i ideje, koja je oruđe ljudskog organizma, u njegovoj borbi za opstanak; koje su pak, instrumenti za zadovoljavanje ljudskih potreba.

Kompletan sadržaj naše svijesti, kaže James, dijeli se na - *koncepte i perceptive*. “Koncept“ je ono što unosi red i poredak u „ *perceptualni tok* “⁸⁵. Koncepti su oruđa kojima se ljudski organizam služi pri obrađivanju plastične građe perceptualnog iskustva. “Sa konceptima mi idemo u traženje onoga što nam nedostaje, srećemo ono što je udaljeno od nas, aktivno se obraćamo na ovaj ili na onaj način našem iskustvu, mijenjamo njegov red....“⁸⁶

“Uprkos tome unutar iskustva pojave dolaze i odlaze. Nema novosti, već samo uzaludan napor“⁸⁷. „Svijet, kaže James, “na jednom konkretnom i neposrednom stupnju, čini mi se, barem, stvarno da raste. I ako onaj tko koncipira ne zna da li podrazumijeva ovo ili ono, utvrđuje se da je njegov pojam nesavršeno formiran. Perceptualni tok kao takav, u suprotnom ne znači (*means, nothing*) ništa, on jest, ali ono što izravno jest.

Bez obzira koliko mali kolosijek toka je obuhvaćen, uvijek će više- nego-jednom, sadržavati i obuhvatati bezbrojne aspekte i karakteristike koje koncepcija može odstraniti, i sukladno tome

⁸⁴ John Locke: *Ogledi i ljudskom razumu II, glava III, & 2*; Kultura, 1962, str 451.

⁸⁵ William James: *Some Problems of Philosophy*, Longmans, New York 1948, p.48.

⁸⁶ Ibidem, p 64.

⁸⁷ William James: *WRITINGS 1902-1910, Some Problems of Philosophy*, The Library of America, The Literary Classics of USA, Inc., New York, N.Y. 1987, p.1008.

uvijek nahoditi “. ⁸⁸ *“Intelektualni život čovjeka u potpunosti se sastoji u njegovom zamjenjivanju konceptualnog toka sa perceptualnim tokom u kojem mu njegovo iskustvo, originalno pridolazi“.* ⁸⁹

Ali, “malo prije pronalaska konsekvenci zamjenjivanja, moramo“, kaže James, „nešto reći i o konceptualnom toku misli, također“ ⁹⁰. „Konceptualni tok misli nepomiješan sa perceptima, razvija se često u umu odraslog čovjeka; i dijelovi ovih konceptualnih tokova misli zadržavaju našu pozornost, isto onako kao što su dijelovi percepata tekli (stream), bujali, uspinjujući koncepte ka većem poretku apstrakcije.

Tako suptilna je moć rasuđivanja kod čovjeka, i tako geniozna moć nekog određenog čovjeka da *izdvoji* najprolaznije elemente misli koje su prošle prije njih, i da njihovo stvarenje nema granica“ ⁹¹.

„Suština pragmatičkog pravila (The pragmatic rule) sastoji se u sljedećem: značenje koncepata može uvijek biti ustanovljeno, ako ne u nekom svjesnom, posebnom koje je direktno označava, onda u partikularnoj razlici u toku ljudskog iskustva, koje, ako je istinito proizvodi“ ⁹². James, insistira na stavu, da posljedice nisu *dio* značenja, već jedini mogući konstituens cjelokupnog značenja svih pojmova, da se van posljedica i proučavanja ne može govoriti ni o kakvom značenju.

U jednom od njegovih ranije objavljenih eseja *„Primjedbe o Spencerovoj definiciji uma“*, James kaže „da je nedostatak Spencerovog stajališta misli kao korespodencije “unutrašnjih „ i „vanjskih“ relacija, leži u tom nedostatku da se prizna da je takva korespodencija relativna za inters organizma.“ I kao takva „Spencerova formula da bi podrazumijevala išta definitivno uopšte mora, najmanje, biti ponovo napisana kao sljedeća:

'Ispravne ili inteligentne mentalne akcije' uvrštene u temelju, odgovarajući vanjskim relacijama zaviseći od unutarnjih odnosa i reakcija kao htijenja sklono preživljavanju ili naposljetku njegovo tjelesno blagostanje“ ⁹³. Spoznavatelj nije neko ogledalo koje bez ikakva uporišta pluta unaokolo i pasivno odražava poredak na koji nailazi te ga smatra stvarno postojećim“ ⁹⁴.

Ibidem, p.1008.

⁸⁹ Ibidem, p.1008-1009.

⁹⁰ Ibidem, p.1009.

⁹¹ Ibidem, p.1009.

⁹² William James: *WRITINGS 1902-1910*, Some Problem in Philosophy: Percept and Concept...p.1013.

⁹³ William James: *WRITINGS 1878-1899* “Remarks on Spencer's Definition of Mind as Corespondence“ „Selected Essays, The Library of America, Literary Classics of USA. Inc., New York. N.Y. 1987, p.893.

⁹⁴ William James: *Pragmatizam*, IBIS Grafika, Zagreb, 2001, str IX.

“Ono pokreće i korespondira sa „vanjskim svijetom“, znači da se njegov napor uspješno stapa sa okolinom u korist organskih interesa iz kojih izrasta. Um, poput antene suosjeća sa organizmom. Ono nesigurno traži da se napreduje, i uzmiče stvarajući mnogo nasumičnih napora i nedostataka, *ali uvijek naporno zagovara uzimanje inicijative navalom interesa, i osuđen na uspjeh ili neuspjeh u nekom satu suđenja kada se susrećuje i angažuje okolinu.*

Ove karakteristike, interesi djelovanja, suđenje, uspjeh i neuspjeh su njegove generička karakteristike, kada je posmatran konkretno: i to su karakteristike koje treba da zauzmu prioritet od svih ostalih u opisivanju u svakom specijalnom poduhvatu uma, kao što su znanje, dolaženje do istine i vjerovanje.“⁹⁵

Sav karakter naših pojmova je - funkcionalan; pojmovi služe kao instrumenti oblikovanja sredine u cilju zadovoljenja naših potreba. “Spoznajni akt prilagodbe satoji se ponajprije u tome, da se selektivnim usmjeravanjem pažnje, pojedina obilježja okoline – ono što zovemo „objektima“, „svojstvima“, „stanjima stvari“ – *izdvajaju* iz protočne mase bezbrojnih okolinskih utjecaja.

Ta obilježja doživljavamo kao *nepromjenljiva* kroz različite situacije i odabiramo ih kao ciljeve našeg mogućeg djelovanja, s tim da *posljedice* djelovanja bitno utiču na buduće selektivne poteze uma. Tako se postupno, kroz interakciju sa okolinom, stvara složena mreža vjerovanja, unutar koje istinitost pojedinačnog vjerovanja ovisi o njegovoj kompatibilnosti sa drugim vjerovanjima. Budući da postoji mnoštvo „istina“ kompatibilnih s nekim danim skupom golih činjenica i kategorija zdravog razuma, svemir u kojem živimo i djelujemo nužno je *pluralističan*: on nije toliko univerzum koliko „*pluriverzum*“⁹⁶. Naime, pluralističkom, nasavršenom i nezavršenom svemiru najbolje odgovara “*meliorističko*„ učenje koje podrazumijeva uvijek prisutnu mogućnost *popravljanja svijeta*“⁹⁷. Takvu mogućnost osigurava *načelo slobodne volje* - načelo koje predstavlja jednu od stožernih teza Jamesove filozofije psihologije. Naime, slobodna volja igra presudnu ulogu u selekciji pojedinih misli i vjerovanja. Um je neprestano prisiljen birati između međusobno suprotavljenih vjerovanja. Voljni element pritom nije, kao što su to pretpostavljali empiristi poput Milla, tek „ideja“ među drugim „idejama“, riječ je o osobitom obilježju našeg mentalnog života koji može imati različite subjektivne manifestacije.

⁹⁵ William James: *WRITINGS 1878-1899*, “*Remarks on Spencer's Definition of Mind as Correspondence*“, *Selected Essays*, The Library of America, Literary Classics of USA, Inc., New York, N.Y. 1987, p. 895.

⁹⁶ William James: *Pragmatizam*, IBIS Grafika, Zagreb, 2001, str. XIV.

⁹⁷ *Ibidem*, III i VIII predavanje, str. 49- 153.

Njemu, između ostalog, dugujemo onaj osobiti osjećaj „stvarnosti“ ili „živosti“ koji prati većinu naših svakodnevnih iskustava: onih u kojima su različiti utisci spontano grupirani u jedinstveni opažaj danog predmeta. Funkcionalno gledano, volja time na najprikladniji način pridonosi zadovoljenju naših svakodnevnih potreba i, u krajnjoj liniji, našem evolucijskom opstanku.

Naime, bez odgovarajuće selekcije dijelova iskustva, naš se svjesni život ne bi mogao izdići iz kaosa neorganiziranih utisaka, što bi naš praktični život – naše svakodnevno djelovanje u svijetu - učinilo nemogućim. On se zadovoljava konstatacijom koju treba shvatiti kako neku vrstu „aksioma“ njegove znanosti o umu, da je spontanitet ljudskog uma neizostavna pretpostavka našeg svekolikog djelovanja u svijetu, pa tako i moralnog djelovanja.

U eseju kojim je prvi put izložio svoju pragmatičku teoriju značenja, on pita: Šta je pojam? “Pojam“, je za Jamesa, teleološki instrument. On je parcijalni aspekt na koji mi zbog naših ciljeva gledamo kao na suštinski aspekt, kao na reprezentanta cjeline jedne stvari“⁹⁸. Pragmatizam predstavlja metod ocjenjivanja svih saznavnih sadržaja sa stanovišta mogućnosti njihove efektivne primjene na stvari od životnog značaja. Tako istina postaje sud s obzirom na ljudsku situaciju. Pragmatizam posebno odustaje od bilo kakvih zabrana koje se odnose na afirmaciju bilo kakvih uvjerenja – ako bi zabrane trebale da budu motivirane logičkim obzirima, čisto misaonim zahtjevima ili metafizičkim doktrinama. Može nam biti dopušteno da u sve vjerujemo, samo ako vjerujući u to postizemo korist ili čije nam priznanje pomaže da živimo. “Jedinu realnost“ predstavlja široko shvaćeni (takođe subjektivno) životni uspjeh. Jer se korisnost, sa svoje strane, može okarakterisati preko zahtjeva instikata.

Razum predstavlja produžetak instikata, dok je svijest – njegov instrument. U nama su aktivni razni instikti, i u raznim periodima života manifestuju svoju prisutnost: instinkt straha, instinkt konkurencije, borbenosti, vlasništva (ovaj posljednji, po mišljenju Jamesa, dolazi do izražaja već u drugoj godini života). Treba prema tome zaključiti da nam je dozvoljeno da priznamo sve što dobro zadovoljava instinktivne potrebe, dakle, sve ono što dovodi do povećanja vlasništva, do uspjeha u konkurenciji i u borbi. Funkcije intelekta redukuju se na čisto orijentacione funkcije; nema smisla pitati: “šta je istinito“ , nego samo: “*šta postizem, ako u ovo ili ono povjerujem?*“ “Što je uostalom očigledno i čega je James svjestan, vjera u jedan isti sud može za jednoga da bude korisna, za drugog štetna, dakle, nema razloga da se kolebamo u vezi s pretpostavkom da za mene može biti laž ono što za drugog predstavlja istinu, ili da je nešto za mene samog danas sasvim laž, ono što je juče bilo istina.

⁹⁸ William James :*The Sentiment of Rationality*, Mind,IV, WRITINGS 1878-1899, Literary Classics,p.950.

Nauka ne predstavlja skup istina u običnom tradicionalnom, metafizičkom ili transcendentalnom značenju, nego skup praktičnih pokazatelja koji imaju smisao onda kada su praktično izvodljivi, i koji su istiniti ukoliko doprinose usavršavanju života, povećanju energije i obezbjeđuju zadovoljenja. Drugim riječima: saznavni akt predstavlja isto što i posvjedočenje, saglasnost, dakle aktivnost emocionalno pobuđene volje.“⁹⁹

Da odluka, snagom kojom se mirimo da nešto priznamo kao istinito, nije automatski rezultat nastao usljed presije svijeta na intelekt, nego akt odlučivanja, to je kartezijska misao; pa ipak prema Descartesu, ta okolnost dozvoljava samo da se objasni prisutnost zablude u našim uvjerenjima (volja je slobodna u usvajanju ili odbacivanju nečega, u odnosu na što bi razum, koji funkcioniše prema besprijevnim regulama, morao ili da povuče svoju odluku ili da donese drugu). Ali zato prema Jamesu, razum uopšte nema drugih regula, osim onih *koje volju sklanjaju na saglasnost*, dakle, saznavni akt ne podliježe ocjeni, koja bi sami njegov sadržaj, nezavisan od posvjedočujuće čovjekove aktivnosti, trebalo da konfrontira s podjednako nezavisnim stanjem stvari, nego je samim tim posvjedočenje motivirano satisfakcijom zahvaljujući postignutoj vjeri. Priznati bilo šta, znači prihvatiti se, nekako, praktičnog angažovanja blagodareći kojem izvjestan fragment svijeta obećava zadovoljenje, pod uslovom da na takav, a ne na drugačiji način bude tretiran, pri čemu ne nastaje razlika između ubjeđenja da ovaj fragmenat svijeta „sam po sebi“ ima takve ili drugačije kvalitete i samo kretanje životne inicijative koje akceptira to ubjeđenje u ime nade uspjeha. U tom kontekstu može se reći da saznavna veza sa svijetom za pragmatistu predstavlja njegovo neprekidno stvarnje. Pored volje kao najdubljeg izraza životnog finalizma, *osjećanje* je vrlo važan iskustveni određivač spoznaje. “Osjećanje je vrlo dubokih korijenova u životu, i preponderantnog uticaja u izboru, pa prema tome, mora ono takvo biti i u saznavanju. Doživljaj i iskustvo su za pragmatizam sve. Da, bi međutim, ma kakav doživljaj, da bi ma kakvo lično iskustvo bilo istinito, treba svim svojim čulnim i pojmovnim elementima odgovarati stvarnosti. Za Jamesa, će odgovarati ako ima svoje jedinstvo, tj., ako se slaže sa svojim kontekstom, sa ostalim doživljajima i iskustvima. Kada se lični doživljaj slaže sa ostalim doživljajima, znači da se slaže sa samim životnim finalizmom uopšte, da „zadovoljava“ stvarne ciljeve života, a preko njih i samu životnu stvarnost. Jer saznavanje koje zadovoljava životnu stvarnost, koje kao shodno životnim potrebama željama i ciljevima ne može ne odgovarati stvarnosti,tj., kao iskustvo mora sadržavati stvarnost, i ne može biti nestvarno“.¹⁰⁰

⁹⁹ Leszek Kolakowski, *Filozofija pozitivizma*, Prosveta, Beograd, 1972, str.209.

¹⁰⁰ Dušan Nedeljković, *Pragmatizam i dijalektika*, Kultura, Beograd, 1960, str.,64.

1.5. Pragmatizam: Novo ime za neke stare načine mišljenja

Jamesovo djelo, “ *Pragmatizam: Novo ime za neke stare načine mišljenja* “¹⁰¹, u kome on nudi pragmatizam, prvenstveno kao metodu. Pragmatizam se za Jamesa, ne predstavlja u smislu kao posebno učenje ili kakva specijalna doktrina, već samo kao opšti jedan stav, opšta metoda koja „kravi“ i „rastapa“ sve razne i suprotne teorije, upijajući ih podjednako, sve ih objašnjava i zasniva, tj., sve skupa ih vezuje i miri. On naročito izrazito i otvoreno, uspostavlja “praktičan“ mir „praktičnim“ svojim „stavom“ da *istinitost nije ništa drugo do „uspješnost“* ,tj., da je istina sve ono što kome individualno, posebno i uopšte „*uspijeva*“¹⁰². „Znam da i vi imate svoju filozofiju, svako od vas, i svi vi, i da je način na koji ona određuje perspektivu u vašim pojedinim svjetovima ono što je najzanimljivije i najvažnije o vama. Ona je više ili manje *nijemo osjećanje* onoga što život pošteno i duboko znači. Naša filozofija je naš lični način na koji sebe predstavljamo i osjećamo cjelokupni pritisak svekolikog kosmosa“¹⁰³. Upravo ovim rječima, James pokušava da u nama pobudi naklonost za jedan, “suvremeni pravac mišljenja u koji duboko vjerujem“¹⁰⁴, pozivajući nas očaran i sâm smionim poduhvatom i filozofijom koju zastupa. “Rezultati filozofije tiču se svih nas najbitnije, a njiheni najobičniji dokazi prijatno golicaju naše osjećanje tananosti i oštroumnosti, jer niko od nas ne može bez onih blistavih snopova svjetlosti kojima ona *obasjava daleke vidike svijeta*“¹⁰⁵. Temperamenti sa svojim žudnjama i odbojnostima doista određuju kakvu će filozofiju ljudi zastupati. “Istorija filozofije je u znatnom obimu istorija izvjesnih sukobljavanja ljudskih temperamenata“. Mnoga razmimoilaženja u filozofiji, James pokušava donekle da opravda posljedicom teperamenta, jer: “Ma kakav bio temperament jednog profesionalnog filozofa, on pokušava kad filozofira, da ugasi činjenicu svoga temperamenta. Temperament nije konvencionalno priznat razlog, i zato on traži samo nelične razloge za svoje zaključke. Pa ipak njegov temperament zavodi ga jače i utiče na njega više nego i jedna druga objektivna postavka.

¹⁰¹ *Pragmatizam, Novo ime za neke stare načine mišljenja* „ je skup od osam predavanja, koja je James održao, za širu publiku na Lowell institutu u Bostonu i na Columbia Univerzitetu 1906 i 1907 godine .

¹⁰² Dušan Nedeljković, *Pragmatizam i dijalektika*, Kultura, Beograd,1960,str.54.

Of the United States, Penguin, New York 1987, p.318.

¹⁰³ Viljem Džems *Pragmatizam i eseji o Radikalnom empirizmu*, Kosmos ,Beograd,1940.str.11.

¹⁰⁴ *Ibidem*.str12.

¹⁰⁵ *Ibidem*.str. 12.

On mu gomila dokaze, stvarajući sentimentalnije ili naprotiv bezosjećajnije gledanje na vasionu opet sukladno teperamentu; on ima povjerenja u svoj temperament. Tražeći vasionu koja pristaje njegovom temperamentu, on vjeruje u ma koje predstavljanje vasiona koja mu zaista i pristaje¹⁰⁶. Postoje dva osnovna tipa temperamenta: grubi i nježni. Prvi uzima u obzir, prije svega činjenice i iskustvene podatke i traži pravu istinu o svijetu; stoga je on obično empirist, materijalist i determinist. Drugi, nježni temperament, izbjegava grubu realnost i traži spas u svijetu ideja, principa i dogmi; on je obično racionalist, idealist, indeterminist, jednom riječi, apstraktni metafizičar. „Prosječnom čovjeku, po Jamesovom mišljenju, potrebna je takva filozofija koja će poštovati činjenice kao empirizam, ali koja će u isto vrijeme dopuštati i lične avanture, intimne težnje i religiozna osjećanja, kao što to čini racionalizam. I ta srednja, izmiriteljska filozofija, koju je James pružao srednjem čovjeku američkog društva, trebalo je da bude pragmatizam“¹⁰⁷.

James želi naglasiti da se temperament, kao najistaknutija i najodlučnija od svih naših postavki, ona koja najvećim dijelom i određuje filozofske rasprave, nikad se i ne pominje. Pozivajući se, pri tom, na istaknute mislioce racionalne idiosinkrazije, koji su svojim temperamentom utisnuli svoj pečat i lik u filozofiji. „Ali, jedna stvar sa kojom se računalo dosad u filozofiji, jeste da čovjek *vidi* stvari, da ih vidi neposredno, na sebi svojstven način, i da je nezadovoljan suprotnim načinom gledanja na njih“¹⁰⁸. Društvenohistorijski smisao pojave pragmatizma nalazi se u njegovoj praktičnoj metodi mirenja svih raznih shvatanja, mišljenja i vjerovanja, koja, svoje *teze o uspjehu* kao jedinoj, samodovoljnoj, i objektivnoj istini dovodi u vezu sa onim duhom „amerikanizma“ koji je tada preovladavao.

James želi „da u pragmatizmu prepoznate onaj posrednički način mišljenja kakav tražite“¹⁰⁹, da bi objasnio porijeklo pragmatizma, kako je to u jednom predavanju upotrijebio i dočarao njegov osnivač, kao - „*bljeskovi blistave svjetlosti koji sjaje iz himerske tame*“¹¹⁰.

Pragmatizam nije neki skup gotovih filozofskih pogleda koji se predlažu kao rješenja; on je više metoda za rješavanje filozofskih problema.

Analizirajući empirizam i racionalizam, James utvrđuje kako se empirizam ponekad *previše* drži činjenica te se katkad gubi u mnoštvo pojedinačnosti, dok racionalizam, s druge strane, konstruirajući svoje teorije, oblikuje sustave koji vrlo često gube vezu sa stvarnošću.

¹⁰⁶ Ibidem, str.13.

¹⁰⁷ Savremena filozofija *Pragmatizam*, Dr. Miodrag Cekić, Rad, Beograd, 1975, str.163.

¹⁰⁸ Viljem Džems *Pragmatizam i eseji o Radikalnom empirizmu*, Kosmos, Beograd, 1940, str. 14

¹⁰⁹ William James *Pragmatizam*, IBIS Grafika, Zagreb 2001, str.26.

¹¹⁰ Ibidem, str.6.

Razlikom u temperamentima koje James na početku nudi, je kontrast između sentimentalnijeg i bezosjećajnijeg gledanja na vasionu koja djeluje ne samo u filozofiji, nego i u književnosti, umjetnosti, politici i ponašanju. "Istorijski nalazi da se pojmovi *intelektualizam* i *senzualizam* upotrebljavaju kao sinonimi za *racionalizam* i *empirizam*. Racionalizam je uvijek monističan, polazi od cjelinâ i univerzalija i stalo mu je do jedinstva stvari. Empirizam polazi od dijelova, a od cjeline čini zbirku, prema tome nije nesklon sebe da nazove pluralističkim".¹¹¹ „Racionalizam obično sebe smatra religioznijim od empirizma, ovo tvrđenje je opravdano, kad je izvjestan racionalist ono što se naziva izvjestan čovjek od osjećanja, dok se pojedini empiričar gordi svojom neosjetljivošću. Racionalist će biti također pristalica onoga što se zove slobodna volja, dok će empiričar biti fatalist. Racionalist, će najzad biti dogmatičkog temperamenta u svojim tvrđenjima, dok empiričar, može više biti skeptik i spreman na raspravljanje.“¹¹² „Pragmatizam predstavlja savršeno poznati stav u filozofiji, empiristički stav, ali ga predstavlja u mnogo radikalnijem obliku. On odustaje od apstrakcije i nedostatnosti, od verbalnih rješenja, od loših a priori razloga, od nepromjenljivih načela, zatvorenih sustava, te navodnih apsoluta i počela. On se okreće konkretnosti i prikladnosti, činjenicama, djelovanju i moći. Istodobno, pragmatizam ne zagovara nikakva posebna postignuća, on je samo metoda koja nalaže da se iz teorija, iz riječi moraju izvući njezina gotovinska vrijednost (cash - value¹¹³), učiniti je djelotvornom unutar struje vlastita iskustva, stav okretanja prema stvarima, plodovima, posljedicama.“¹¹⁴ Uzet u cjelini, Jamesova filozofija pragmatizma predstavlja metod ocjenjivanja svih sazajnih sadržaja sa stanovišta mogućnosti njihove efektivne primjene na bilo šta što je od životnog značaja.

James kaže da je zadatak filozofije da pronade kakvu razliku predstavlja za vas ili za mene ako je tačna ova ili ona formula o svijetu. „Ako se držite pragmatističke metode, ne možete smatrati da ijedna od takvih riječi završava vaše istraživanje. Morate izvesti iz svake riječi njenu praktičnu vrijednost i to vrijednost u gotovu novcu, i da isprobate u okviru svog iskustva. Ona će izgledati manje kao rješenja a više kao programi za dalji rad, a naročito kao ukazivanje načina na koji se postojeće stvarnosti mogu mijenjati.“¹¹⁵

¹¹¹ Viljem Džems *Pragmatizam i eseji o Radikalnom empirizmu*, Kosmos, Beograd, 1940. str. 15.

¹¹² *Ibidem*, str. 15.

¹¹³ *Engl. cash-value*, jedan je od ključnih pojmova Jamesova pragmatističkog poimanja istine, termin preuzet iz poslovne upotrebe riječi, gdje označava vrijednost robe ili usluge izraženu u gotovini. Gotovinska vrijednost je najkonkretnije, najneposrednije i najstvarnije mjerilo istinitosti ili smislenosti pojmova.

¹¹⁴ *Ibidem*, str. 33.

¹¹⁵ *Ibidem*, str. 38.

Dakle, filozofski pojmovi moraju biti tako protumačeni, a teorije tako formilirane, da se jasno izraze njihove praktične posljedice. Jer, ukoliko se ne utvrde nikakve praktične konsekvence između naizgled različitih teorija ili objašnjenja, ona su zapravo istovrijedna, i u biti, prolazna, te se zastupnici takvih, naizgled različitih mišljenja, u takvim slučaju uzaludni spore. „Ono što vama treba jeste filozofija koja neće samo vježbati vaše sposobnosti za duhovnu apstrakciju, već koja će imati neke određene veze sa ovim stvarnim svijetom ograničenih ljudskih životâ. Vama treba sistem koji će ujediniti obje neophodne stvari, naučnu odanost činjenicama i gotovost da se o njima povede računa, ukratko *duh snalaženja i prilagodavanja*, ali također i staro povjerenje u ljudske vrijednosti i odgovarajuću moć sopstvenog dejstvovanja, bilo religioznog ili romantičkog tipa. Pragmatizam može da zadobije obje vrste zahtjeva; on može da ostane religiozan kao i racionalizam, ali u isto vrijeme, kao i empirizam, on može da sačuva i najbližu prisnost sa činjenicama. „*Pragmatizam vam nudi upravo, jednu srednju liniju mišljenja koja vam treba*“.¹¹⁶ Zato nam je potrebna pragmatička metoda, koja, u takvim slučajevima pokušava da protumači svako shvatanja *povlačenjem njegovih respektivnih praktičnih razlika*.

Kakva bi bila praktična razlika kada bi ma koja od ovih pojmova prije nego onaj drugi bio istinit? Ako se nikakva praktična razlika ne može povući, onda alternative praktično znače istu stvar¹¹⁷. „Iskustvo za Jamesa, je kontinuirana cjelina od koje intelekt izgrađuje predmete i odnose realiteta. Mentalna aktivnost koja je usmjerena na zadovoljavanje ljudskih potreba jest dio ponašanja ljudskog organizma. Misaona aktivnost je samo reakcija na stimulanse spoljašnjeg svijeta, što znači da je istraživanje te aktivnosti, u suštini, proučavanje procesa ponašanja“¹¹⁸.

¹¹⁶ Ibidem ,str.29.

¹¹⁷ Ibidem str.34.

¹¹⁸ Jelena Berberović *Znanje i istina*, Filozofske studije, Beograd,1972,p.168.

1.6. Jamesov radikalni empiricizam

James svojom teorijom o radikalnom empiricizmu u kojem, primarni materijal od kog je svijet sastavljen, nije ni mentalne ni fizikalne prirode, već je „*čisto iskustvo*“. U čistom iskustvu tek počiva mogućnost da se nešto pojavi u mentalnom ili fizikalnom obliku, jer ni svijest ni materija ne postoje nezavisno od iskustva. Svijet nije nikakva supstancija, a jedan od dokaza je i to što se ništa u iskustvu ne pojavljuje osim iskustvenih činjenica.

“Ova antisupstancijalistička orijentiranost koja se nadovezuje na kritiku pojma supstancije iz klasičnog empirizma, ostaje glavna karakteristika pragmatističke filozofije, koju će svi naglašavati”¹¹⁹.

James je preuzeo od Peircea teze o pragmatizmu kao logici, i proširio polje njihovog važenja smatrajući da se one mogu razviti u jednu sveobuhvatnu teoriju saznanja i novu teoriju istine. Za interpretaciju tih stavova poslužila mu je *teorija o volji za vjerovanjem*, gdje se zapravo i ogleda peronalistički, voluntaristički i melioristički karakter Jamesovog pragmatizma.

Sveukupno saznanje zavisi od volje, jer ličnost mora da bi prihvatila hipoteze naučnog saznanja, preuzeti na sebe rizik da bira i da se voljom izbori za određeni sadržaj. Izborom, kao bitnom elementu procesa saznanja upravlja volja kojom se fiksira određeno uvjerenje. Ovakva vrsta vjerovanja nam omogućava da živimo i radimo, da na osnovu vjere predviđamo i odabiramo hipoteze koje će biti plodonosne, spremne za akciju i djelovanje.

“Tako od naše perspektive i imaginacije, naših interesovanja, ovisi koje ćemo “*utvrđene*“ dijelove stvarnosti uzeti u razmatranje i kontekst u koji ćemo ih stavljati, ovisiti će i način njihove deskripcije”¹²⁰. Tako ono što kažemo zavisi od perspektive u koju je ubacujemo. I osjetilni i odnosni dijelovi stvarnosti su nijemi; oni o sebi ne govore apsolutno ništa. Mi smo ti koji govorimo za njih...miješamo svoja opažanja suštastvenih odnosa i raspoređujemo ih isto tako slobodno.. klasificiramo ih na ovaj ili onaj način, smatramo ovaj ili onaj osnovnijim, dok naša vjerovanja o njima na sačine one zbirke istinâ koje se zovu logika, geometrija ili aritmetika”.¹²¹ Za Jamesov “pluralistički pragmatizam, istina raste iznutra, u svim konačnim iskustvima. Ona se naslanjaju jedno na drugo, ali njihova cjelina, ako takva cjelina postoji, ne naslanja se ni na šta. Sve su „kuće“ u konačnom iskustvu, dok konačno iskustvo kao takvo

¹¹⁹ Ibidem, str.169.

¹²⁰ Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma*, Hijatus, Zenica, 2005, str. 107-108.

¹²¹ William James *Pragmatizam i Eseji o radikalnom empirizmu*, Kosmos, Beograd, 1940, p. 141.

beskućno je. Ništa osim priliva ne osigurava njegov ishod. Ono se može nadati spasenju samo iz svojih unutrašnjih suštastvenih obećanja i potencija“.¹²²

„Po Peirceovom shvatanju, pragmatizam – je nastojao da da smislenost iskaza, da se efikasnost praktičnih mjera smatra *kriterijumom* istinitosti, a mogućnost praktičnog provjeravanja pravilom pomoću koga se razlikuju smisleni od besmislenih iskaza. Ali zato nije tvrdio da bi primjena tog kriterijuma stvarala, neke situacije istinitosti, tj., nije definisao istinu na temelju efektivne primjene kriterijuma praktične korisnosti. Istinitost je za Peircea, bila isto kao i kod Aristotela, adekvatnost između sudova i stvari, dok su empirijski kriteriji služili samo za njeno otkrivanje. Peirce također, nije smatrao da praktična korist treba da određuje smislenost ili racionalnost saznanja. Ono što je Peirce tražio, je bilo, stavljanje akcenta na čisto saznanje funkcije nauke, u uvjerenju da su tehnološke primjene, istinu govoreći, rezultat saznanje vještine ali ne određuju granice naučnim interesovanjima. S tog stanovišta, Peirce je bio uzor kako se to kaže, „čistog“ naučnog intelekta apsorbiranog problemom bespriješkornog saznanja, a ne aktualnim koristima koje iz njega slijede. Upotreba pragmatizma, da istinitost ne predstavlja ništa drugo do *korisnost*, i da je istinito ono što nam na bilo koji način donosi korist, da su bilo kakvi drugi načini shvatanja istinitosti besmisleni“.¹²³

„U učenju o istini, James je ukazao na mnoge nedostatke starih teorija o istini – realističke teorije korespondencije, teorije koherencije i teorije intelektualne intuicije. James kritikuje klasičnu teoriju korespondencije ukazujući na to da ona za kriterij istine uzima slaganje mišljenja sa stvarnošću, onakvom kakva je ona prije praktičnog djelovanja na nju, insistirajući pravilno na tome da se o takvoj stvarnosti prije i nezavisno od prakse ne može ništa znati. Ovaj kriterijum istine ostaje, po Jamesu, jedna spekulativna pretpostavka, a logičko dokazivanje cirkularno: mi ne možemo znati šta je prava stvarnost prije prakse; u staroj teoriji korespondencije za kriterijum istine uzima se ono tek što se treba dokazati. Ovu kritiku James je završio tvrdnjem da se ne mogu pronaći nikakvi kriterijumi na osnovu kojih bismo imali prava da i aposteriori tvrdimo da je naša svijest na adekvatan način saznala strukturu i zakone stvarnosti kakvi oni postoje nezavisno od svijesti. Tačno ukazujući da je način na koji je klasična teorija korespondencije htjela da utvrdi kriterijum istine spekulativan i cirkularan, i time proglašavajući svaku strukturu tog odnosa nemoćnim i besmislenim“¹²⁴.

¹²² Ibidemp. 148.

¹²³ Leszek Kolakowski: *Filozofija pozitivizma*, Prosveta, Beograd, 1972, p204.

¹²⁴ Miladin Životić: *Pragmatizam i Savremena filozofija*, Nolit, Beograd, 1966, str.55.

Za Dewey, koji prema Jamesu, smatra da istina, taj krajnji cilj filozofskog hipostaziranja, „ne znači ništa drugo nego to da ideje (koje same nisu drugo doli dijelovi našeg iskustva) postaju istinite utoliko ukoliko nam pomažu da uspostavimo zadovoljavajuće odnose s drugim dijelovima našeg iskustva, da te dijelove saberemo ...; ma koja ideja koja će nas uspješno ponijeti iz jednog dijela našeg iskustva u drugi, povezujući stvari na odgovarajući način, djelujući sigurno, uprošćavajući, štedeći nam trud – istinita je tek toliko, istinita je tek dotle, istinita je instrumentalno“.¹²⁵ Dewey, se ograđivao se od Jamesovog tumačenja procesa verifikacije istinitosti. Dvije su osnovne razlike u tumačenju karaktera verifikacije kod Jamesa i Deweya. Ubijeden, kao i James, u to da praktična primjenljivost daje mjeru za ocjenjivanje i kriterij izbora istine, Dewey, je smatrao da to primjenjivačko ili instrumentalno stanovište na isti način obuhvata naše predstave o svijetu, priznate vrijednosti kao i društvena uređenja i političke institucije. Drugim riječima, isto tako glase pitanja koja sebi postavljamo onda kada treba da priznamo ili odbacimo neki sud, odnosno kad trebe da akceptiramo izvjestan način društvene aktivnosti. Sudovi se prema tome dijele, smatra Dewey, na one koji, sa stanovišta vrijednosti, zadovoljavaju, i one koje ne zadovoljavaju, koji se žele dostići, što znači da stimulišu one aktivnosti koje jačaju ove vrijednosti, ili pak, takve aktivnosti obustavljaju. Dewey se nije toliko interesirao za uslove pojedinačnog uspjeha, koliko za poboljšanje društvenih i javnih odnosa, odnosno za perspektive političke demokratije; otuda se njegova epistemologija i razlikuje od Jamesova pragmatizma. Smatrao je da postoje i da imaju vrhovnu moć vrijednosti koje nisu vezane za pojedinačni i personalni uspjeh, nego za sve ljude u istoj mjeri, tj., da prvobitno postoji *kolektivna korisnost* koja može postaviti društveno važne kriterije izbora i evaluacije.

Pošto se pitanje o „koristi“ prije svega tiču društvene koristi, „istina“ prestaje da bude oruđe jednokratne koristi za jedan trenutak u životu izvjesne ljudske osobe, i ponovo postaje instrument društvenog djelovanja. Jamesov kriterij istine ne izvire iz analize naučne metode niti iz procesa naučnog istraživanja, nego jedini njegov zahtjev jest zadovoljenje ličnih potrebe i praktična uspješnost pojedinca, zbog čega ovaj ima izrazito individualistički i egocentrički karakter. Za Deweya to nije slučaj. „Isuviše često“, kaže Dewey, „kada se istina poistovjećuje sa zadovoljstvom, smatra se da je riječ o pukom emotivnom zadovoljstvu, nekoj osobnoj utjehi, o zadovoljenju neke čisto osobne potrebe. Ali, zadovoljstvo o kojem je riječ znači zadovoljenje potreba i uslova nekog problema iz kog nam se javlja ideja, svrha i metod djelovanja. Ono uključuje javne i objektivne uslove.

¹²⁵ Ibidem, str. 35.

Ono nije nešto podložno manipulaciji hirovite i osobne ideosinkrazije. Istina, kao korisnost znači upotrebljivost u doprinosu reorganizacije iskustva koju ideja ili teorija tvrdi da ima¹²⁶. „Pragmatizam, pak postavlja svoje uobičajeno pitanje: „Ako dopustimo da je izvjesna ideja ili vjerovanje istinito“, pita on, „kakva će konkretna razlika u ma čijem životu proizilaziti iz te istinitosti? Kakva će se istina ostvariti? Koja će se iskustva razlikovati od onih koja bi nastala ako bi vjerovanje bilo lažno? Ukratko koja je vrijednost u gotovu te istine izražena u pojmovim iskustva? „Onoga časa kada pragmatizam postavi ovo pitanje, on vidi i odgovor: „*Istinite su one ideje koje možemo da asimilujemo, da potvrdimo kao pravovaljane, potkrijepimo i provjerimo. Lažne su one ideje kod kojih to ne možemo.* To je praktična razlika koja za nas proizilazi iz posjedovanja istinitih ideja; to je prema tome smisao istine, jer to je sve što se zna o istini kao takvoj“¹²⁷. To je teza koju je branio James. Istinitost jedne ideje nije postojano svojstvo, nerazdjeljivo od nje.“ Istina se dešava jednoj ideji. Ona postaje istinita, događaji je čine istinitom. Njezina tačnost je u stvari događaj, zbivanje: naime, zbivanje njezinog provjeravanja sebe, kao što je njezino potvrđivanje zbivanje ovjeravanja.“¹²⁸ Ono što podrazumijevam pod provjeravanjem jedne ideje jeste ova funkcija usklađenog vođenja. „Mi živimo unaprijed a razumijevamo unazad“, citira James Kierkegarda, „kada nova iskustva vode retrospektivnim sudovima, upotrebljavajući prošlo vrijeme, to što ovi sudovi tvrde bilo je itinito, čak iako nijedan prošli mislilac nije bio doveden na to. Jer, u oblasti procesâ istine činjenice dolaze nezavisno i određuju naša vjerovanja privremeno. Ali ova vjerovanja čine da djelujemo, a čim to učine ona dovode pred oči ili u postojanje nove činjenice koje prema tome ponovo utvrđuje vjerovanje. Tako je čitavo klupko istine, dok se namotava, proizvod dvostrukog uticaja. Istine proizilaze iz činjenica; ali one opet zaronjavaju u činjenice i dodaju onim prvim istinama; ove činjenice opet stvaraju ili otkrivaju (riječ nema važnosti) novu istinu, i tako dalje u beskonačnost. Same činjenice, međutim nisu *istinite*. One prosto jesu. Istina je funkcija vjerovanjâ koja se začinju izavršavaju među činjenicama. „James razliku između pragmatizma i racionalizma plauzibilno navodi kao sljedeću: za racionalizam je stvarnost odjednom gotovo – stvorena i cjelokupna za čitavu vječnost, dok je za pragmatizam ona je još uvijek u stvaranju, i od budućnosti očekuje dio svog izgleda“¹²⁹. Na ovom mjestu će se jasnije pokazati razlike između racionalizma i pragmatizma.

¹²⁶ John Dewey: *Rekonstrukcija u filozofiji*, Buybook, Sarajevo, 2004., str. 121.

¹²⁷ Ibidem str. 117.

¹²⁸ Ibidem str. 117.

¹²⁹ Ibidem str. 146.

Iskustvo je u mijenjanju, a naša psihološka razaznavanja istine se mijenjaju- toliko će i racionalizam da dopusti; ali nikad neće dopustiti niti da je realnost niti istina promjenljiva. Realnost stoji u cjelokupnoj svojoj gotovosti za svu vječnost, uporno tvrdi racionalizam, i slaganje naših ideja sa njom jeste ona jedinstvena vrлина, koja se dá analizirati. Ona ne dodaje ništa sadržaju iskustva. Ona ne sačinjava nikakvu razliku u samoj stvarnosti; ona je nadod ata, inertna, statička, samo odsjaj. *Ona ne postoji, ona se samo smatra ili važi, ona pripada jednoj drugoj dimenziji a ne dimenziji činjenica niti dimenziji činjeničnih odnosa; ukratko ona pripada, teorijskospoznajnoj dimenziji* – i sa tom krupnom riječi racionalizam završava raspravu.¹³⁰

“Kontigentni pluralitet čistog iskustva implicira kontigentni pluralitet istine ili bolje reći istinâ. Istina je, kako se može zaključiti, ostavljena reflektivnom procesuiranju kontigencije, koje je uvijek ovisna o imaginativnim, inteligentnim, a prema Jamesu i posebno karakternim sposobnostima i posebnostima individuuma, i naravno za pragmatizam nezaobilazno, njegovim interesima, potrebama i preferencijama. James pokušava prevazići dualizam između subjekta i objekta ne negirajući „objektivnost“, ustvari, njegovu sirovu kontingentnost i upornu prisutnost, s jedne, te vlastite imaginativne, intelektualne, karakterne i interesne motive sopstva koje reflektivno procesuira sirovi, sretajući iskustveni tok tvoreći polako, jedan, za njega smislen poredak pomoću dovođenja iskustava u najrazličitije kontekste.

James, redeskribira sopstvo, tako da ono nalikuje više nekom gravitacionom polju nejasnih rubova i margina, koje reflektira na naročit način u ovisnosti o svojim mogućnostima i potrebama, time „proizvodeći“ smisao i istinu“¹³¹.

Verifikacija jedna ideje je kod Jamesa protumačena kao zadovoljavanje ličnih interesa i potreba. Nešto je istinito samo zato što je korisno, nešto je korisno samo zato što je istinito. Ne postoje nikakvi razlozi za zabranu uzajamne konverzije ovih stavova.

Tako je James statičko učenje o istini zamijenio izrazito eklektičkim i subjektivističkom „dinamikom“. Ako jedna hipoteza - ideja radi zadovoljavajući bilo koje naše potrebe, onda je ona istinita. Ideja “radi “ ako zadovolji svrhe i ciljeve bilo koje vrste. Mi moramo da pronađemo teoriju koja će da radi; a to znači nešto do krajnosti teško; jer naša teorija mora da posjeduje između svih pređašnjih istina i izvjesnih novih iskustava.

Ona mora što je moguće manje da poremeti zdravi razum i pređašnja vjerovanja, kao i da odvede ovom ili onom razboritom svršetku koji se može tačno provjeriti.

¹³⁰ Ibidem, str.130.

¹³¹ Asim Mujkić: *Kratka povijest pragmatizma*, Hijatus, Zenica, 2005, str. 88.

Suština pragmatističkog shvatanja se sastoji u tome da se značenje koncepta može uvijek biti ustanovljeno, ako ne u nekom svjesnom, posebnom koje je direktno označava, onda u nekoj razlici u toku ljudskog iskustva, ako je istinita, proizvodi. Posljedice su jedini mogući konstituens cjelokupnog značenja svih pojmova, da se van iskustva, tj., osjetila koji su „gotovinska vrijednost materije“, ne može govoriti ni o kakvom značenju. Biti doživljen u iskustvu jeste biti uistinu neprekidno, kontigentni pluralitet čistog iskustva implicira kontigentni pluralitet istine ili bolje reći istinâ.

Pragmatizam izvodi svoje opšte shvatanje istine kao nečega što je bitno *povezano sa načinom na koji jedan momenat našeg iskustva može da nas povede drugim momentima*, i da je u svakom slučaju, bilo vrijedno truda biti poveden. Upravo na taj način je pluralistički univerzum i subjektivizacija istine kao centralnih tema Jamesovih interpretacije u koje tvrdi da „vjerovanja, nužnog, životnog trenutnog karaktera, ona čiji su efektnim od „vitalnog značaja“ za život osobe koja ih bira, opravdavaju izbor,¹³², koje duboko potenciraju humanistički individualizam i pluralizam vjerovanja, koji je rezultirao „metaforom individualnog usavršavanja“, pri tom da zadovoljava stvarne ciljeve životne stvarnosti.

¹³² Thayer, p. 154.

1.7. Deweyeva Rekonstrukcija u filozofiji

Kritika ranije filozofije koja je uvijek tražila neku višu stvarnost izvan i iznad promjenljive stvarnosti našeg svakodnevnog iskustva. Svoj poduhvat u obnovi i rekonstrukciji filozofije, Dewey interpretira iz perspektive filozofije da se promisli mogućnost uspostavljanja antiesencijalističkog mišljenja tj., razuma, u svim mogućim ljudskim aktivnost koje bi se primijenilo na osnovni stav prema problemima svijeta, kulture i društvenih institucija, etičkih, moralnih pitanja današnje svakodnevnice.

“Ono što treba dodati i vezi sa posljedicama rekonstrukcije u filozofiji je da su obavljajući svoje specifične poslove, ljudi izradili metod istraživanja, koji je toliko inkluzivan u svom dometu, prodoran, prožimajući i univerzalan, da je osigurao uzor i model koji zahtijeva vrstu formulacije koja pada unutar funkcije filozofije. To je metod *saznanja samokorektivnog djelovanja*, onaj koji uči iz grešaka i uspjeha. Srce tog metoda je otkriće identiteta istraživanja pomoću otkrića¹³³. Filozofija u novom vremenu zahtijeva potpunu rekonstrukciju koja će se zasnivati na radikalnoj kritici tradicionalnog filozofskog mišljenja.

U ovom rekonstruisanom obliku filozofija treba da vrati svoju vitalnost najprije time što će se baviti relevantnim pitanjima od ljudskog interesa, te za razliku od tradicionalnog mišljenja, nova filozofija kao oblik kulturalne kritičke akcije treba da se usmjeri na pronalaženje načina da se prevladaju teškoće i svakodnevni problemi života. Jer, „ako tradicija ili neki njeni segment, ne može biti iskorištena za rješavanje stvari od ljudskog interesa iz kojeg je filozofija i proizašla, dakle, ako ona ne može biti upotrijebljena kao instrument/alat za rješavanje konkretnih problema kojima je čovjek okružen u društvu i svijetu, onda ona mora biti napuštena ili odbačena“¹³⁴.

Filozofija u novom vremenu mora da bude podstaknuta u svom aktivističkom duhu, a, oslonjena na vjeru u snagu ljudske inteligencije, ona mora da osigura progres u društvu i da pruži odgovor na zahtjeve demokratije.

¹³³John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji*, Buybook, Sarajevo, 2004, str.21.

¹³⁴ *Ibidem*, str.15.

„U novom demokratizovanom obliku, koji je oslobođen od esencijalističkih elemenata tradicionalnog mišljenja, filozofija prije svega treba da osigura racionalni dijalog različitih doktrina unutar brojnih interesnih krugova u društvu i da tu „konverzaciju ljudi i kultura“ stalno drži otvorenom“.¹³⁵

Dewey će, nadom u mogućnost utemeljenja kvalitativno nove metodologije pristupa razrješenja krize savremenog društva, tražiti porijeklo u zabrinjavajućoj diskrepanciji između primjene moderne eksperimentalne metode istraživanja i usmjerenja znanstvenog nastojanja u prirodnim znanostima i na njima zasnovanoj tehnologiji...posvemašnjem izostanku primjene odgovarajuće metodologije u svim društvenim, kulturnim područjima i načinima putem kojih se rješavaju konflikti, napetosti i neodređene situacije“.¹³⁶ I to realizacijom i razumijevanjem značenja i veza uslovljenih razmjenom *zajedničkim iskustvom* kao načinom prirodnog razvoja i društvenom efikasnošću, potrebom za uvećavanje interesovanja za životne vrijednosti. Zato i temeljno pitanje koje Dewey postavlja je: “Može li eksperimentalna naučna metoda i njezina upotreba na esencijalne društvene probleme koji izviru, pomoći, da se oni uspješno razrješavaju, ili da se otvori pogled na bitni pravac izlaska iz krize“? Ili, Deweyevim riječima kazano: “Može li metoda inteligencije pomoći u razrješenju bitnih problema vrijednosti i moralnom usavršavanju humaniteta“¹³⁷.

Deweyev pristup metodologiji proučavanja filozofskih, socijalno-političkih, znanstvenih i svih ostalih društvenih disciplina, posmatraćemo i interpretirat ćemo u kontekstu njegovog središnjeg metodološkog interesa, konstruiranja univerzalne znanosti društva. Ukazivaćemo sa Deweyem da filozofija povezuje rast demokratije sa razvojem eksperimentalnog metoda u naukama, i to demokracije shvaćene ne samo kao oblik vladavine, „već prije svega kao način udruženog življenja, zajednički komuniciranog iskustva,... veliki doprinos ideja evolucije u biološkim naukama i industrijskom reorganizacijom, ukazujući na promjene u gradivu i metodi obrazovanja, koji zahtjeva ovaj razvitak. Radi se zapravo o činjenici, da se intelektualna rekonstrukcija, još uvijek nije ozbiljno primjenila na moralne i društvene discipline. I, “ neće li takva šira aplikacija, zahtjevati upravo da uznapređujemo do vjere u pluralitet promjenljivih krećućih, individualiziranih dobara i ciljeva, a time i do vjere u to, da su principi, kriteriji i zakoni intelektualni instrumenti za analizu individualnih ili jedinstvenih situacija?“¹³⁸

¹³⁵ Jelena Berberović *Racionalnost i jezik: Ogledi iz savremene filozofije*, IP „Svjetlost“, Sarajevo 2004, str. 88.

¹³⁶ Politička misao 1970,3,4, I.Babić *Temeljne značajke Deweyeva metodološkog pristupa političkoj teoriji*.

¹³⁷ John Dewey: *Essays in Experimental Logic*, N. Y.,Dover Publication,Ins.

Suvremena društvena kriza, je zapravo kriza vrijednosti, kriza bitne orijentacije čovjeka i društva. Zato, Dewey, i utvrđuje, da nam je neophodna jedna eksperimentalna znanstvena metoda, koja domenu svoje inteligentno rekonstruktivno aplikacije iskustva, proširuje i primjenjuje, na ljudske individualne slučajeve u neodređenim životnim i moralnim situacijama. Trebamo li više raspravljati o korisnosti načina deskripcije naše situacije i interesa kojima smo određeni? Ne možemo zadržati vrijednosti prohujalih filozofskih doktrina. Dewey, smatrao je, da su svi veliki sistemi Zapadne filozofije sebe predstavljali javnosti da rade sa nečim što se različito nazivalo kao Bitak, Priroda, Univerzum, Kosmos općenito, Stvarnost, Istina, zanemarujući pritom ljudske potrebe i interese. „U prirodnim naukama – kao i u etičkim standardima i principima, dospjelo je otkriće da su prirodne nauke prisiljene činjenicom vlastitog razvoja da napuste pretpostavku o čvrstom podmetu, i da priznaju da ono što je „univerzalno“, ustvari sam *proces*“¹³⁹, kako naglašava Dewey, kao najrevolucionarnije otkriće ikad učinjeno. Dewey na jedan plodotvoran način omogućuje čovjeku bavljenje konkretnim stvarima od ljudskog interesa, rješavanjem konkretnih situacija, fiksirajući ih, u pravcu kojim trebaju ići. Argument koji leži u kritici ideje da se spoznaja i istina trebaju razumijevati kao tačna reprezentacija načina na koji stvari zaista jesu. Ova kritika se shvaća kao okret prema zamjeni uma, predočenog kao moći za iznalaženje istine, koji postepeno oblikujući naše umove u skladu sa konturama stvarno realnog, imaginacijom predočene, kao moći za iznalaženje novih i profitabilnijih deskripcija nas samih i naše okoline, društvenim kontekstom kojim smo određeni. Postavljeno znatno jednostavnije, onoga što Dewey podrazumijeva pod rekonstrukcijom u filozofiji, ona se sastoji u promjeni orijentacije filozofskog interesovanja ka problemima od ljudskog interesa i značaja.

„Filozofija se oporavlja kada prestane biti oruđe za rješavanje problema filozofa i postane model, kultivisan od strane filozofa, za rješavanje problema ljudi“.¹⁴⁰

„Rekonstrukcija za Deweya je poduzimanje istraživanja ljudskih i moralnih pitanja, podizimanje istraživanje vrste metode (opservacije, hipoteza i eksperimenta) kojom je razumijevanje fizičkog svijeta dovedeno na sadašnji stepen“¹⁴¹. Može se reći da Dewey nije nikada jasno eksplicirao upotrebnii pojavni termin *metode* koji uvijek spominje. Ono u čemu se filozofija treba ugledati na naučni princip sama je „*potraga*, a ne dospijevanje do posjeda nepromjenljivog“¹⁴².

John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji* Buybook, Sarajevo, 2004, str.126.

¹³⁹ John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji*, Buybook, Sarajevo, 2004, str.12.

¹⁴⁰ John Dewey *The Need for Recovery Of Philosophy* (1917) MW 10:46.

¹⁴¹ Ibidem, IX.

¹⁴² Asim Mujkić *Neopragmatizam Richarda Rortyja. Uvod u demokratizirano mišljenje*, Tuzla, 2000, p.19.

Filozofski poduhvat rekonstrukcije je pokrenuti istraživanja stvari od ljudskog interesa, povratiti filozofiji vitalnost bavljenja ljudskim preokupacijama, interesima i predmetima.

Kao takva „rekonstrukcija ne može biti ništa manje nego rad na razvoju, formiranju, proizvodnji intelektualnih instrumenata koji će progresivno usmjeriti istraživanje ka dubokim i isključivo ljudskim moralnim činjenicama sadašnje scene i situacije“.¹⁴³

Kao kritika apstrakcije uređenja kontigentne haotičnosti, kao reakcija čovječanstva prema kontigencijama egzistencije, upravo inteligencija je odgovor koji efektno usmjerava zahtjeve demokratije i poslove demokratskog društva, najefikasnije oruđe pomoću koje se čovjek smisleno nosi sa okolinom, i time uspostavlja jednu legitimnu kulturnu tendenciju bavljenja problemima koji izrastaju iz savremenog društva. „Mišljenjima i uvjerenjima, koja su, držana u odsutnosti dokaznog materijala“, bit će reducirana po kvantitetu i važnosti situacija u izgledu, operativno i eksperimentalno analizirana u ukupnosti komunikacijskih odnosa, kao i u kontinuitetu sposobna za temeljno rekonstruisanje i percepciju nekog nadolazećeg društvenog problema, u stvarima od ljudskog interesa – od vrha do dna.

Naša sposobnost da redeskribiramo i reorganizujemo iskustvo iz kontrasta permanentnog i prolaznog, smišljanjem novih načina za detekciju promjena koje bi u suprotnom prošle neopaženo, a izlaganjem novim okolnostima evidentnosti kao metoda aktivnog nadzora prirode i iskustva. To je Deweyevo shvatanje potrebe za obnovom i transformacijom koncepcije spoznaje od kontemplativne ka aktivnoj, inteligentnom metodom razumijevanja i korigovanja rezultata, načina na koji se istraživanje i invencije odvijaju, i primjenjuju, u realnom životnom sklopu obuhvaćenom stvarnim ljudskim problemima.

Potrebno je poduzeti jednu rekonstrukciju koja podrazumijeva falibilizam sklopa posebnih istina, naglašava otvorenost anticipiranju veza budućnosti, jer korelacija tih istina koje su radna pravila za djelovanje stvari od ljudskog interesa. Nedostatak povjerenja se najbolje pokazuje u diskrepanciji između primjene moderne eksperimentalne metode istraživanja i određivanja pravca znanstvenog nastojanja u prirodnim znanostima i na njima zasnovanoj tehnologiji, sa svim posljedicama po kulturni lik suvremenog čovjeka i izostanka primjene odgovarajućih metodologija u eminentno socijalnim, odnosno ekonomskim, političkim i u užem smislu kulturnim područjima, te tom stanju stvari komplemetarne zastarjelosti društvenih i političkih institucija i načina na koje se putem njih i mimo njih odvijaju međuljudski odnosi, rješavaju konflikti i prevladavaju napetosti.

¹⁴³ John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji*, Buybook, Sarajevo, 2004, p. XXVII.

Kao što je radikalno kritikovao temelje tradicionalnih epistemoloških teorija, Dewey je, također smatrao da se i logička teorija mora podvrgnuti ispitivanju. Istraživanju, koje će pokazati da li stepen progressa rasta znanja, iskustva, obrazovanja i promjene karaktera funkcije spoznaje, mogu se upotrijebiti operativno, kao idejni materijali i metode za usmjeravanje ka promjeni koja se svakako mora desiti. Dewey želi cjelokupnom intelektualnom materijalu koji je neophodan za razrješavanje neodređenih problematičnih situacija, putem istraživačkog procesa dovesti do uspostavljanja *harmonije* sa okolinom, izgrađivanjem inteligentnih planova za poboljšanje, u kontinuiranoj rekonstrukciji iskustva kao cilja u izgledu. Ako se znanje zamisli aktivno i operativno, po analogiji eksperimenta, vođenog hipotezom ili invencije vođene imaginacijom neke mogućnosti, onda nije pretjerano reći, da bi jedna od prvih posljedica bila emancipacija filozofije od svih epistemoloških zagonetki koje je zbunjuju¹⁴⁴. Što god da se pruža kao osnov jedne teorije kako Dewey pojašnjava, ono mora imati osobinu provjerljivog postojanja u *nekoj* oblasti, bez obzira na koliko je to hipotetičko na ono polje na koje se želi primjeniti. Ispitivanje rekonstruiše iskustvo i to je njegova osnovna odlika i karakteristika - ono je angažovanje inteligencije za postizanje odgovarajućeg sklada u našem egzistencijalnom postojanju.

Intelektualna modifikacija ljudskih ciljeva i posljedica koji su do sada bili aficirani, biće intelektualno usmjeravani na određene načine koji se problemima zahtjevaju i problematičnim situacijama postavljaju. Metoda koju ćemo slijediti u izlaganju je Deweyeve filozofije, biti će logička metoda, „logika otkrića koja gleda prema budućnosti. Zaprimljene istine ona razmatra kritički kao nešto što nova iskustva trebaju testirati, a ne kao nešto što se treba dogmatski podučavati ponizno prihvaćati...Kontinuirani progres u spoznaji je jedini pravi put za zaštitu starog znanja od degeneracije u dogmatske doktrine koje su autoritativno nametnute¹⁴⁵. Analiza spoznaja koja se tiču njihove upotrebe za dalja istraživanja i otkrića, korelacije između pojmovnih sadržaja i činjeničkih stanja, logikom kao “istraživanje istraživanja, progresivnom imaginacijom predočene kao moći za iznalaženje novih i profitabilnijih deskripcija nas samih i naše okoline¹⁴⁶, kako bi rekao Rorty.

¹⁴⁴ John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji* Buybook, Sarajevo, 2004, str.102.

¹⁴⁵ Ibidem, str.50.

¹⁴⁶ Richard Rorty *Pragmatizam i drugi eseji* Svjetlost, Sarajevo, str.13.

1.8. Tvrđenje kao uslov opravdane potvrdljivosti

Svaki posebni slučaj saznanja, tvrdi Dewey, nastao je kao rezultat nekog posebnog istraživanja. Saznanje, kada se formuliše kao ishod istraživanja, iskazuje nešto važno u pogledu *značenja* samog istraživanja, koje opet, ukazuje da je istraživanje neprekidan proces u svakoj oblasti u kojoj postoji. Postizanje sređenih vjerovanja je stvar koja se razvija, *izrasta* iz iskustva samih zbivanja istraživanja. "Konvergentno i nagomilano dejstvo kontinuiranog istraživanja je ono što definiše saznanje u njegovom opštem značenju. Mjerilo onoga što treba da se sredi ili da postane saznanje, sastoji se u tome, da bude tako sređeno da može poslužiti kao sredstvo za dalje procese istraživanja, samo, ne smije biti toliko sređeno da ne bi moglo biti podložno rekonstrukciji i analizi u daljim istraživanjima"¹⁴⁷. „Mi tvrdimo samo ono što smatramo da može biti potvrđeno"¹⁴⁸, kaže Dewey. Opravdana potvrdljivost ili opravdano tvrđenje pretpostavlja termine *vjerovanja* ili *saznanja*. Termin upućuje samo na istraživanje kao na nešto što opravdava tvrđenje. Mjerila koja proizilaze iz kontinuiranog istraživanja, iz procesa neprekidnog istraživanja su deskriptivna i empirijska. Ona izrastaju iz iskustva stvarnog istraživanja. Ispitivanjem *relacija* koje postoje između upotrebljenih sredstava (metoda) i dobijenih zaključaka kao njihovih posljedica. Stoga je deskriptivno izlaganje metoda koje postupno ostvaruju postojana vjerovanja, ili opravdanu tvrdljivost, također *racionalno* izlaganje, ukoliko je relacija između njih kao sredstva i potvrdljivosti kao posljedice stvarno ustanovljena"¹⁴⁹. Postizanje sređenih vjerovanja je, na koncu, ono što je rezultat nekog posebnog istraživanja, a ono je uvijek podložno daljem istraživanju. "Zapažene posljedice ovih operacija u svojoj sistematskoj međusobnoj povezanosti konačno opredjeljuju naučnu vrijednost izvedenog principa. Ovaj pak princip, se koristi kao sredstvo potrebno da se dobije posljedica opravdane tvrdjivosti. U kontinuiranom kontrolisanom istraživanju, gdje termin „kontrolisan“ stoji umjesto metoda istraživanja koje su razvijene i usavršene u procesima neprestanog istraživanja, jer se karakter saznanja kao apstraktnog termina određuje se prirodom upotrebljenih metoda, a na obrnuto"¹⁵⁰. Prepoznavanje i identificiranje, raslojavanje i analiza *praktično* određuju, procjenjuju, upoređuju, ujedinjuju zbir posljedica u kategoriji inteligencije kao kulturnom okviru iznaženje načina za moguća djelovanja.

¹⁴⁷ John Dewey *Logika, Teorija istraživanja* Nolit, Beograd, 1962,p.66

¹⁴⁸ Ibidem, s.222.

¹⁴⁹ Ibidem, str. 67.

¹⁵⁰ Ibidem str. 68.

Još je Peirce naglašavao da naše naučne propozicije su podložene da budu dovedene u sumnju na osnovu rezultata docnijih istraživanja. “Mi bismo morali izgrađivati naše teorije tako da one omogućuju takva (docnija) otkrića... ostavljajući mjesta za izmjene koje se ne mogu unaprijed vidjeti, ali za koje smo dovoljno sigurni da su neminovne“¹⁵¹.“ Kulturni uslovi teže da umnože veze i da uvedu nove načine zajedničkog povezivanja iskustva.

„Proces istraživanja odražava i oličava iskustveni kontinuum koji uspostavljaju biološki i kulturni uslovi. Svako posebno istraživanje, je kao što smo vidjeli, proces progresivne i kumulativne reorganizacije prethodnih uslova“¹⁵². U kulturnom kontekstu koga karakterizira problematičnost, nužnost nošenja sa kontingencijama, u kome nema mjesta za apsolutne fiksacije. “Pravo razmatranja nastaje i vrši se uspostavljanjem i ispitivanjem alternativnih oblika aktivnosti i posmatranjem njihovih odgovarajućih posljedica. Smisao svakog pojedinog alternativnog načina dejstva izražen je pomoću posljedica koje nastaju usljed tog dejstva. Ovaj smisao dolazi do izražaja u procesu rasuđivanja u obliku „Ako se usvoji takva alternativa, *onda* se može očekivati da će slijediti takve i takve posljedice. Izvedene posljedice kada se uporede sa posljedicama drugih hipotetičkih propozicija daju osnovu za probno usvajanja ili odbacivanje“¹⁵³. Zapravo, ako se postavi pitanje da li je predmet *vrijedan* da bude uživan, odnosno, ako se postavlja pitanje postojanja dovoljnih osnova za uživanje, onda imamo problematičnu situaciju koja povlači za sobom istraživanje i sud.

„Ustvari mi procjenjujemo samo kada je vrijednost u smislu materijala postala problematična. “ Istina, Dobro i Lijepo tako nisu mnogo više od počasnih pridjeva koji se stalno iznova pripisuju određenim zajamčenim tvrdnjama u ovisnosti od potrebe u koju smo se prvobitno našli. Međutim osobine koje karakterišu posmatrane predmete u njihovom uspješnom razrješenju problema intelektualnog istraživanja, umjetničke izgradnje i moralnog ponašanja bile su odvajane od uslova koje su im dale pravo postojanje i izražajnu snagu. Jer kad su bile tako izdvojene, one su nužno postale predmet hipostaziranja...Uopštena i apstraktna shvatanja istine, ljepote i dobra imaju pravu vrijednost za istraživanje, stvaranje i ponašanje. Ona imaju kao i svi pravi ideali naročitu snagu ispravljanja i usmjeravanja.

Ali da bi mogla vršiti svoju pravu funkciju, ona se moraju shvatiti kao činioci koji skreću pažnju na konkretne uslove i operacije koje treba zadovoljiti u stvarnim slučajevima.

Služeći kao instrumenti tako uopštenog karaktera, njihov smisao postaje jasan u daljoj upotrebi, pri čemu se on u toj upotrebi još razbistrava i mijenja.

¹⁵¹ Ibidem,p.66(C.S.Peirce *Collected Papers*, vol V,p.376 n.)

¹⁵² Ibidem, str.274.

¹⁵³ Ibidem, str. 209.

Naprimjer, *apstraktni* smisao *istine*, biti *istinit*, promijenio se sa razvitkom metoda eksperimentalnog istraživanja¹⁵⁴. Ako jedno uvjerenje pokaže svoju djelotornost, u ovisnosti od svrha i interesa u našem nošenju sa stvarnosti, pri čemu je otvoreno za vlastito pobijanje ukoliko ne dospije u neki „nepredviđeni“ kontekst koji će rezultirati problematičnom situacijom, odnosno novim istraživanjem....., na koja možemo reagovati višestruko, kao predlaže Dewey re-konstruktivistički. Možemo je razložiti na njene sastavne elemente, sagledati je u kontekstima ili kako to Dewey naziva „igrama“ naših sugestija i prevazići je, rekonstruirati, odnosno, stvoriti novi i uspješan smisljeni kontekst. Smislen zato što će inteligencija kroz istraživački proces dovesti organizam u harmoniju sa okolinom. Umjesto potraživanja podrške u sferi apsoluta, Dewey, želi reći da mi kao ljudi imamo dovoljno snage da izađemo na kraj sa problematičnom okolinom¹⁵⁵.

Osim toga situacije koje *izazivaju* razmatranje koje se završava odlukom takođe su neodređene u odnosu na ono što može i što treba da se uradi. One zahtijevaju da se *nešto* uradi, ali, kakvu akciju treba poduzeti, to je upravo ono što je pitanju. Problem *kako* treba postupati sa neodređenom situacijom je hitan problem, ali baš zato što je hitan, on je tako emocionalan da ometa i često sprečava mudru odluku. Čisto intelektualan problem predstavlja pitanje kakvu vrstu akcije zahtijeva *situacija* da bi mogla izdržati dovoljno objektivnu rekonstrukciju.

Ovaj problem kaže Dewey, može biti riješen samo pomoću operacija posmatranja, prikupljanja podataka i operacija zaključivanja koje su vođene idejama čiji se materijal također ispituje pomoću ideacionih operacija upoređivanja i organizacije.

„Ono što uslijedi kao rezultat tih brojnih svakodnevnih okršaja u kojima ljudi sa uspjehom preovladavaju disharmoniju, što se naziva istraživanjem, nastaje *uvjerenje* koje omogućuje uspješno nošenje, dakle predstavlja smisao ili smislenost ljudske egzistencije i ništa više od toga. Tako je inteligencija stalna produkcija smisla. Rekonstruirana inteligencija, dakle inteligencija bez referenci prema apsolutnim fiksnostima, nastoji oko kulture koja neće uzdizati aktivnost samjeravanja, već, oslanjanje na vlastite noge, postajući aktivnost transformiranja ljudi i okoline u skladu s ljudskim potrebama¹⁵⁶. Neophodno je izgraditi jednu filozofiju za potrebe društva, osloboditi je od dubokih metafizičkih potreba. I klasična metafizička ontologija i spekulativna epistemologija i klasična formalna logika koje su počivale na dualizmu subjekta i objekta, svijesti i svijeta, proglašavaju se opsolentnim i

¹⁵⁴ Ibidem, str.214.

¹⁵⁵ Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma*,141.

¹⁵⁶ Ibidem, 142.

neupotrebljivim. Jer problem restauriranja integracije i saradnje između uvjerenja čovjeka o svijetu u kojem živi i njegovih uvjerenaja o vrijednostima i svrhama koje treba da usmjeravaju njegovo držanje, tj., pravac, pokazatelj budućeg smjera je najveći problem bilo koje filozofije koja nije izolirana od života, u najširem smislu.

„Istraživanje po svojoj prirodi je progresivno i sabirno. Propozicije su instrumenti pomoću kojih se skupljaju, ubilježavaju i čuvaju privremeni zaključci pripremnih istraživanja za dalje upotrebe. U tom smislu one funkcionišu kao efektivna sredstva, materijalna i proceduralna, u toku istraživanja, dok ono ne uspije da uspostavi takvu jedinstvenu izražajnost svog predmeta da može biti potpuno opravdano potvrdljivo. Uređenost koja se odnosi na činjenički ili egzistencijalni materijal koji opredjeljuje konačni predmet suda i drugi koji se odnosi na idejno izvedeni materijal ili pojmovna značenja koja opredjeljuju predikat konačnog suda, je samo analiza logičkih uslova na kojima zaključak treba da počiva¹⁵⁷. Putem kontrasta u istraživanjima se uvode posljedice koje su funkcionalno-operacione u tumačenjima mogućnosti, proračunavanjima koja pomažu i unapređuju tumačenja, i sređivanje egzistencijalnih podataka koje deskripciono i situaciono iznalaze *veze, relacije* karaktera, za dalje primjenljivosti, u nekim drugim slučajevima istraživanja.

Odabiraćemo sredstva koja će sa najvećim *kvocijentom vjerovatnoće*, davati posljedice koje se žele. Razumnost ili racionalnost je prema Deweyevom stanovištu, isto tako kao i u običnoj upotrebi, stvar relacije sredstvo i posljedice. Razorena je osnova da *ideja uma* koja je u najstarijim i najupornijim tradicija u logičkoj teoriji pretvorila racionalnost u jednu sposobnost, koja je, kada se primijeni na saznanje prvih istina, bila prozvana *Intellectus Purus*. Razumnost ili racionalnost je pri svemu tome, bila hipostazirana. Bila eksplicitno iskazana ili ne, ona je osnova svakog gledišta koje smatra da je naučna metoda zavisna od logičkih formi koje su logički starije i nezavisne od istraživanja. Prvobitna osnova za ovakva stajališta koju ideju *uma* kao moći koja intuitivno dokučuje apriorne najviše principe i postulisanja jedne sposobnosti koja je imala moć direktnog poimanja „istina“ koje su bile aksiomatične u smislu da su po sebi jasne i po sebi provjerljive i po sebi dovoljne kao nužne osnove svakog dokaznog rasuđivanja, je kao što smo rekli odavno razorena.

Aksiomi se sada smatraju postulatima koji sami po sebi nisu ni istiniti ni lažni, već se njihovo značenje određuje posljedicama koje slijede usljed njihovih međusobnih implikatorskih relacija.

¹⁵⁷ Ibidem str.333.

Jedina sloboda koja se pobuđuje i dozvoljava je inteligentni izbor postulata, koji su potčinjeni jedinom uslovu da ovi budu što više plodni u posljedicama koje iz njih proizilaze. Svako iskustvi važi sve dok se potvrđuje; utoliko njegov dignitet počiva na principijelnoj ponovljivosti i izražajnoj snazi. Glavni predmet logike i sve logičke forme koje se javljaju u operaciji istraživanja su povezane sa kontrolom istraživanja radi postizanja opravdanih tvrđenja. Ovo stajalište izražava stav da logičke forme *nastaju*, u operacijama istraživanja, i to istraživanje inteligentnih metoda koje *izviru* iz situacionih istraživanja društva. Inteligencija kao metoda samokorekcije u operacijama istraživanja i izlaženja na kraj sa stvarnošću, kontigencijom, i stavljanjem u upotrebu ljudske kreativne sposobnosti, nepreglednom invencijom potrebnom za detekciju i uspješno nošenje sa „bolestima čovječanstva i društva“. To je zapravo smisao rekonstrukcije, kao inteligencije i metode, koju Dewey nikada odvojeno ne problematizira, uglavnom iz potrebe otklona tradicionalističkog shvatanja ovih pojmova. Jer, inteligencija na sistematski način operira sa ljudskim procesima, teorijama, koje u Deweyevom tumačenju, su samo *hipoteze*, nastale u procesu, u relacijama *povezivanja*, u ideji rekonstrukcije, hipotetičnosti i ideji o korisnosti znanja potrebnog za aktivnu reorganizaciju date okoline, za otklanjanje neke specifične poteškoće, a njihov test validnosti i vrijednosti se ogleda u inteligentnom obavljanju ovog posla kao istraživanja.

Ako mišljenje shvaćamo kao način za promišljenu reorganizaciju iskustva, onda će logika biti precizna i sistematizirana formulacija samog procesa mišljenja s ciljem omogućavanja željene rekonstrukcije na jedan učinkovitiji i ekonomičniji način. Ona je nauka jer pruža organizirano i provjereno deskriptivno shvatanje modusa u kojem se misao odvija; vještina, ukoliko na osnovu ove deskripcije projicira metode, pomoću kojih će buduće mišljenje iskoristiti prednost operacija i dovesti do uspješnih rezultata, a izbjeci one koje završavaju u neuspjeh¹⁵⁸. Logika, je razumijevanje, tumačenje procedura mišljenja, koja, u Deweyevoj interpretaciji, sebi postavlja teleološki zadatak, da poduzeta istraživanja usmjerava ka razumijevanju pojmovnih značenja onoga što vidi, opaža, inteligentno dovodi u asocijativne relacije koje su u istraživačkom procesu zadobile vrijednosni opravdani karakter podatka, činjenice, spremne za upotrebu i iskušavanje u društvenim poteškoćama koje se situaciono pojavljuju.

Interpretacija koncepcije pragmatizma kod Johna Deweya, je insistiranje na naglašavanju *funkcije inteligencije*, koja stoga nije kopiranje ili odslikavanje objekata, već je prije svega

¹⁵⁸ John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji* Buybook Sarajevo. 2004, str.108.

razumijevanje načina na koje se u budućnosti mogu uspostaviti efektivniji i profitabilniji odnosi sa objektima¹⁵⁹. Ona je oruđe, proces refleksije, razumijevanje i interpretaciju značenja koje kada se upotrijebi na probleme logičke teorije posluži njihovom razjašnjavanju i rješavanju. Ona je „kontinuitet između operacija ispitivanja i bioloških operacija“, koje su skroz prožete uslovima i činionicima kulturnog porijekla i značaja.“ Ako su ideje, značenja, koncepti, teorije, pojmovi, sistemi instrumentalni prema jednoj aktivnoj reorganizaciji datih okoliša, prema otklanjanju neke posebne teškoće i zabune, onda je test njihove validnosti i vrijednosti u obavljanju tog posla....Potvrda, potkrepljenje, verifikacija leže u samom djelovanju, posljedicama, ..Znaćete ih po plodovima rada njihovog. Ono što nas istinski vodi je istinito, - pokazana sposobnost za takvo vođenje upravo je ovo što se misli pod istinom“.¹⁶⁰

Zajamčena potvrdljivost mora prema Deweyu imati neku referenciju prema egzistencijalnoj situaciji, iz koje je kao problem i proistekao. Zahtjev situacije je uvijek jedinstven i neponovljiv, uvijek djelujemo u cjelovitom kontekstu koje naše mišljenje angažuje u anticipacijama koju treba izvršiti na adekvatan način. „Posao istraživanja je da odredi onaj način operacije koji će razriješiti kritičnu situaciju u koju je subjekt upleten, u saglasnosti sa opažanjima koja određuju ono što ustvari predstavljaju činjenice same situacije. Naučno istraživanje zahtijeva sud kakva pitanja postaviti prirodi, jer se tu radi o formulisanju najboljih metoda posmatranja, eksperimentisanja i pojmovnog tumačenja“¹⁶¹. Verifikacija u Deweyevom slučaju, je nešto otvoreno javnom promatranju. U eksperimentalnoj metodi i zajamčenoj potvrdljivosti kao njenim rezultatom Dewey vidi moćno oruđe inteligencije za rekonstrukciju kulture i njenih problematičnih situacija“.“Zbog toga što je ljudsko iskustvo smisljeno razumijevanje ne samo izraza već i ponašanja, ono zahtijeva interpretaciju kompleksnih i promijenljivih sistema simbola pomoću individua koji susreću svijet pomoću kojih se pokušavaju nositi sa njim. Značenja i intencije mijenjaju se vremenom od kulture do kulture; kako se to shvaćanje širilo, nade u pronalaženje univerzalne logike ili opće nauke društvene organizacije su blijedile. Umjesto njih pojavila se hermenutika ...(kao) interpretacija s ciljem postizanje razumijevanja historijskog iskustva“¹⁶².

¹⁵⁹ John Dewey *The Development of American Pragmatism/ Thayer*, iz Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma* str.137.

¹⁶⁰ Dewey *Reconstruction*, 156, iz Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma*, Zenica, Hijatus, 2005, str.138.

¹⁶¹ John Dewey *Logika: Teorija istraživanja*, 206-208.

¹⁶² James T. Kloppenberg *Pragmatism: An Old Name for some New Ways of Thinking*, from Morris Dickstein *The Revival of Pragmatism* Durham and London, Duke University Press, 1998, p.28. (Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma* str.146).

1.9. Biološka interpretacija naučnog istraživanja

Biološke operacije i strukture čine prirodne i nužne osnove, ali ne i dovoljne uslove istraživanja. Još jedan uticaj koji je pragmatizam prihvatio u ovom obrazlaganju povezanosti čovjeka i prirode koji potiče iz darvinizma. „U Darvinovom shvatanju evolucija se odvija na osnovu odstupanja od uobičajenih karakteristika koje omogućavaju adaptaciju organizma okruženju. Time je za Deweya, uveden jedan novi način shvatanja stvarnosti kao *kontinuiteta* u razvoju organizma i svijesti, ali što je još važnije, time je ukinuta statička slika prirode i mehanicističko shvatanje svijeta. Organizmi se u interakciji sa okruženjem i drugim organizmima adaptiraju da bi na višim razvojnim stupnjevima došlo do komunikacije kroz simbolične gestove koje rađa kulturu“¹⁶³. “Jezik je napravljen od fizičkih stvari kao što su: zvuci, biljezi na hartiji, hram, statua, ili razboj. Samo ove stvari ne *operišu* ili funkcionišu kao obične fizičke stvari kada su sredstva saopštavanja. One operišu na osnovu svoje *reprezentativne* sposobnosti ili svog *značenja*“¹⁶⁴. Darwinistička kontroverza koja ne može da pokaže kakvo će dejstvo u svakom pojedinačnom slučaju imati varijacija i prirodna selekcija, dovodi, u krajnjem slučaju, do prilagođavanja životinja njihovoj sredini. „Moramo ići kroz prirodu otvorenih očiju, posjedovati genijalnost svojstvenu Darwinu, koji je uspio da nitima razmišljanja poveže ogroman materijal bioloških činjenica i jasno izraženu misao razvitka organskog svijeta, i da ustanovi materijalne pokretače toga razvitka“¹⁶⁵. Pod uticajem Darwinovog evolucionizma, Deweyevo shvatanje, da je ljudskog mišljenje odraz evolucije, gdje je i nastojao svoju filozofiju inkorporirati u evolucionističko - pragmatistički kontekst shvatanja „interakcije organizma s problematičnim okolišem“. Njegovo uzdizanje iz biološkog u kulturni aspekt, egzistencijalnom transformacijom, rekonstrukcijom iskustvenih materijala i svrhovitom reorganizacijom ljudskog iskustva.

Logikom znanstvenog istraživanja, koje je ujedno, naturalističko i eksperimentalno, krajnje znanstvena relevantnost za istraživanje akcija instrumentalnih uvida u hipotezama, u ispitivanjima njihovih značenja.

¹⁶³ Thomas. M. Alexander Dewey, *Dualism and Naturalism*, in: John R. Shook, Joseph Margolis (eds) *A Companion to Pragmatism*, Oxford, Blackwell Publishing Ltd, 2006, p.191.

¹⁶⁴ John Dewey *Logika: Teorija istraživanja*, 99.

¹⁶⁵ Bosiljka Grdić: *Život i rad Charlesa Darwina* „Veselin Masleša“, Sarajevo, str.27.

„Životni procesi su ostvarenja integracije okoline i organizma, a organski život je proces aktivnosti koji njih obuhvata. U toku trajanja jednog života odgovarajući procesi se tako neprekidno održavaju i uspostavljaju *upornu povezanost* karakterističnu za aktivnosti datog organizma i okoline. Svaka posebna aktivnost priprema put za aktivnost koja slijedi.

One ne obrazuju prosto sljedovanje nego seriju. Serijska osobina životnih aktivnosti se ostvaruje preko složenih faktora koje postoje u svakoj posebnoj aktivnosti. Život, smatra Dewey, se tako može smatrati kao stalni ritam kvarenja i uspostavljanja ravnoteže. Stanja narušene ravnoteže stvaraju *potrebu*. Kretanje ka njenom uspostavljanju je traženje i ispitivanje. Oporavljanje je uspunjenje ili zadovoljenje. Glad je, naprimjer, izraz stanja neuravnoteženosti između organskih i okolinskih faktora u onoj integraciji koja sačinjava život. Slučaj, kada funkcija varenja ne odgovara na zahtjeve koje mu postavlja cirkulatorni sistem koji nosi obnovni hranljivi materijal ka svim organima koji se odnose na vršenje drugih funkcija, i na zahtjeve koje posredno postavljaju pokretačke aktivnosti. Nastaje jedno stanje napona, stanje organske neugodnosti koje definišu potrebu, koje prelazi u *traženju materijala* koje će uspostaviti stanje ravnoteže. Unijete materija započinje aktivnosti kroz ostale dijelove tijela životinje, što dovodi do uspostavljanja ravnoteže, koja kao rezultat prethodnog stanja napona, predstavlja zadovoljenje“¹⁶⁶.

Tako je Dewey, na primjeru biološke matrice istraživanja, dao plauzibilnu deskripciju uspostavljanja ravnoteže integracione relacije između okoline i organizma. „Sposobnost da se nađe i održi izmijenjeni način prilagođavanja kao odgovor na promjenjene uslove, predstavlja izvor onog šireg razvoja nazvanog organska evolucija. Naročito je tačno, za ljudske organizme, da aktivnosti izvršene za zadovoljavanje potreba, tako mijenjaju okolinu da se javljaju nove potrebe koje zahtijevaju još dalje promjene u aktivnostima organizma, pomoću kojih se zadovoljavaju; i tako stalno u potencijalno beskrajnom lancu“¹⁶⁷. Ponašanje je funkcija ukupnog stanja organizma u odnosu na okolinu, dok su podsticaji funkcionalno konstantni uprkos promjenama. Zbog ove osobine, ponašanje je sljedbeničko, i svaki postupak izrasta iz drugog i sabirno vodi daljem postupku, dok se ne dođe do završne potpuno obuhvatne aktivnosti. Nastala promjena okoline, je promjena u uslovima na koje buduće ponašanje može naići. Promjena u organskim strukturama koja uslovljava dalja ponašanja, pri čemu ova promjena obrazuje *naviku*. „Navike su osnova organske sposobnosti učenja. Obrazovanje navike može značiti samo rastuće učvršćivanje izvjesnih načina ponašanja, uspostavljanjem stvarnog integralnog djelovanja organsko-okolinskih energija,

¹⁶⁶ John Dewey: *Logika Teorija istraživanja* Nolit, Beograd, 1962, str.83.

¹⁶⁷ Ibidem, str.84.

odnosno potpunog zaključenja istraživačkih aktivnosti, kroz ponavljanje i uporedno slabljenje drugih aktivnosti i ponašanja. Ova činjenica organske prirode ocrta put učenju i iznalaženju, sa odgovarajućim izrastanjem novih potreba i novih problematičnih situacija.

Istraživanje, sređujući poremećenu relaciju organizma - okoline, uvodi nove okolinske uslove koji prouzrokuju nove relacije i nove probleme koje treba riješiti. Svrha je zapravo „oblikovanje navike koje će biti nužne kasnije za posao uzornog građanstva i naučnog istraživanja“¹⁶⁸. Mišljenje se uvijek mora posmatrati kao istraživanje, koje se aktuelno pojavljuje, u probleme koje nesređene situacije iniciraju, pokreću, usmjeravaju i artikuliraju transformaciju u rekonstruiranje i emancipaciju od tradicionalnih i naslijeđenih elemenata u „srce društvenosti čovjekove koje je obrazovanje. Dewey, „upotrebom načela trajanja (iskustva) kroz obnavljanje, kao sredstva kojim se ostvaruje kontinuitet života u okviru zajednice u najširem smislu putem obrazovanjâ smišljenih napora i usmjerenog intelektualnog angažovanja“¹⁶⁹.

„Idea obrazovanja mladog rasteња..i razvoj iskustva“, jer kada se shvati povezanost moralnog procesa s procesom specifičnog rasta svjesnije i formalnije obrazovanje u djetinjstvu postat će najučinkovitije sredstvo društvenog napretka i reorganizacije“¹⁷⁰. Ono što oraganizam nauči za vrijeme ovog procesa proizvodi snage koje postavljaju nove zahtjeve u odnosu na okolinu. Ukratko, čim su posebni problemi riješeni, novi teže da se pojave. Ne postoji takva stvar koja bi predstavljala konačno sređivanje, jer svako sređivanje uvodi uslove nekog stepena nove nesređenosti. Na stupnju razvoja obilježenog pojavom nauke, svjesno postavljanje problema postaje sadržina istraživanje.

Filozofija, kaže Dewey, dok još nije izgubila dodir sa naukom, može igrati važnu ulogu u određivanju formulacije ovih problema i u ukazivanju na hipotetička rješenja. Međutim, čim pretpostavi da može pronaći konačno i zadovoljavajuće rješenje, ona prestaje biti istraživanje, i postaje apologetika ili propaganda“¹⁷¹. „Shvatanje iz postulata o naturalističkoj neprekidnost, da je istraživanje razvitak organsko - okolinske integracije i uzajamnog djelovanja ne obuhvata i mentalistačke momente psihologije i logike.

Rastavljanje logike i naučne metodologije zasniva se na učenju da naučno istraživanje uključuje sumnju, sugestiju, posmatranje, pretpostavku, oštromno razlikovanje itd., kao što se pretpostavlja da su da su ove stvari mentalističke, gdje se javlja jaz između istraživanja

¹⁶⁸ John Dewey: *Rekonstrukcija u filozofiji*, Buybook, Sarajevo, 2004, str.138.

¹⁶⁹ John Dewey *Vaspitanje i demokratija.Uvod u filozofiju vaspitanja* Obod, Cetinje, str.5.

¹⁷⁰ Ibidem, str.139.

¹⁷¹ Ibidem ,str.90.

kao refleksivnog mišljenja s jedne strane, i psihologije s druge strane. Ali priznavanje istraživanja, kao prirodnog nastavka organskog ponašanja – i činjenice da je ono razvijeni oblik takvog ponašanja, - ruši tu pretpostavku¹⁷².

Filozofija može ako hoće, olakšati čovječanstvu da načini smjeli korak, pojašnjavajući, „da jedna integralna, razumijevanja puna inteligencija fokusirana na posmatranje i razumijevanje konkretnih društvenih događaja i sila, može formirati ideje i ciljeve“¹⁷³, koji će se moći upotrijebiti u stvarnosti i rješavanju realnih ljudskih situacija. Pragmatizam i prosvjetiteljstvo dijele po Deweyevom shvatanju, jednu fundamentalnu nadu u “stvaranju vjere u inteligenciju kao jedinog i neophodnog vjerovanja potrebnog u moralnom i društvenom životu“.¹⁷⁴ Ono što je postalo vidljivo sa Deweyevim rekonstruktivističkim projektom je to da „trebamo napustiti ideju da je znanje pokušaj predstavljanja stvarnosti. Namjesto toga, istraživanje trebamo shvaćati kao način upotrebljavanja stvarnosti tako da je odnos između naših istinosnih tvrdnji i ostatka svijeta prije kauzalan nego predstavljajući“.¹⁷⁵

„Zašto nastavljati s pokušajima da se dokaže egzistencija vanjskog svijeta, pita se Dewey, kada se mi već nalazimo u njemu, u što se uvjeravam, ne samo putem interakcije sa njegovim procesima, već i kroz našu potrebu da prilagodimo mišljenje i ponašanje prirodnom toku“¹⁷⁶. Nismo više obavezni baviti se problemima predstavljanja, modusima i „utemeljenjima“ kulture u svijetu apriornih, transcendentalnih spoznaja i principa. Pitanje je zapravo Deweyevo, da li se može stara metafizička filozofija i njena tradicija uspješno razračunati sa problemima i tematikama koji izrastaju i variraju sa mijenama ljudskog života. Kontinuirani aktivni proces transformiranja postojeće situacije, “redeskripcija situacije na koji se standardi odnose“¹⁷⁷, odvija se, ne tačnim uvidima u ono kako zaista jeste sa stvarima, već pomoću imaginativnog istraživanja, inteligentnim uvidima redeskribiranja- kreiranja novijih i stalno boljih vokabulara, boljih u smislu lakšeg i plauzibilnijeg nošenja sa stvarnošću. Imaginativna produkcija smisla koja rezultira iz upotrebe inteligencije stalan je neprekidan proces da zamišlja budućnost kao projekat onog poželjnog u sadašnjem, te da iznalazi instrumente za njenu realizaciju“.¹⁷⁸

¹⁷² John Dewey *Logika:Teorija istraživanja* Nolit, Beograd 1962, str.90.

¹⁷³ John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji*, Buybook, Sarajevo, 2004, str.106.

¹⁷⁴ *The Delopment of American Pragmatism* LW 2:21.

¹⁷⁵ Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma*, str.143.

¹⁷⁶ John Patrick Diggins *The Promise of Pragmatism /Modernism and the Crisis of Knowledge and Authority*, Chicago and London,U niversity of Chicago Press,1994,p. 230.

¹⁷⁷ Richard Rorty *Pragmatizam i drugi eseji* str.19.

¹⁷⁸ Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma*, str,157.

2. Deweyeva logika kao teorija naturalističkog istraživanja

Istraživanje izrasta iz ranijeg stanja uređene prilagođenosti, koje je zbog neke uznemirenosti, neodređeno i problematično. Logika poprima karakter teorije iskustveno naturalističkog predmeta, onda, kada, operacije istraživanja *izrastaju* iz bioloških i fizičkih prirodnih osnova, koji se pojavljuju kao nužni, ali ne i dovoljni uslovi istraživanja. „Okolina u kojoj ljudska bića žive, djeluju i istražuju nije prosto fizička. Ona je isto tako kulturna. Problemi koji izazivaju istraživanje *izrastaju* iz međusobnih odnosa društvenih bića, a organi koji učestvuju u ovim žodnosima nisu samo oko, uho, nego i *značenja* koja su se razvila u toku života, zajedno sa načinima obrazovanja i prenošenja kulture sa svim njenim sastojcima oruđa, zanata, ustanova, tradicija i običnih vjerovanja“.¹⁷⁹ Zahtjev za reformom logike zapravo je “ zahtjev za ujedinjenom teorijom istraživanja kroz koju bi obrazac istraživanja nauke postao podesan za regulisanje metoda po kojima se vrši istraživanje u oblasti zdravog razuma jer, “pronasci novih metoda i instrumenata stvaraju nove ciljeve; oni daju nove posljedice koje pokreću ljude da stvaraju nove planove“¹⁸⁰.

Osnovni problem kulture i udruženog života je, smatra Dewey, da se mora izvršiti integracija tamo gdje sada postoji podvojenost. Problem se ne može riješiti sve dok se ne bude raspolagalo jednom jedinstvenom logičkom metodom napadanja i rješavanja problema.

Ostvarivanje jedinstvene metode značilo bi priznavanje jedinstva strukture istraživanja u zdravom razumu i nauci, da je razlika među njima samo razlika u problemima na koje se one neposredno odnose, a ne u njihovim odgovarajućim logikama.

Prema Deweyevom shvatanju, i evolucionističkoj funkciji prilagođavanja uslovima sredine, u cilju što uspješnijeg reguliranja čovjekovog odnosa prema okolini, reflektivno razmišljanje predstavlja jedno od najefikasnijih oruđa pomoću kojih se on nosi sa stvarnošću. “Svrha uma je da razumije, da se prilagodi i, na kraju, da kontrolira promjenljivu okolinu. Reflektivno razmišljanje se uzdiže iz potrebe da se uredi kontigentna haotičnost univerzuma u kom se zatiče čovjek“¹⁸¹.

¹⁷⁹ John Dewey *Logika: Teorija istraživanja*, Nolit, Beograd, 1962, str.95.

¹⁸⁰ Ibidem, str.127.

¹⁸¹ John Dewey: *Religious Faith and Democratic Humanism*, (New York, Columbia University Press,1991 p.381-82. prema Steven C.Rockefeller) u: Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma*, Hijatus, Zenica,2005,p.123.

Pod velikim uticajem Darwinovog učenja, Dewey smatra da je ljudsko mišljenje odraz evolucije, te da se „iz interakcije organizma s problematičnom okolinom uzdiže čovjekov intelektualni razvoj i njegove sposobnosti mišljenja, analiziranja, zamišljanja, planiranja, organiziranja, kontroliranja prirodnih procesa“¹⁸².

„Čovjek se razlikuje od nižih životinja po tome jer zadržava prošla iskustve, on živi u svijetu u kojem svako dešavanje biva napadnuto reminiscencijama onoga što se već dešavalo, i u kojem je svaki događaj podsjetnik za nešto drugo...Čovjek živi u svijetu znakova i simbola“¹⁸³. Ova činjenica o izrazitosti ljudskog ponašanja moglo bi se reći “da je strogo fizička okolina tako uključena u kulturnu okolinu da su naša uzajamna djelovanja sa onom prvom, problemi koji proizilaze u vezi sa njom i naši *načini* postupanja sa ovim problemima“¹⁸⁴. Jer, kaže Dewey, „potreba ostaje stalan činilac, samo mijenja svoj kvalitet. Sa promjenom u potrebi dolazi promjena u ispitivačkim aktivnostima, a ova je praćena promjenom u načinu ispunjenja ili zadovoljenja“¹⁸⁵.

Vratimo se na početak moderne naučne teorije i logike. Problem metode, koji je još Bacon uzročio, kako tvrdi Dewey, intelektualnu rekonstrukciju. “Postoji jedan put ka otkriću naučnih principa i zakona koji su skriveni i ne leže na površini prirode. Oni se kaže Bacon moraju opaziti, „jer čovjek sluga i tumač prirode, čini i razumije, onoliko koliko stvarju i duhom (*re vel mente observaverit*) opazi“¹⁸⁶. Za njih se s prirodom moramo uhvatiti u koštac pomoću aktivne i djelatne istraživačke tehnike. Pasivnom akumulacijom iskustva se ne dolazi do njih. Samo aktivnim eksperimentisanjem, skupljanjem materijala iz vanjskog svijeta, napadanjem i modificiranjem intelektualne sakupljene građe kako bi, poput pčele, polučila skriveno blago“¹⁸⁷. Potrebna nam je jedna logika otkrića koja je usmjerena prema budućnosti. Iskustva se trebaju testirati i upotrebljavati za dalja istraživanja i otkrića. Najveća vrijednost neke stare istine je u tome koliko doprinosi inteligentnom otkriću nove.

Formulacijom koju Dewey nastavlja Baconovo *znanje je moć*, upravljanjem prirodnim silama pomoću znanja, primjenjuje na svrsishodno, eksperimentalno djelovanje s ciljem preoblikovanje uvjerenja, moralnih i društvenih institucija. Filozofijska rekonstrukcija, predstavlja za Deweya, pokušaj očišćenja tradicionalnog čovjekovog mišljenja od inkompatibilnih naslijeđenih faktora.

¹⁸² Ibidem, 223.

¹⁸³ John Dewey *Rekonstrukcia u filozofiji* Buybook, Srajevo, 2004,p.31.

¹⁸⁴ John Dewey *Logika Teorija istraživanja*, str.96.

¹⁸⁵ Ibidem, str.83.

¹⁸⁶ Francis Bacon *Novi Organon*, Naprijed, Zagreb, 1986.

¹⁸⁷ Ibidem p.49.

Instrument inteligencije ona smatra, kao izvornim svrshodnim energičnim oblikovateljem neophodan za korigiranje onih faza prirode i života, koji ruše društveni progres. Individuum se tada pojavljuje kao agens koji je odgovoran za ponovnu kreaciju svijeta, njegovo transformiranje u instrument i posjed razumnosti pomoću inicijative inventivnosti i razumnog usmjerenog djelovanja. Inteligencija je primarno gledanje unaprijed, ona mora biti usmjerena prema neočekivanim ciljevima da bi bila kreativna. Istovremeno inteligencija je i instrumentalna u akciji određivanja kvaliteta budućeg iskustva; ona uvijek ima posla sa budućnošću, s još nerealizovanim u čemu se i sastoji njena unutrašnja vrijednost i istinska sloboda. U inteligentnom promatranju, se zapravo, istovremeno zbivaju i zamjećivanje i razumijevanje. Znatiželja, propitivanje i istraživanje usmjereni su istinski na ono što se već dogodilo. Uvijek moramo biti u pripravnosti za ono što dolazi i ono što će se desiti. Gadamerovski rečeno, "moramo imati istorijski horizont, videokrug hermeneutičke otvorenosti i jasnoću značenja, stapanje horizonata i primjenljivosti u situacije ...U analizi hermeneutičkog iskustva, u stalnom povijesnom djelovanju i razumijevanju predaje, filozofsko promišljanje zbiljskog iskustva svijeta u jeziku koje je mišljenje ili razumijevanje"¹⁸⁸. „Sa gadamerovskog ili wittensteinovskog stajališta, razumijeti nešto bolje, znači staviti ga u više kontekstâ nego što je to do sada bio slučaj. Svaki put kada ga stavimo u novi kontekst, formuliramo i novi deskriptivni vikabular za njega Ali niti jedna od ovih deskripcija neće biti bliža stvarnosti od bilo koje druge. Intelektualni i moralni progres sastojat će se od zadobijanja većeg diverziteta vokabulara. Tako zadatak filozofije nije u prodiranju kroz pojavnosti i dospijevanju do stvarnosti, već, je prije u, kako to naziva Gadamer, u *stapanju horizonata*. "¹⁸⁹

"Mi stalno pravimo sudove koji rekonstruišu prošle scene, situacije i epizode prošlih događaja koji nam služe kao sugestije, koje, zahtjevaju mehanizme asocijativnog kritičkog razmatranja. Izvedeni zaključci predstavljaju tumačenje direktno opaženih činjenica uz pomoć shvatanja izvedenih iz ranijeg iskustva, koja su logički adekvatna u onoj mjeri u kojoj je prošlo iskustvo kritički izanalizirano"¹⁹⁰. Sjećanjem, kao kao indirektnim iskustvom u kome taložimo i čuvamo emotivne vrijednosti aktuelnog iskustva, jer um mora imati neki sadržaj, on ne može doslovce ostati prazan. Sjećanja su asocijacije sugestija, kaže Dewey.

¹⁸⁸ Hans Georg Gadamer *Istina i metoda – Osnovi filozofske hermeneutike* IP „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1978, p.337-292.

¹⁸⁹ Richard Rorty *Pragmatizam i drugi eseji*, str.108.

¹⁹⁰ John Dewey *Logika: Teorija istraživanja* Nolit, Beograd, 1962, str. 259.

Mi izgrađujemo kroz standard za procjenu društvenih i moralnih vrijednosti sugestija, putem kulturnog okvira, tj., intelektualne discipline i kulture, kontinuirano prerađujući ranija sjećanja, obrede, tradiciju u interesu šireg društvenog jedinstva i političke moći. Ponašanje jedne individue je skroz prožeto uslovima i činiocima koju su kulturnog porijekla i značaja. „Nemogućnost davanja konačnog i nepromjenljivog cilja i rezultata znanstvenih istraživanja, strukture i metode saznanja, nije, uvjetovana nedostatnošću spoznajnih moći, nego nepredvidivošću životnih tokova i uvjeta, čije promjene dolaze iz stalnog kretanja i održavanja u obnavljanju kroz promjenu“¹⁹¹. “Ovo se jasno vidi u tome što “sadašnjost rađa probleme koji nas navode da savjet tražimo u prošlosti, iz čega proističe smisao koji dobija ono što tražeći nalazimo“¹⁹². „Vjera u moć inteligencije da zamišlja budućnost kao projekt onog poželjnog u sadašnjem, te da iznalazi instrumente za njenu realizaciju, naš je spas“¹⁹³, navodi Dewey. Logički instrumentarij funkcionalno korelira stare činjenice sa novim u jednu skladnu cjelinu, i u toj funkciji povezivanja, oni se opravdano potvrđuju. Tako je, smatra Dewey, mišljenje proces kojim se vrši reorganizacija iskustva. Kada Dewey razmatra mogućnost filozofije kao logike istraživanja, onda kao pretpostavku uzima i biološku i kulturnu matricu istraživanja. Proces istraživanja odražava i oličava iskustveni kontinuum koji uspostavljaju biološki i kulturni uslovi. Pokazali smo kako je svako posebno istraživanje proces progresivne i kumulativne reorganizacije prethodnih uslova. Naučni radnik s jedne strane saznanje, - u smislu razumijevanja, sisteme pojmovnih materijala, uključujući zakone, on mora, s druge strane, dati ocjenu njihove primjenljivosti i vrijednosti kao uslova posebno poduzetog istraživanja. “Navedeni smo“, kaže Dewey, kao pravi naturalist, „logikom svoga stanovišta da vjerujemo u kontinuitet razvitka, sa neizbježnom posljedicom zajedničkih faktora u odgovarajućim obrascima logičkih i bioloških oblika i postupaka“¹⁹⁴. Kakva je dokazna sposobnost, da li će istraživanje pokazati funkcionalna vezu sa ponašanjem istraživanja. To zavisi od inteligentnog metoda i načina vođenja progresivnog istraživanja formulisanju najboljih metoda posmatranja, eksperimentisanja i pojmovnog tumačenja kao i jezičkom raspoznavanju između izražajnih vrijednosti i značenja.

¹⁹¹ Samir Arnautović: *Filozofijska ishodišta moderne*, Dom Štampe, Zenica 2004, p.134.

¹⁹² Ibidem p.134.(John Dewey *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education*, New York 1966, p.68.

¹⁹³ Robert Westbrook *John Dewey and American Democracy*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1992.p.93.

¹⁹⁴ John Dewey *Logika Teorija istraživanja*, str.94.

2.1. Kulturni aspekt Deweyevog instrumentalizma

Izrazitost ljudskog ponašanja se ogleda u isprepletenosti strogo fizičke okoline u kulturnu okolinu, da su naša uzajamna djelovanja oni problemi koji proizilaze u vezi sa prvom, i naši načini postupanja sa onom prvom. Problemi koji proizilaze u vezi sa njom i naši načini postupanja sa ovim problemima su slučajevi promjena izvršenih u samom biološkom organizmu od strane kulturne okoline.

“Društvo ne samo da se održava prenošenjem iskustva i opštenjem među ljudima, već možemo s pravom reći, da se njegovo postojanje ostvaruje u samom procesu prenošenja iskustva i međusobnog opštenja. Između termina zajednički(common), zajednica(community) i opštenje (communication), postoji više nego verbalna veza. Ljudi žive u zajednici na osnovu onoga što im je zajedničko, a opštenje među njima je način da zajednički posjeduju stvari.

Da bi obrazovali zajednicu oni moraju imati zajedničke ciljeve, vjerovanja, težnje, znanja, uzajamno razumijevanja i mentalnu sličnost.... Međusobno opštenje koje obezbjeđuje zajedničko razumijevanje, obezbjeđuje slične emocionalne i intelektualne sklonosti kao što je način reagovanja na očekivanja i zahtjeve....Da bi iskustvo formulisali nužno je da zauzmemo stav posmatrača, da ga vidimo, kako bi ga neko drugi vidio, da razmotrimo koje dodirne tačke ima sa životom drugih ljudi, kako bi ga mogli tako uobličiti da i oni pravilno uoče značenje toga iskaza....Uz pomoć mašte usvajamo dijelove tuđeg iskustva da bismo mogli na razumljiv način saopštimo vlastiti iskustvo. I Dewey kaže da je saopštavanje slično umjetnosti. Promišljamo o ranijim iskustvima i dokučujemo njihova prava značenja; potreban je stimulans da se iskustva svedu na onu mjeru i oblik koji će se najlakše prenositi, pa će stoga i najlakše koristiti“.¹⁹⁵ Čovjek i njegove aktivnosti ga uvode, u situacije koje stvaraju probleme koji otkrivaju načine za njihova rješenja kakvih ranije nije imao na organskom stupnju. “Transformacija, biološkog u intelektualno, se događa kada organska ponašanja usljed aktivnosti kulturne okoline, stvaraju *potencijalnosti* i zaključivanja izvršenih operacija nad stvarnošću, čisto intelektualnih osobina i operaciono uvedenih uslova, koje daju za rezultat promjene, i to naročito onih promjena koje vrše transformaciju neodređenih i nesređenih situacija u određenu i ujedinjenu egzistencijalnu situaciju“¹⁹⁶.

¹⁹⁵ John Dewey *Vaspitanje i demokratija.Uvod u filozofiju vaspitanja* ,Obod, Cetinje , p.8.

¹⁹⁶ Dewey *Logika Teorija istraživanja* Nolit, Beograd, 1962, str.319.

Već na biološkom stupnju postoje organske aktivnosti koje sređuju egzistencijalne uslove na činjenički način sposobnostima simbolisanja i funkcionalnim koreliranjima u kontinuitetu istraživanja., Kulturni okvir posredstvom jezika pruža sredstva za eksplicitno formulisanje raznolikosti vrsta. *Kultura, kaže Dewey, se, i sastoji iz velikog broja načina tretiranja stvari, koje ona sama ustanovljuje*¹⁹⁷. Mi, dakle posredstvom instrumenata rasuđivanja i računanja iznalazimo izvjesne moguće načine djelovanja i provjeravanje dokaznih vrijednosti u pogledu izvođenja opazajnog istraživanja pronalaženjem povezanosti karakteristika, kontrolisano operacijama pomoću kojih se razrješavaju problematične situacije. Naše sposobnosti nam pružaju preopostavku da na inteligentan, posve drugačiji način, kulturološki, posredstvom jezika, promišljeno vođenog refleksivnim postupanjima, inteligentnim mogućnostima *postojećeg*, iznalazimo moduse za sagledavanja činjenica neke situacije u razvoju, unaprijed, anticipativno, dati dijagnozu, predvidjeti prijeteći ili progresivniji rezultat, spriječiti katastrofu ili dovesti do drugačijeg mogućeg *kraja u izgledu (ends-in-view)*.

Inteligencija i jezik operišu na osnovu svoje reprezentativne sposobnosti kao mogućnostima vremensko-kontekstualne povezanosti sagledavanjana problema koji postavljaju nesređene situacije, koja potražuje podatak, vezan, uvijek za vrednovanje kontekstualne smislenosti i izražajnosti. Usljed misaone konstrukcije materijala i *mogućih* načinima operisanja, obrazuje se jedan stav koji predstavlja jedno potencijalno raspoloženje za djelovanje na odzivan način. Ali ono što Dewey uveliko naglašava, je, priprema za buduću akciju u situacijama koje su „usmjerujuća sadašnjost budućih mogućnosti“, prepoznavanje i anticipacija budućih konsekvenci relevantnih za aktualne životne tokove. Pojedinaac unaprijed prosuđuje o svom mogućem ponašanju u mogućem budućem slučaju u neodređenoj situaciji.

Ako polazimo sa Deweyevim stajalištem, da je logika teorija iskustvenog naturalističkog predmeta, koji se određuje operaciono, to znači da se i pojmovni i egzistencijalni materijali na koji se oni primjenjuju, definišu pomoću operacija i s obzirom na operacije koje treba izvršiti u toku određenog istraživanja. Deweyeva logika je teorija istraživanje istraživanja, i on zahtjeva da reformom logike, a koji je zahtjev za ujedinjenim obrascem koji bi putem istraživanja postao podesan za regulisanje metoda. Jer, i pored raznolikosti objekata na koje se odnosi i odgovarajuće raznovrsnosti metoda rada, istraživanje ima zajedničku strukturu ili obrazac, i „ova se zajednička struktura primjenjuje i na zdrav razum i na nauku. Razliku među njima, koju Dewey navodi, je razlika u problemima na koje se one odnose, a ne u njihovim odgovarajućim logikama“¹⁹⁸.

¹⁹⁷ Ibidem str.291.

¹⁹⁸ John Dewey: *Logika Teorija istraživanja* str.127.

Iako logičke forme izvire iz samog procesa istraživanja, one su postulativne prirode. U tom smislu što izvedene iz uspješnih istraživanja u prošlosti, forme se pojavljuju kao uslovi koje treba da budu zadovoljeni u svim budućim istraživanjima, sve dotle dok se ne pojavi razlog da se one kao postulati izmijene. Tako se forme kao zahtjevi koje treba ispuniti, postuliraju na početku istraživanja i služe za kontrolu uspostavljanja i sređivanja predmeta istraživanja radi postizanja trajnih i postojanih vjerovanja. Postulati kao logičke forme nisu konvencije, a mogu se mijenjati sa usavršavanjem metoda istraživanja. Činjenica da se nove formalne osobine pridružuju predmetu izučavanja usljed podčinjavanja izvjesnim tipovima operacija, to znači da se, forme pridružuju sadržaju na osnovu uzajamnog prilagođavanja materijala i operacija radi postizanja opravdanih tvrđenja.

Materijali svakidašnjeg iskustva se *transformišu* usljed razvitka formi koje čine izvjesne proizvode djelovanja i rada. Postojanje istraživanja ulazi u svaki aspekt ljudskog života i svake oblasti, to nije stvar koja se može dovesti u sumnju. Ljudi ne bi trebali da misle na načine kada slijede metod istraživanja za koje iskustvo prošlih istraživanja, im nije pokazalo pravac do namjeravanog cilja istraživanja.

“Kada jedan stručnjak kaže farmeru da on *treba da* radi tako i tako, on mu ne predočava ideal skinut s neba. Već ga samo upućuje na metode koje su isprobane i koje su se pokazale uspješnim u davanju rezultata“¹⁹⁹. Potraga za obrascem istraživanja se kontroliše upravo isprobanim metodama, upoređivanjem - kontrastom, *kako* i *zašto* su izvjesna sredstva i djelovanja rezultirala opravdano potvrdljivim zaključcima, a *neka* ne mogu omogućiti unutrašnji sklad između upotrebljenih sredstava i dobijenih posljedica. Dewey, daje i definiciju najviše uopštenog shvatanja istraživanja koja glasi:

„Istraživanje je kontrolisana i usmjeravana transformacija neodređene situacije u situaciju koja je tako određene u svojim unutrašnjim odlikama i relacijama, da pretvara elemente prvobitne situacije u jedinstvenu cjelinu“²⁰⁰.

Mi istražujemo samo kada sumnjamo. Kad zahtijevamo i tražimo rješenje koje će nam dati odgovor na izraženu sumnju. Tada su naše misli dovedene u mogućnosti provođenja inteligentnog vođenja misaonog toka djelovanja. Teškoće uzrokuju mišljenje samo kada je mišljenje urgentni izlaz za ukazivanje pravca i puta k rješenju. Jer, samo situacija koja je ispunjena sumnjom, je situacija koja je neodređena, nesređena, sumnjiva, koja izaziva posebno otpočeto istraživanje. Mišljenje, zapravo, i izrasta iz potrebe takvih specifičnih konfliktnih situacija u iskustvu koje uzrokuju teškoće i nevolje.

¹⁹⁹ Ibidem str. 149.

²⁰⁰ Ibidem str. 150.

2.2. Struktura neodređenih situacija

Dewey upozorava, da situacija mora postati naročito kvalifikovana u samoj svojoj neodređenosti, da u njoj vlada stanje potpune poremećenosti; tek tada *situacija* dobija odziv sučeljavanje s činjenicama, pažljivo i ekstenzivno ispitivanje, inteligentno promatranje i zamjećivanje, aproksimiranje mogućih budućih aktivnosti. Zahtjev situacije je naime uvijek jedinstven i neponovljiv, uvijek djelujemo u cjelovitom kontekstu koji naše mišljenje angažuje na intelektualan način. Pluralizam problematičnih situacija zahtijeva pluralizam pristupa u kojem nema prostora za privilegovanje kontemplativnog filozofskog stava. Nosilac ispitivanja te veličanstvene mogućnosti inteligentnog djelovanja i razvoja je pojedinac, ali pojedinac uključen u cjelinu zajedničkog i podijeljenog djelovanja i ispitivanja. Pozicija u kojoj se filozofija nalazi u Deweyevom vrijeme je po njegovom shvatanju, prilično nezavidna. Većina problema sa kojima se suočavala i koje je rješavala kroz istoriju istrgnuto joj je i pripojeno nauci koja je neumoljivošću rezultata krčila sebi put ka suvremenom mjestu u epistemološkoj ljestvici savremenosti²⁰¹.

Kriterijum evaluacije nauke i naučnog metoda kod Deweya obuhvaćeno je iz konteksta evolucionističkih učenja iz koga se deskribira misaoni proces, reflektivno promišljanje predstavlja jedno od najefikasnijih instrumenata pomoću koje se čovjek smisleno nosi sa okolinom. Glavni faktor koji određuje nova značenja jeste proces kontinuiranog istraživanja koje izrasta iz iskustva stvarnog istraživanja. Kako poduzeti izbor u društvenim problemima? Izbor anticipiranog ishoda, onoga što je uzeto kao rezultat, opredjeljuje i izbor i organizaciju predmeta istraživanja, uz vršenje, naravno, kritičke kontrole u pogledu autentičnosti dokaznih podataka koji su sposobni da u kontinuumu istraživanja postanu jasna obilježja, znaci, koji deskribiraju, identifikuju, izvjesne vrste objekata ili događaja.

Artikulacija postavljanja preciznog određenja pragmatizma akcentirana je potrebom i aspektima svakidašnjeg života u kojima se intelektualno opaža, zaključuje i sudi. Način na koji ljudi *misle* u poziciji koju Dewey zastupa, označuje, način na koji ljudi u datom vremenu vrše svoja istraživanja, koristeći pri tom, najbolje primjenljive metode istraživanja za koje nas je iskustvo prošlih istraživanja dovelo do namjeravanog cilja.

²⁰¹ John Dewey: *Rekonstrukcia u filozofiji* Buybook, Srajevo, 2004, str. 93.

„Organsko uzajamno djelovanje postaje istraživanje kada se anticipiraju egzistencijalne posljedice, kada se ispituju okolinski uslovi s obzirom na njihove potencijalnosti, i kada se odzivne aktivnosti odaberu i srede s obzirom na aktualizaciju izvjesnih potencijalnosti, u jednoj konačnoj egzistencijalnoj situaciji“²⁰².

Termin operaciono - u Deweyevom značenju, izražava modus pomoću kojeg je predmet istraživanja pretvoren u sredstvo za postizanje cilja istraživanja, odnosno, za uspostavljanje određenih egzistencijalnih situacija, dok instrumentalizam stoji umjesto relacije sredstvo-posljedica, i označava kao osnovnu kategoriju tumačenja logičkih formi u izvođenju objektivne transformacije koja je formulacija propozicije ili stava o opredjeljenosti, konačnoj odlučnoj akciji.

„Mišljenje nije izolirano od konfrontiranosti s činjenicama, nije puko akumuliranje i promatranje koje se tako predano upetljava u detalje i nikad ne propituje za korisnost opaženih činjenica, značenja, posljedica ili plana koji naslućuje promjenu date situacije. Nasuprot tome, za Deweya, mišljenje je metod rekonstrukcije iskustva koje tretira promatranje činjenica kao nezamjenljiv korak ka definiranju problema, lociranju teškoće. Jer, promatranje nije samo po sebi svrha, već potraga za dokazima i znakovima, koja pokazuje da uz njega, neizostavno ide i zaključivanje, anticipiranje, ukratko, ideja, misao ili pojam. Svako inteligentno mišljenje znači porast djelovanja, -emancipaciju od prilika i fataliteta. „Misao“ predstavlja sugestiju načina reakcije koji je različit od onoga koji bi slijedio da inteligentno opažanje nije urodilo zaključkom o budućnosti“²⁰³.

Pojam iskustva u Deweyevoj filozofiji, mora početi od stava da je iskustvo ono što se događa između živog bića i njegove okoline. Biološke funkcije su neophodni sastavni dijelovi istraživanja. „Životni procesi su ostvarenja isto toliko okoline koliko i organizma; oni ustvari predstavljaju jednu integraciju“²⁰⁴. Iskušavati znači živjeti i da se življenje ne odvija u vakuumu, nego je to razmjena energija organizma i okoline. Treba samo usvojiti činjenicu da su oni nužni činioci i posmatrati kako oni operišu u izvođenju postupaka. „Razvijenu definiciju iskustva treba upotpuniti, kao nečeg što locira izvor i validnost ideja u ljudskom iskustvu, i to je slučaj koje se odnosi, i u etičkim i u estetičkim uvjerenjima“²⁰⁵. Zapravo je logika teorija iskustvenog naturalističkog predmeta. Logička korespondencija opaženih činjenica i projicirane ideje ili značenja u iskustvu upućuje na sugestije mogućih anticipacija, koje se pokazuju u posljedicama njihove upotrebe i probe svojih rezultata.

²⁰² Ibidem, p.152.

²⁰³ John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji* Buybook, Sarajevo, 2004, str.114.

²⁰⁴ John Dewey *Logika: Teorija istraživanja*, str.81.

²⁰⁵ Asim Mujkić *Kratka povijest pragmatizma* Hijatus, Zenica, 2005, str.136.

„Promjena se uvijek karakteriše pomoću pravca, *ab quo* i *ad quem*, -od nečega ka nečemu.

U moralu se obično pretpostavlja da pravednost posebnih postupaka ne može biti određena ako nema nekog apsolutnog mjerila sa kojim se oni mogu uporediti. Istinito i lijepo su na sličan način hipostazirani. Mi uvodimo mjerila pravednosti, istinitosti, estetskog kvaliteta, da bi različiti objekti i događaji, mogli biti *međusobno* upoređeni na tako smišljen način da se dâ pravac aktivnostima, koje se odnose na određene stvari i poslove, isto onako kao što uzimamo platinsku šipku kao standarni mjerac dužine“. Pravac je potreban zato što se traži da se izvrši ono poklapanje koje je karakteristično za svaku opaženu promjenu. Naracije i deskripcije su strogo relativni u pogledu objektivnog cilja koji problematični kvalitet date situacije postavlja istraživanju“. ²⁰⁶

Neko sadašnje stanje stvari je uvijek *prilika* za rekonstrukciju prošlog događaja. Pomoću izvjesnog organskog mehanizma zvanog navika, ono izaziva ili „sugeriše“, nešto što nije prisutno. Da bi mogla postojati u propoziciji, ideja prošlog događaja, kao sugestija asocijativnog mehanizma mora se kritički razmotriti.

Promjene koje nastaju u egzistencijalnim transformacijama je ona strana problema koja je najviše istaknuta kroz uzajamno djelovanje uslova. Ono što egzistira koegzistira, i nikakva promjena ne može nastati i ni biti određena u istraživanju odvojeno od relacije izvjesne stvarnosti sa koegzistirajućim uslovima“. Ono nije besciljno, nasumično, već svrhovito, specifično i ograničeno karakterom problema i nevolje koja se trpi. Svrha je pojasniti uznemirujuću i konfuznu situaciju kako bi se mogli sugerirati razumni načini njenog razrješenja ²⁰⁷. *Locus* problema se tada odnosi na vrstu odziva koji organizam treba da pruži. On se odnosi na uzajamno djelovanje organskih odziva i okolinskih uslova u njihovom kretanju ka egzistencijalnom rješenju. Istraživanje dakle započinje iz neodređene situacije, koja je po svojoj prirodi otvorena i njeni dijelovi ne zavise jedan od drugog, a završava se u određenoj situaciji, koja je zatvorena i predstavlja „*ukupnost iskustva*“. Dewey je analizirao stepene napredovanja istraživanja od neodređene i nesređene situacije u određenu. Deklarativne propozicije otkrivaju smetnje koje treba savladati i pomoćna sredstva koja treba primjeniti za postizanje namjeravanog cilja. Funkcionišu kao instrumentalije, jer otkrivaju način na koji treba tretirati postojeće uslove, stoje u funkcionalnoj korelaciji sa propozicijama koje iskazuju postojeća stanja“. ²⁰⁸

²⁰⁶ John Dewey *Logika Teorija istraživanja*, Nolit, Beograd, 1962, p.248-252.

²⁰⁷ John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji* Buybook Sarajevo. 2004,p.112.

²⁰⁸ John Dewey *Logika Teorija istraživanja* , Nolit, Beograd, 1962, p.201.

Dewey navodi šta je logički sadržano u jednoj praktičnoj neodređenoj situaciji razmatranja i zasnovane odluke:

- konstituenti neodređene situacije su promjenljivi da se u svakom posebnom slučaju dešava *nešto* drugo s obzirom na budućnost;
- upravo *ono* što će postojati u budućnosti zavisi dijelom od uvođenja *drugih* egzistencijalnih uslova koji uzajamno djeluju sa onima koji već postoje;
- dok, ono što novi uslovi sprovode u djelo zavisi od preduzetih aktivnosti;
- pri čemu u posljednje, slučaju interveniše istarživanje putem posmatranja, zaključivanja i rasuđivanja;

Objašnjenje ova četiri uslova Dewey je učinio na primjeru bolesne osobe, kakve mjere treba da preduzme za ozdravljenje: 1. Tjelesne promjene su u toku, što će u svakom slučaju imati *neki* stvarni ishod. 2. Moguće je uvesti nove uslove koji će biti činioci za odlučivanje ishoda, pri čemu razmatranje treba da odluči da li ih treba uvesti, i ako treba, koje i kako. 3. Razmatranje navodi bolesnu osobu da se obrati ljekaru. Propozicija koja to izražava ekvivalentna je zaključku da posljedice ljekarske posjete treba da uvedu činioce posredovanja koji će proizvesti željeni ishod. 4. Usljed toga propozicija, kada se jednom ostvari, uvodi nove aktivne uslove koji stupaju u dejstvo sa prethodnim postojećim uslovima i mijenjaju njihov tok, i tako utiču na ishod“.²⁰⁹

Međutim analiza tumačenja i razrješenja situacije navedene deklarativne propozicije se sastoji u posebnom slučaju neizvjesnosti i teškoće koja proizilaze iz analize situacije koja zahtijeva podatak, odluku, tj., *li je dovoljno bolestan da bi posjeta ljekaru bila opravdana*. Zapravo u ovom posebnom slučaju, ova analiza ako se usvoji povlači za sobom priznanje da su takve deklarativne propozicije (a koje i same rezultati privremene procjene) činioci koji aktivno ulaze u efektivno obrazovanje egzistencijalnog predmeta konačnog suda. U ovom slučaju analiza propozicije, dobila je potvrdu u izvršenju *odluke* do koje se došlo u istraživanju činjeničkog stanja, a koje se želi izmijeniti u željenom pravcu.

Ako nas je jedna sugestija ili ideja dovela do efikasnog i zadovoljavajućeg rješenja problematične situacije, ako je ponovo uspostavila balans našoj mreži uvjerenja, onda smo došli do istine ili, kako Dewey imenuje zajamčeno i transformirajuće uvjerenje, terminom zajamčene potvrdljivosti (warrented assertibility).

²⁰⁹ Ibid. str. 201-203.

Kada god postoji pravo razmatranje stvari, tada postoje alternative na svakom koraku, uvijek ima nešto eksperimentalno da se potvrdi, u prilog ili protiv pitanja koja iskrsavaju.

Razmišljanja o prošlom iskustvu pokazuju da je često dobro pustiti da „stvari idu svojim tokom“. Da li je i ovaj slučaj ovakve vrste? Kakva je logička snaga iskaza „Ja sam ozbiljno bolestan“ u potencijalnim povezanostima sa budućom situacijom, pita Dewey?

Stvarne činjenice kao što je pitanje pacijentovih obaveza u narednih nekoliko dana i nedjelja, i ljekarovih savjeta s obzirom na pacijentove mogućnosti i pretpostavke njihovog ispunjavanja, postaju predmeta analize i formulisanja u obliku propozicija, stava. Savako činjeničko stanje predstavljeno u propoziciji sugerše svoju posebnu alternativu akcije, i ako je u pitanju pravo istraživanje, sugestija mora biti formulirana i razvijena na osnovu vjerovatnih posljedica usljed njenog usvajanja.

Razvijanje se vrši u obliku *ako- onda* propozicija. “Ako čovjek odluči da posjeti takvog i takvog ljekara, propozicija koja nastaje predstavlja ustvari zaključak da ovaj način postupanja ima najviše *izgleda* da uvede one činioce koji će proizvesti, u svom uzajamnom djelovanju sa postojećim uslovima, željenu buduću egzistencijalnu situaciju, koja će, prema tome zaključivanju dati činiocima koji su u dejstvu *pravac* koji oni ne bi uzeli kada bi bili prepušteni sami sebi”.²¹⁰ U biti, kulturološki okvir nam posredstvom jezika omogućuje sredstva za eksplicitno posredničko kompariranje, analitičko deskribiranje i formuliranje reorganiziranih, transformacijom poduzetih podataka porijeklom iz iskustva.

Sadržaji propozicija obrazovanih o stvarnim činjenicama i o drugim mogućim putevima akcije (uključujući i onu koja je usvojena) nisu ni po sebi određeni niti po sebi dovoljni.

Oni su određeni s obzirom na buduću ishod i stoga imaju instrumentalni i posrednički karakter. Njihova dovoljnost zavisi od posljedica koje nastaju usljed akcije koja se vrši nad njima, i, ukoliko ove posledice stvarno proizilaze iz operacija, propozicije će zadobiti normativnu vrijdnost, tj., zajamčenu potvrdljivost. Specifično eksperimentalno promatranje konkretnih činjenica, mora biti tako pod kontrolom jedne unaprijed utvrđene pojmovne sheme, da se same stvari koje su odlučujuće u proučavanom problemu kao i njegovo rješenje uopšte ne zapaze. Činjenica uvijek mora korespondirati ne samo osjećaju za problem ili teškoću, tj., za ono što ona *unos* ili označava u iskustvu. Problem se dakle mora naslutiti, osjetiti, prije nego se iskaže. Ona je i vrsta anticipacija ili predviđanja onoga što će doći.

²¹⁰ Ibidem, str. 202.

“Anticipacija ima logičku funkciju da podstakne i usmjeri operacije eksperimentalnog posmatranje, koje se kombinuje sa već ustanovljenim činjenicama tako da obrazuju ujedinjenu ukupnu situaciju”²¹¹.

Riječ je doslovno o anticipiranju nevolje koja se *prijeteći primiče*, o opažaju znakova i simbola *takve* nadolazeće situacije, istovremenog isčekivanja i predviđanja. Riječ je o postavljanju ideje, i postavljanju svjesnim njezinog značenja. Vrste problema sa kojim se susrećemo i anticipacije nečega što tek treba da uslijedi, potaknuto je sagledavanjem elemenata neke situacije u razvoju. Suditi znači, za Deweya, učiniti određenim; odrediti znači urediti i organizovati, povezati na određeni način. Sagledavanje kako se najbolje može kontrolisati obrazovanje pravog problema da bi se dalja rješenje kretala u pravcu rješenja, tj., da bi se mogla inteligentno i operativno primjeniti na egzistencijalne situacije.

Dewey želi kazati, da nasuprot posljedicama učenja tradicionalnih filozofskih sistema, one, pragmatistički razmotrene, nisu mogle biti aplikabilne na modus kulturne kritičke akcije, koji se bavi iznalaženjem načina i sredstava kojim ljudi prevazilaze poteškoće nesređenih situacija. Zato i precizira tendenciju, koja potražuje rekonstrukcija filozofije, rekonstrukcija koja ne može značiti ništa manje od rada na razvoju, formiranju, proizvodnju (u doslovnom smislu) intelektualnog instrumentarija koji će progresivno usmjeravati istraživanje u one duboke i krajnje ljudske tj., moralne – činjenice sadašnje situacije.

Radi se zapravo o sposobnosti iznalaženja materijala, podataka, koji su podesni, plauzibilni i korisni za sređivanje situacija koja izaziva istraživanje. Istraživanje, ono samo izvršava egzistencijalnu transformabilnosti i rekonstruira materijale, tj., različite objekte i događaje, pomoću izvođenja operacija koji utvrđuju prisutnost načina uzajamnog dejstva koji imaju određene posljedice. Sabirna snaga svih opažanja, koje postaju dokazni znaci mogućih posljedica kada se uspostave dalje uzajamne akcije. Značaj tačnog opredjeljivanja putem posmatranja postojećih kvaliteta instrumentalne je prirode; tu se zapravo radi o ustanovljenju izanaliziranih podataka za kontrolisano i zasnovano zaključivanje. U svom kritičkom protustavu prema filozofskoj tradiciji i njenim rješenjima, pragmatizam se predstavlja kao pokušaj da se novom filozofskom teorijom, koja ima prevashodno epistemološki karakter, prevladaju teškoće prethodnih filozofija, a posebno onih sa empirističkom orijentacijom. Svođenje sveg saznanja na instrument, svi pojmovi su samo oruđa čije se značenje konstituiše samo njihovim odnosom prema posljedicama aktivnosti u kojoj se ti pojmovi javljaju kao instrumenti.

²¹¹ Ibidem, str. 174.

2.3. Demokracija - mjesto intelektualne rekonstrukcije

Kako modifikacija tradicionalnog poimanja odnosa iskustva i uma, stvarnog i idealnog utiče na logiku? Jer, ako je misao ili inteligencija sredstvo intencionalne rekonstrukcije iskustva, onda logika kao razumijevanje procedura mišljenja ne može biti čisto formalne prirode.

Ona nije ograničena samo na zakone formalnog valjanog promišljanja koje bi bilo odvojeno od istine datog predmeta. Niti je zainteresirana za inherentne misaone strukture univerzuma, već kao vještina, istraživanje istraživanja načina i obrazaca za promišljenu reorganizaciju iskustva. Ako želimo shvatiti mišljenje kao “način za promišljenu reorganizaciju iskustva”, onda će logika biti precizna i sistematizirana formulacija samog procesa mišljenja s ciljem omogućavanja željene rekonstrukcije na jedan ekonomičniji i učinkovitiji način²¹². Tada logika postaje instrument, jer pruža organizirano i provjereno deskriptivno shvatanje modusa u kojem se misao odvija; vještina, ukoliko na osnovu ove deskripcije projicira metode pomoću kojih će buduće mišljenje iskoristiti prednost operacija i dovesti do uspjeha, a izbjeći one, koje završavaju u neuspjeh²¹³. „Mišljenje nije nešto u sebi zatvoreno i konačno, već instrumentalno, i kada je u pitanju rekonstrukcija situacije, uvijek je prisutna opasnost njegove subordinacije nekoj prethodećoj svrsi ili predrasudi. Tada mišljenje ne dovodi do uspjeha. Jedina situacija pune misaone stimuliranosti je ona u kojoj je cilj razvijen u samom procesu istraživanja i isprobavanja. Garancija nepristrasnog i bezinteresnog istraživanja je društvena senzitivnost istraživača za potrebe problema onih s kojima je u zajednici²¹⁴.

Da bi jedna hipoteza imala uslov opravdane potvrdljivosti, ona zahtjeva iscrpno i sveobuhvatno istraživanje koje izvršava promatranje, transformaciju, rekvalifikaciju prethodnog egzistencijalnog materijala činjenica ili pojmovnih principa, za izvršenje kontrolisane transformacije tretiranog predmeta koji predstavlja zamišljeni kraj (i konačni cilj) svih deklarativnih afirmacija i negacija²¹⁵.

Ovo Deweyevo stanovište o kontrolisanom istraživanju i uspostavljanju kontrolisanog suđenja *nužno* sadrži i *praktični* faktor, odnosno aktivnost rada i djelovanja koje daju novo obličje egzistencijalnom materijalu koji postavlja problem istraživanja.

²¹² John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji* Buybook, Sarajevo, 2004, str.108.

²¹³ Ibidem, str.108.

²¹⁴ John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji* Buybook, Sarajevo, 2004, str.116.

²¹⁵ John Dewey : *Logika Teorija istraživanja* Noli, Beograd, 1962, str.198.

Problem se dakle odnosi na izazvana razmatranja koja se završavaju odlukom, kao *locusom* evaluacije, provjere, *kako* se treba postupati sa neodređenom situacijom, i da li su sprovedena kontrolisana istraživanja primjenljiva na situacije koje zahjevaju *odluku* šta treba činiti ili uraditi u neodređenim situacija svakidašnjeg života. Dewey nam želi pokazati da, razmišljanja svakidašnjeg života korespodiraju problemima koji se iznova obnavljaju. Odluka, ukoliko nije nastala proizvoljno, ona se izgrađuje prikupljanjem i ispitivanjem dokaznih podataka procjenjenih prema važnosti i primjenljivosti, i, izradom i kontrolisanjem planova akcije u pogledu njihove sposobnosti da posluže kao hipoteze, odnosno ideje.

„Čisto intelektualan problem predstavlja pitanje kakvu vrstu akcije zahtjeva *situacija* da bi mogla izdržati dovoljno objektivnu rekonstrukciju“²¹⁶. Instrumentalistička teorija upotrebom deduktivnog metoda, želi precizirati da spoznavanje počinje s posebnim opažanjima koje testiraju hipoteze predloženog rješenja. „Partikularni elementi se *selektivno* izdvajaju tako da obrazuju problem čija je priroda takva da ukazuje na moguće načine rješenja. Selaktivna redeterminacija opaženih objekata i njihovih kvaliteta nužno obuhvata eksperimentalnu transformaciju objekata i kvaliteta u njihovom datom „prirodnom“ stanju, a ne onakve kako ih je smatrala klasična logika, „kakvi su sami po sebi“. Partikularni elementi posmatranja koji se eksperimentalno ustanovljuju ne samo da obrazuju predmet problema tako da ukazuju na podesan način rješenja, nego su još i takvi da služe kao sredstva za dokazivanje i provjeravanje u pogledu ukazanih načina rješenja. Planski se izvode operacije koje modifikuju ranije date objekte opažanja tako da proizvode *nove* podatke. Obrazovanje novih podataka koji su podesni i efektivni u pogledu bilo kakvog hipotetički podržavanog zaključka, predstavlja naneophodniji i najteži dio istraživanja u prirodnim naukama“²¹⁷.

Zapravo pitanje je društvene odgovornosti, prevladavanja ograničenosti postojeće društvene stvarnosti u kontekstu usmjeravanja istraživanja na probleme i pitanja od ljudske i moralne vrijednosti. „Demokracija, termin u Deweyevom vokabularu, odgovornog udjela pojedinca, razmjerenog sposobnostima u oblikovanju i usmjeravanju djelatnosti grupa kojima pojedinac pripada, i u sudjelovanju razmjerno potrebi, u vrijednostima što ih grupe podržavaju; posjedovanje način društvenog života, „zajedničkog komuniciranog iskustva - prostorno širenje broja pojedinaca koji sudjeluju u jednom interesu tako da svaki treba da svoje

²¹⁶ Ibidem, p.200.

²¹⁷ Ibidem, p. 434.

djelovanje odnosi prema onom od drugih, a smatra djelovanje drugih takvim, da daje smisao i pravac svom vlastitom“.²¹⁸

“Zapravo, to je pitanje ideje demokracije ;ideje demokracije koja je u biti moralna, ljudska, a to znači, da se mora biti iskren i otvoren za vjerovanje da humanistička kultura treba da prevlada instrumentalističkom teorijom, i aparaturom intelektualne instrumentalnosti, Dewey, se pita *gdje* se naime nalazi vrijednost i metoda kao kriterij znanstvenosti znanosti; zato i poduzima istraživanje ljudskih i moralnih pitanja u ideji demokracije. Postoji li inteligentna volja za sprovođenje socijalnog preobražaja kroz instrumente i tendencije postojeće u samoj toj stvarnosti. „Ali moć fizikalnih činjenica da iznude vjerovanje ne leži u golim fenomenima. Ona proizilazi iz metode, iz tehnike istraživanja i računanja. Niko nije pukim skupljanjem činjenica prinuđen da prihvati neku posebnu teoriju njihova značenja dokle god zadržava nedirnutom drugu doktrinu pomoću koje ih može sistematizirati“²¹⁹.

Refleksivno prepoznavanje prisutnosti ranijih situacija utvrđene vrste, razvitkom formi usljed kontrolisanih operacija, učenje iz metoda samokorekcije u operacijama, iz uspjeha i neuspjeha, jer, moć, dubina i uvjerljivost filozofije teorije i znanosti počiva prije svega na solidnosti, dosljednosti upotrebljene metode.

Materijali svakidašnjeg iskustva se transformišu, kaže Dewey, formaliziraju, regulišući pri tom unutrašnji tok aktivnosti iz kojih se razvijaju. „Sredeno rasuđivanje je i samo niz transformacija izvedenih saglasno pravilima stroge i plodne smjene značenja. Predmeti ili sadržaji rasuđivanja sastoji se iz *moćnosti*. Transformacija značenja i njihovih relacija u rasuđivanju koje se izvodi da bi se došlo do konačnog učinka u egzistencijalnim transformacijama.

„Kraj istraživanja u smisli kraja – u izgledu, ili, kontrolni cilj, zaključenje, je uspostavljanje ujedinjene razriješene situacije. Ovaj kraj se postiže obrazovanjem predmeta koji su naizmjenično materijalna sredstva i proceduralna sredstva – stvarni podaci i pojmovna značenja. Ovi instrumentalni predmeti su obrazovani posredstvom operacija u kojima je egzistencijalni materijal date problematične situacije eksperimentalno izmijenjen u datom pravcu. Istovremeno pojmovni materijali koji sačinjavaju mogućnosti rješenja tako su sastavljeni da usmjeravaju operacije eksperimentalnog odabiranja i sređivanja pomoću koje se izvršava transformacija egzistencijalnog materijala u pravcu ostvarenja razriješene situacije“²²⁰.

²¹⁸ John Dewey *Democracy and Education*, The Macmillian and Company, New York, 1931, p.101.

²¹⁹ John Dewey *Public and its Problems* Henry Holt and Co., Reprinted Alan Swallow, Denver 1927.p.148.

²²⁰ *Ibidem*,p.407.

2.4. Zaključna razmatranja

„Na tragu Deweyeve rekonstrukcije tradicionalne filozofske misli koju je on namjeravao prevladati “ brisanjem sjećanja na distinkcije koje je tradicija prozvela „, odnosno ...brisanjem „ razlike između umjetnosti, filozofije i nauke“ i njenom zamjenom „nejasnim pojmom inteligencije“²²¹,.....može se detektirati prisustvo rekonstruktivističkog nerva pragmatizma“.²²²

Koncept izlaganja teze *Koncepcija pragmatizma kod Johna Deweya* upravo je i slijedio izvornu liniju pojave pragmatizma kao konzistentnog filozofskog pravca od Peircea, Jamesa i preciznije elaboracije pragmatizma/instrumentalizma u interpretaciji Johna Deweya. Iako je Dewey izražavao negodovanje samom upotrebom termina pragmatizam, kao i u Uvodu za svoju *Logiku Teoriju istraživanja*, Dewey objašnjava da osnovna zamisao istraživanja kao određivanja neodređene situacije ne samo da omogućuje da se dobije objektivno rješenje mučnog pitanja odnosa suda i propozicije, nego, i u vezi sa konjugovanom relacijom opažajnog i pojmovnog materijala, omogućuje dosljedno tumačenje različitih propozicionih formi. „Riječ Pragmatizam se, mislim, ne pojavljuje u tekstu. Možda ova riječ izaziva nesporazume. Toliko mnogo nesporazuma i relativno beznačajnih kontroverzi se pojavilo oko ove riječi, da je izgledalo preporučljivo da se izbjegne njezina upotreba. Ali, ako se riječ pragmatizam uzme u svom pravom tumačenju, naime, u smislu uloga posljedica kao nužnih mjerila za provjeru validnosti propozicija, *pod uslovom* da su ove posljedice operaciono ustanovljene, i da su takve da rješavaju problem koji izaziva operacije, onda je tekst koji slijedi u potpunosti pragmatičan.“²²³ Slijedeći pragmatičko pravilo, po kome da bi otkrili značenje neke ideje moramo propitati njezine posljedice, „pomoću izvođenja operacija koje utvrđuju prisutnost načina uzajamnog dejstva koje imaju određene posljedice“²²⁴, u Deweyevom razumijevanju. Ako ideje, značenja, koncepcije, pojmovi, teorije, sistemi, instrumentalni prema jednoj aktivnosti reorganizaciji date okoline, a prema otklanjanju neke posebne teškoće i zabune, onda test njihove validnosti i vrijednosti se ogleda upravo u toj aktivnosti.

²²¹ Ričard Rorti *Konsekvence pragmatizma*, Nolit, Beograd, 1992, str.166-67.

²²² Asim Mujkić *Neopragmatizam Richarda Rortija. Uvod u demokratizirano mišljenje*, PrintCom, Tuzla, 2000, str.27.

²²³ Džon Džui *Logika: Teorija istraživanja* Nolit, Beograd, 1962, str. 54.

²²⁴ Ibidem, str.280.

Potvrda i verifikacija, leže u samom djelovanju, u posljedicama, u transformirajućem uvjerenju koja ima referencu prema egzistencijalnoj situaciji, iz koje je kao problem i nastao. Primarni značaj jedinstvenog i moralno jedinstvenog karaktera konkretne situacije transferira težinu i teret logičnosti i moralnosti, na inteligenciju. Posao istraživanja smatra Dewey je: promatranje detaljne strukture situacije, analiza njezinih različitih faktora, pojašnjenje onog opskurnog; uzimanje u obzir onih najočitijih i najvažnijih osobina; identifikacija posljedica različitih modusa djelovanja koji se sami nameću; smatranje da je donešena odluka samo hipotetička i okvirna, dok se predviđene ili pretpostavljene posljedice, načini rješenja koje su sugerirale odluku ne sučele sa stvarnim posljedicama, tj., „značenja koje sugerišu moguća rješenja“. Ovo ispitivanje Dewey naziva inteligencijom. Artikulacijom postavljanja preciznog određenja pragmatizma/instrumentalizma akcentirana je potrebom i aspektima svakidašnjeg života u kojima se intelektualno opaža, zaključuje i sudi. Način na koji ljudi *misle* u poziciji koju Dewey zastupa, označuje, način na koji ljudi u datom vremenu vrše svoja istraživanja, koristeći pri tom, najbolje primjenljive metode istraživanja za koje nas je iskustvo prošlih istraživanja dovelo do namjeravanog cilja. Obrazovanje argumenata započeto je ukazivanjem na probleme koji izrastaju iz stvarnih situacija, pri čemu se određuju funkcionalna vrijednost i evaluacije materijala u istraživanju. Kantov citat koji u *Antropologiji*,²²⁵ u poglavlju *O sposobnosti predviđanja* kaže da „je ona uvjet svake moguće prakse i svrha na koje čovjek odnosi upotrebu svoje snage. Gledanje unatrag na ono prošlo (sjećanje) događa se samo u namjeri da se time učini mogućim predviđanje budućeg: time što smo mi na stajalištu sadašnjosti uopće gledamo oko sebe kako bismo nešto mogli zaključiti ili kako bismo se uhvatili za nešto. Empirijsko predviđanje jeste očekivanje sličnih slučajeva (*expectatio casuum similibus*), ponovljena iskustva stvaraju u tome vještinu. Vidjeti unaprijed, da bismo mogli predvidjeti. „Ali da bismo nešto vidjeli moramo to i shvatiti“ reko je Borges. „Razlikovanje nastaje zbog posljedica slaganja i razlike, pri čemu su slaganja i isključivanja uvedena rekurentnim operacijama u iskustvenom kontinuumu...Zaključak koji proizilazi je *zasnovan* u onoj mjeri u kojoj su ustanovljene diferencijalne posljedice, tako da se izvjesne *povezane* osobine mogu zaključiti, dok se druge osobine isključuju.“²²⁶

U naznakama Deweyeve filozofije koje su kratko ocrtani, naznačili smo i postavili problem i pravac kojim smo interpretirali i elaborirali našu tezu. Razumijevanje i razmatranje problematike Deweyevog instrumentalizma korelativno i funkcionalno odgovaraju potrebi egzistencijalnih istraživanja, i, u konačnici, ljudskog postojanja.

²²⁵ Kant Immanuel *Antropologija u pragmatičnom pogledu*, Naklada Breza, Zagreb, 2003. str 72.

²²⁶ John Dewey *Logika Teorija istraživanja* str.278.

Ozbiljno su problematizirani aspekti inteligencije i njen smisao, analiza neodređenih situacija i cjelokupna oštroumnost u procjenjivanju, brižljivost u deskripciji i registrovanju, razvijanje sugestija, oštro zapažanje podesnih analogija, probno eksperimentiranje i svi ostali razmatrani segmenti veza između inteligencije/zaključivanja i posljedica/očekivanja koji čine predmet istraživanja egzistencijalnih nesređenih situacija, samim time moralnih i društvenih problema današnjice.

Za uspjeh detalji prošlih spoznaja se moraju reducirati od golih činjenica na značenja. Prema tome uvidu, odgovornost ne biva uništena, već samo locirana. Moralna situacija, kaže Dewey, je ona u kojoj se prosudba i izbor prethodno zahtijevaju da bi se sproveo neki čin. Moralno djelovanje je tako zasnovano na moralnom ispitivanju koje pretpostavlja neko trebanje (vrijednost) i sredstva za njegovo ostvarenje. Suditi o vrijednostima znači upustiti se u ustanovljenje determinisane vrijednosti tamo gdje takve vrijednosti nema. Nije neophodno da antecedentno date vrijednosti budu podaci u evaluaciji, i tamo gdje ima datih podataka, ovi su činoci u determinaciji jedne još nepostojeće vrijednosti. Generalne vrijednosti zbog toga što se mogu odnositi na mnoge slučajeve, one su „intelektualni instrumenti u prosuđivanju posebnih slučajeva koji dolaze kasnije; oni su, u stvari, oruđa koja upravljaju i olakšavaju istraživanje konkretnih stvari koja se razvijaju rezultatima njihove primjene u pojedinačnim slučajevima“.²²⁷ Ako postoji neki konačni *cilj* to može biti samo *rast*: Cilj više nije konačna tačka ili granica koju treba dostići. On je aktivni proces transformacije postojeće situacije ..., trajni proces usavršavanja, dozrijevanja, rafiniranje je cilj življenja....Sam rast je jedini moralni cilj“.²²⁸ Praktično značenje situacije – tj., djelovanje neophodnog za njeno zadovoljenje nije nešto samorazumljivo. Insistiranje na osmišljavanju a ne nalaženju smisla, insistiranje na stvaranju, a ne dospijevanju. Ono što je potrebno jeste da se iznađe ispravni tok djelovanja, ili navodna dobra. Na kraju jednog svog logičkog spisa Dewey uzima logiku kao problem za analizu i sistematsko sređivanje. On zapaža da je istraživanje familijarnosti materijala, oštroumnost u raspoznavanju, tačnost u iznalaženju pravca razvoja ili ključa za rješenje, istrajnost i dosljednost u njihovom sprovođenju, i sposobnost proizvođenja i razvijanja sugestija koje se javljaju, najhitniji zahtjevi jedne rekonstrukcije koja ima tendenciju reorganizaciju iskustv, „Filozofija se oporavlja kada prestaje biti sredstvo za

²²⁷ *Theory of Evaluation*, LW, P.412.

²²⁸ John Dewey *Rekonstrukcija u filozofiji*, str. 175.

rješavanje problema filozofa i postaje metodom kog filozofi kultiviraju za rješavanje ljudskih problema²²⁹.

Razlika između činjenica koje su to što jesu nezavisno od ljudske želje i pregnuća i činjenica koje su do izvjesne mjere to što jesu zahvaljujući ljudskom interesu i cilju, i koje se mijenjaju promjenom posljednjih, ne može ukloniti nikakva metodologija.

Što se iskrenije pozivamo na činjenice veća je važnost distinkcije između činjenica koje uvjetuju ljudsku aktivnost i činjenica uvjetovanih ljudskom aktivnošću. Sa stupnjem ignoriranja te razlike društvena znanost postaje pseudoznanost²³⁰.

Središnja ambicija Deweyeve filozofije uopće, je da premosti u savremenoj kulturi utvrđeni jaz između čovjeka i prirode, svijesti i svijeta, subjekta i objekta, vrijednosti i činjenica, ljudske i prirodne znanosti. Za razliku od ranijih empirističkih koncepcija, Dewey smatra da je preokupacijama stvarima koje dolaze, pravi empirijski interes u iskustvu. Mi živimo unaprijed, živimo u svijetu gdje se događaju promjene koje znače naš uspjeh ili neuspjeh. Rezultati istraživanja znakovnih procesa, nisi, dakle, samo otkrića realnog procesa saznanja, nego su istovremeno i projekcije normi, vrijednosti, izanalizirana iskustva koja mogu praktično odrediti, procijeniti, ili pak, ujediniti i organizirati u zbir njihovih posljedica u kategoriju inteligencije, produktivnom postizanju i razvijanju društvenog standarda moći i pronicljivosti. "Da bi iskustvo formulisali nužno je da zauzmemo stav posmatrača, da ga vidimo, da razmotrimo koje dodirne tačke ima sa životom drugih ljudi, kako bi ga mogli tako uobličiti da i oni pravilno uoče značenja tog iskaza²³¹. Proširivati i mijenjati ta iskustva, primati saopštenja, su društveno ustrojstvo koje je u suštini društveno koje je, s druge strane vaspitno za sve one koje obuhvata. Opažanja kod Deweya je uvijek procjena mogućnosti i opažanje uvijek obuhvata značenje. Ukupnost iskustva je preduslov ukupnosti rasuđivanja.

Pitanje koje Dewey kroz logiku indukcije i logiku dedukcije postavlja je, da li klasična logika daje normu *dokaznog* rasuđivanja i kada se uvidjelo da ona ne može opravdano odgovoriti potrebama egzistencijalnih istraživanja. Kvalitet promišljene posmatralačke inteligencije kao uslovom upotrebe intelektualne modifikacije, aplikacijom naših prošlih iskustava kako bi konstruirali nova i bolja, kontinuiranim procesom usmjeravanja procesa na bolja i kvalitetnija iskustva u budućnosti.

²²⁹ Robert Westbrook: *John Dewey and American Democracy* Ithaca and London, Cornell University Press, 1991,p.328.

²³⁰ *Ibidem*, p.7.

²³¹ John Dewey *Democracy and Education -An Introduction to the Philosophy of Education*, First Free Press Paperback Edition, New York, 1966,p.

Zapravo kvalitet učinjene inkluzije i napora koji se poduzima je društveni standard vrijednosti podataka i informacija do kojih se dolazi, sugerisani i testirani kroz iskustvo, upotrebljavaju se i organizuju kao mogućnosti za jedno inteligentno vođenje i upravljanje iskustvom. Ljudsko iskustvo je postalo ljudsko zahvaljujući asocijacijama i sjećanjima upletenih u mrežu imaginacije i invencije, metodu samokorekcije u operacijama koje će dati pravac djelovanju ljudskim interesima i filozofiji povratila vitalnost bavljenja stvarima od ljudske vrijednosti i značaja. „One stvari u civilizaciji koje najviše cijenimo ne pripadaju nama samima. One postaju milošću djelovanja i patnje kontinuirane ljudske zajednice koje smo karika. Naša odgovornost konzerviranja, prenošenja ispravljanja i proširivanja nasljeđa vrijednosti koje smo primili, kako bi oni koji dolaze za nama mogli da ga prime solidnije i čvršće, šire pristupačnog i istinskije raspodijeljenog nego što smo ga mi primili.“²³²

U eksperimentalnoj metodi pojavljuje se i opravdanost uvjerenja kao njenim rezultatima, kao moćno oružje inteligencije za rekonstrukciju kulture i njenih problematičnih situacija. Kontinuirani aktivni proces transformiranja postojeće situacije odvija se pomoću imaginativno – inteligentne produkcije smisla koja transformira inicijalnu problematičnost u novi, rekonstruirani kvalitet.

Dewey navodi da je uspjeh u znanosti u njenim koherentnim idejama i primjenljivim hipotezama, koje otvaraju nova područja istraživanja. Rekurentna osnova koja se pojavljuje kao uslov usvajanja opravdano potvrdljivih uvjerenja je zahtjev za iznova otpočinjanje analize u kognitivnom procesu zadobivanja i razumijevanju historijskog iskustva. Kulturološki okvir nam posredstvom jezika omogućuje sredstva za eksplicitno posredničko kompariranje, analitičko deskribiranje i formulisanje reorganiziranih, transformacijom poduzetih podataka porijeklom iz iskustva.

„Istraživačka inteligencija rješava intelektualnu zagonetku deskripcijom, klasifikacijom pojedinačnog kao elementa vrste. Problem se svodi na problem načinâ uspostavljanja opšte forme, vodeći računa da je rekurencija vezana za zaključivanje,“²³³ odgovorna za iznalaženje kulturoloških vrijednosti i standarda za evaluaciju i razrješenja kriza društvenih i moralnih situacija.

²³² John Dewey *The Common Faith* Yale University, New Haven, 1934,p.87.

²³³ John Dewey *Logika Teorija istraživanja*,str.277.

Jer, naglašavam sa Deweyem, *kultura, se ustvari i sastoji iz velikog broja načina tretiranja stvari, koje ona sama ustanovljuje.*

I ono, najbitnije, Deweyeva tvrdnja, da ne postoje nikakva postavljena pravila koja treba slijediti. Jedino „pravilo“, moglo bi se reći, koje nam Dewey savjetuje, to je da budemo pametni i pošteni koliko to leži u našoj moći iznalaženje procedura organizovane inteligencije, jer na koncu ispitivanja usvojena na socijalnom planu omogućavaju ljudima udruživanje u zajedničkoj komunikaciji, uvijek, posredovane kulturom.

LITERATURA:

- Arnautović Samir, *Suvremena filozofija i filozofijsko naslijeđe*, Dom Štampe, Zenica, 2001.
- Arnautović Samir, *Filozofijska ishodišta moderne*, Dom štampe, Zenica, 2004.
- Arnautović Samir, *Transcedentalna filozofija i odrednice moderne*, Filozofsko društvo Theoria, Sarajevo - Zadar, 2009.
- Alexsander M. Thomas Dewey, *Dualism and Naturalism*, in: John R. Shook, Joseph Margolis (eds) „*A Companion to Pragmatism*“, Oxsford, Blackwell Publishing Ltd, 2006.
- Berberović Jelena *Filozofija i svijet nauke: Ogledi iz savremene filozofije nauke*, I.P.“ Svjetlost“, Sarajevo, 1990.
- Berberović Jelena, *Znanje i istina: Osnovni smerovi analitičke filozofije*, Filozofske studije, Beograd,1972.
- Berberović Jelena, *Racionalnost i jezik: Ogledi iz savremene filozofije*
I.P. “Svjetlost“, Sarajevo, 2004.
- Bacon Francis, *Novi Organon*, Naprijed, Zagreb, 1986.
- Bernstein John, *John Dewey*, New York:Washington Square Press, 1966.
- Contemorary American Philosophy*, Personal Statements, vol II, Edited.by
George P.Adams and W.M. Pepperell Montague, New York/Russell & Russell 1962.
- Gadamer Hans Georg: *Istina i metoda –Osnovi filozofske hermeneutike* I.P. „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1978.
- Cekić Miodrag *Američki pragmatizam i instrumentalizam* I.P. Rad, Beograd, 1959.
- Charles Sanders Peirce, *Collected Papers*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1960.
- Čarls Sanders Pers: *Izabrani spisi o Pragmatizmu Pragmaticizmu*, BIGZ, Beograd, 1993.
- Čarls Sanders Pers: *PRAGMATIZAM*, Grafos, Beograd, 1979.
- Dewey John *How We Think?* Lexington, Mass.:D.C.Heath,1910.
- Dewey John *The Influence of Darwin on Philosophy, and Other Essays in Contemporary Thought*, New York:Holt,1910.
- Dewey John *The Early Works:1882-1898*, ed.Jo Ann Boydstone, 5 vols Carbondale and Edwardswille,Ill.,Soutern Illinois University Press 1969-1972.

- Dewey John: *The Middle Works: 1899-1924*, ed. Jo Ann Boydstone, 15 vols. (Carbondale and Edwardsville, Ill.: Southern Illinois University Press 1976-1983).
- Dewey John: *The Later Works, 1925-1953* ed. Jo Ann Boydstone, 17 vols. Carbondale and Edwardsville, Ill.: Southern Illinois University Press 1981-1990).
- Dewey John, *Logika: Teorija istraživanja (Logic: The Theory of Inquiry, 1938)* Nolit, Beograd, 1962.
- Dewey John, *Essays in Experimental Logic*, Chicago: University of Chicago, 1916.
- Dewey John, *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*, New York: Free Press/London: Collier-Macmillan, 1944.
- Dewey John, *On Experience, Nature and Freedom*, ed. R.J. Bernstein, New York, 1960.
- Dewey John, *Experience and Education*, Vol 13 of *The Later Works of John Dewey*, ed. By Jo Ann Boydstone (Carbondale, IL: Southern Illinois University Press; 1938/1991).
- Dewey John, *Rekonstrukcija u filozofiji*, Buybook, Sarajevo, 2004.
- Dewey John, *The Quest for Certainty: A Study of the Relation Of Knowledge and Action*, New York, Minton, Balch 1929.
- Dewey John, *Intelligence in the Modern World*, ed. by Joseph Rafter, The Modern Library, New York, 1939.
- Dewey John *Human Nature and Conduct*, Dover Publication, 2002.
- Dewey John *The Public Its Problem*, Ohio University Press, 1954.
- Dewey John, *The Collected Works of John Dewey 1882-953 (37 volumes)*, Southern Illinois University Press.
- Dewey John *Theory of Valuation*, International Encyclopedia of Unified Science. Vol II No.4, University of Chicago, 1939.
- Dewey John *Škola i Društvo*, Štamparija Nikola Debač, Nova Gradiska, 1935.
- Diggins John Patrick, *The Promise of Pragmatism*, The University of Chicago Press, 1994.
- Džon Djui *Pedagogika i demokratija -Uvod u filozofiju vaspitanja*, Geca Kon, Beograd, 1934
- Džems Viljem, *Pragmatizam i Eseji o Radikalnom empirizmu*, prev. Borivoje Nedić, Kosmos, Beograd, 1940.
- Grđić Bosiljka *Život i rad Charlsa Darwina* „Veselin Masleša“, Sarajevo.
- Filipović Muhamed *Metodologija znanosti i znanstvenog rada* I.P. „Svjetlost“, Sarajevo, 2004.

James William , *Pragmatizam*, IBIS, Grafika, Zagreb, 2001.

James William, *Raznolikosti religioznog iskustva*, Naprijed, Zagreb.1940.

Hilary Putnam *Pragmatism: An Open Question*, BLACKWELL, Oxford UK&Cambridge USA,1995.

Murphy Joseph, *Pragmatism from Peirce to Davidson*,(Boulder: Westview Press,1990).

The Philosophy of John Dewey, Vol I *The Structure of Experience*; Vol II *The Lived Experience*, Edited with an Introduction and Comenmentary by John J.McDermott, University of Chicago Press, Chicago and London ,1973, Paperback edition1981.

Philosophy and the Reconstruction of Culture Edited by John.J. Stuhr, State University of New York Press,1993.

Larry Hickman, *Reading Dewey: Interpretations For a Postmodern Generation* by Indiana Universit , 1998.

Leszek Kolakowski: *Filozofija pozitivizma* , Prosveta, Beograd,1972.

Menand Lous *The Metaphysical Club*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 2002.

Morris Dickstein, *The Revival of Pragmatism:New Essays on Social Thought, Law and Culture*,Duke University Press, 1998.

Mujkić Asim, *Neopragmatizam Richarda Rortyja: Uvod u demokratizirano mišljenje*, PrintCom, Tuzla, 2001.

Mujkić Asim, *Kratka povijest pragmatizma*, Hijatus, Zenica,2005.

PRAGMATISM:/ A Reader, Editeted and with an Introduction by Louis Menand,Vintage Books, A Division of Random House Inc., New York, 1997.

Perry Ralph Barton, *Present Philosophical Tendencies*, New Impression, Longmans Green and Co, New York, 1912.

Rorty Richard : *Pragmatizam i drugi eseji*, Svjetlost, Sarajevo 2002.

Rorty Richard *Consequences of Pragmatism/Essays:1972-1980*. Minneapolis:Minnesota University Press,1996.

Richard Rorty *Philosophy and Social Hope*, Penguin Books,1999.

Richard Rorty *Objectivity, Relativism, and Truth/ Philosophical Papers Vol.1.*,Cambrige University Press,1991.

Šarčević Abdulah *Kritika moderne/ Socijalna filozofija/ Filozofija znanosti/ Teorija racionalnosti: Otvoreno društvo*, I.P. „Svjetlost“, Bemust, Sarajevo, 2005.

Šarčević Abdulah *Evropska kultura i duhovne znanosti. Sadašnjost i budućnost uma / Pluralizam / Filozofski diskurs suvremenosti / Drugo / Umjetnost/Religija/Filozofija: što znamo o kulturnim znanostima?*, Svjetlostkomerc, Sarajevo 2007.

H.S.Thayer Thayer *Meaning and Action:A Critical History of Pragmatism*, New York, The Bobbs-Merrill Company Inc, 1968.

West Cornel, *The American Evasion of Philosophy*, The University of Chicago Press,1994).

Westbrook Robert B. , *John Dewey and American Democracy*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1992.

William James:*WRITINGS 1878 – 1899*, Literary Classics of USA,Inc.,New York, NY, 1987.

William James: *WRITINGS 1902- 1910*, *Literary Classics of USA, Inc., New York, NY*, 1987.

William James: *Talks to Teachers on Psychology*, Harvard University Press, Cambridge,Massachusetts and London, England ,1983.

The Works of WILLIAM JAMES: *Essays,Comments and Reviews*, Harvard University Press,Cambridge,Massachusetts and London, England ,1987.

The Works of WILLIAM JAMES: *Essays in Psychical Research*, Harvard University Press,Cambridge, Massachusetts and London,England, 1986.

William James: *PRAGMATISM and four essays from The Meaning of Truth*, Meridian Books, Cleveland and New York, 1955.

Životić Miladin *Aksiologija* Naprijed, Zagreb, 1986.

SADRŽAJ :

UVOD	1
1.1. Peircov metod naučnog istraživanja.....	6
1.2. <i>Kako učiniti naše ideje jasnim</i>	13
1.3. Peirceova maks ima pragmatizma	16
1.4. Jamesovo shvatanje teorije istine.....	25
1.5. Pragmatizam: Novo ime za neke stare načine mišljena.....	33
1.6. Jamesov radikalni empiricizam.....	37
1.7. Deweyeva Rekonstrukcija u filozofiji.....	43
1.8. Tvđenje kao uslov opravdane potvrdljivosti.....	48
1.9. Biološka interpretacija naučnog istraživanja.....	54
2.0. Deweyeva Logika kao teorija naturalističkog istraživanja.....	58
2.1. Kulturni aspekt Deweyevog instrumentalizma.....	62
2.2. Struktura neodređenih situacija.....	65
2.3. Demokracija - mjesto intelektualne rekonstrukcije	71
2.4. Zaključna razmatranja.....	74